

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
TARPTAUTINĖS EKONOMIKOS IR PREKYBOS KATEDRA

Vaida KVAINAUSKAITĖ

TARPTAUTINIŲ EKONOMINIŲ SANTYKIŲ
PAGRINDAI

Mokomoji knyga

Kaunas * Technologija * 2003

UDK 339.9(075.8)
Kv-08

Recenzavo: prof. dr. V. Snieška
doc. dr. G. Startienė

Vilniaus Gedimino technikos
universiteto biblioteka

© V. Kvinauskaitė,
2003

1. TARPTAUTINĖS PREKYBOS TEORIJOS.....	5
1.1. Palyginamojo pranašumo dėsnis. Rikardo modelis.....	5
1.2. Hekšerio–Olino modelis. Leontjevo paradoksas.....	10
1.3. Masto ekonomija ir tarptautinė prekyba.....	14
2. TARPTAUTINĖS PREKYBOS POLITIKA.....	16
2.1. Tarptautinės prekybos politikos formos.....	16
2.2. Tarptautinės prekybos politikos instrumentai.....	20
2.2.1. Muitai.....	20
2.2.2. Netarifiniai apribojimai.....	25
3. MOKĖJIMŲ BALANSAS.....	32
3.1. Mokėjimo balansas ir jo struktūra.....	32
3.2. Mokėjimų balansą veikiantys veiksniai.....	34
3.3. Lietuvos mokėjimo balanso ypatumai.....	34
4. TARPTAUTINIAI VALIUTINIAI SANTYKIAI.....	38
4.1. Valiutos kursas ir jo režimai.....	38
4.2. Aukso standartas.....	41
4.3. Bretton Wood sistema. Dolerio standartas.....	43
4.4. Lanksčiojo valiutos kurso režimas.....	47
4.5. Fiksuotųjų valiutos kursų zonų nauda ir kaštai.....	49
5. TARPTAUTINIS DARBO JĖGOS JUDEJIMAS.....	52
5.1. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo modelis.....	52
5.2. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo priežastys.....	53
5.3. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo padariniai.....	58
5.4. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo pasekmės Lietuvai.....	61
6. TARPTAUTINIS KAPITALO JUDEJIMAS.....	64
6.1. Užsienio investicijos.....	64
6.1.1. Užsienio investicijų teorijos.....	65
6.1.2. Tiesioginių užsienio investicijų formos.....	67

6.1.3. Tiesioginių užsienio investicijų priežastys.....	69
6.1.4. Tiesioginių užsienio investicijų poveikis šalies ūkiui.....	70
6.2. Tarptautinė bankininkystė.....	71
6.3. Tarptautinės kapitalo rinkos.....	76
7. TARPTAUTINĖ EKONOMINĖ POLITIKA.....	80
7.1. Tarptautiniai ekonominiai susitarimai ir organizacijos.....	80
7.2. Tarptautinė ekonominė politika išsivysčiusiose šalyse.....	89
7.2.1. Europos Sąjunga.....	89
7.2.2. Japonija.....	95
7.3. Tarptautinė ekonominė politika besivystančiose šalyse.....	96
7.4. Lietuvos makroekonominė politika.....	101
7.4.1. Pinigų politika ir kapitalo judėjimas.....	101
7.4.2. Pajamų politika, ūkio konkurencingumo didinimas ir užimtumo politika.....	103
7.4.3. Tarptautinių ekonominių santykių politika.....	105
LITERATŪRA.....	106

1. TARPTAUTINĖS PREKYBOS TEORIJOS

1.1. Palyginamojo pranašumo dėsnis. Rikardo modelis

Tarptautinėje prekyboje kiekviena šalis specializuojasi tiekti tą produktą, kurio ji turi absoliutų gamybos pranašumą.

Absoliutus pranašumas – tai sugebėjimas pagaminti prekes, sunaudojant darbo sąnaudų produkcijos vienetui mažiau nei kitose šalyse.

Tačiau specializaciją lemia ir palyginamasis pranašumas. Šalys gali gauti naudą iš tarptautinės prekybos tuomet, kai skiriasi prekių gamybos alternatyviniai kaštai.

Prekės alternatyviniai kaštai – tai tas kitų prekių kiekis, kurį tenka paaukoti, kad šios prekės būtų pagaminta vienu vienetu daugiau.

Alternatyviniai kaštai matuojami nauda arba pajamomis, kurios būtų gautos naudojant tuos išteklius kitam, geriausia iš galimų, tikslui. Tarkim, Lietuvai naudingiau importuoti apelsinus negu juos auginti savo šalyje, nes tai reikalaudų daug daugiau papildomų išlaidų negu apelsinų transportavimo kaštai. Kaštus, kuriuos Lietuva turėtų skirti apelsinams auginti, kur kas efektyviau panaudoti, tarkim, baldų gamybai. Tarptautinės prekybos atveju (mūsų pavyzdyje – apelsinų ir baldų atveju) apelsinų alternatyviniai kaštai yra suprantami kaip tas baldų kiekis, kuris galėtų būti pagamintas Lietuvoje, naudojant išteklius, reikalingus išauginti tam tikram apelsinų kiekiui.

Alternatyviniai kaštai padeda nustatyti gaminamų skirtingų prekių santykinę vertę ir geriau suprasti palyginamojo pranašumo dėsnį.

Palyginamojo pranašumo dėsnį 1817 m. suformulavo anglų ekonomistas Dovydas Rikardas. Remiantis palyginamojo pranašumo dėsniu, šalys specializuoja tokių prekių gamybą ir eksportą, kurias gali gaminti santykinai žemesniais kaštais negu kitos šalys.

Palyginamojo pranašumo dėsnį iliustruoja Rikardo modelis, kurį panagrinėsime, pasitelkę šį pavyzdį.

Tarkime, kad dvi šalys – Anglija ir Portugalija – gamina dvi prekes: vyną ir gelumbę. Rikardo modelyje remiamasi prielaida, kad šalyje naudojamas vienas gamybos veiksnys – darbas. Be to, kapitalo negalima perkelti į kitą šalį. Vyno ir gelumbės darbo sąnaudas vienam gaminiui iliustruoja 1.1 lentelė.

1.1 lentelė. Darbo sąnaudos vienam gaminiui, val./vnt.

Šalis	Vynas	Gelumbė
Anglija	120	100
Portugalija	80	90

Taigi Portugalija efektyviau naudoja gamybos veiksnį (darbą) nei Anglija, t.y. ji turi absoliutų abiejų prekių (vyno ir gelumbės) gamybos pranašumą.

Absoliutų Portugalijos pranašumą atspindi mažiausios darbo sąnaudos, t.y. tiek vienetui vynu, tiek vienetui gelumbės pagaminti Portugalijoje sugaištama mažiau laiko nei Anglijoje. Mažesnės darbo sąnaudos prekės vienetui pagaminti rodo, kad Portugalijoje mažesnis gaminamos produkcijos darbo inlumas, kuris leidžia daugiau produkcijos pagaminti per laiko vienetą. Didesnė gamybos apimtis per normuotas darbo valandas rodo, kad Portugalijoje darbo našumas didesnis, palyginti su Anglijos darbo našumu. Remiantis absoliutaus pranašumo dėsniu, tik Portugalija galėtų gaminti ir tiekti tiek vidaus, tiek užsienio vartotojams abi prekes. Vyno gamyba Anglijoje užtrunka 1,5 (120/80) karto ilgiau, o gelumbės gamyba – 1,1 (100/90) karto ilgiau negu Portugalijoje. Būtent šie santykiniai darbo našumo skirtumai yra tarptautinės prekybos pagrindas.

Remiantis Rikardo modeliu, Portugalija turi tik vyno gamybos palyginamąjį pranašumą, nes vyno alternatyviniai kaštai Portugalijoje ($80/90 = 0,89$) yra mažesni nei analogiški kaštai Anglijoje ($120/100 = 1,2$). Jei Portugalija pagamins 1 vienetą vynu, tai ji praras 0,89 vienetus gelumbės; jei Anglija pagamins 1 vienetą vynu, tai ji praras 1,2 vienetus gelumbės. Gamindama vyną, daugiau prarastų Anglija, nes netektų daugiau gelumbės vienetų. Tai įrodo, kad Portugalija turi palyginamąjį vyno gamybos pranašumą.

Gaminant gelumbę Portugalijoje, kiekvienas papildomas gelumbės vienetas reikalautų atsisakyti 1,125 (90/80) vienetų vynu, o gaminant gelumbę Anglijoje, papildomas jos vienetas reikalautų atsisakyti 0,83 (100/120) vienetų vynu. Anglija netektų vyno vienetų mažiau, palyginti su Portugalija ($1,125 > 0,83$), todėl Anglija turi palyginamąjį gelumbės gamybos pranašumą.

Kadangi darbas yra vienintelis veiksnys, vynu ir gelumbės pasiūla priklausys nuo to, kuriame sektoriuje (vyno ar gelumbės) bus aukštesnis darbo užmokestis. Tarkime, kad prekės kaina P sutampa su ribiniais kaštais MC ($P = MC$), o valandinis darbo užmokestis lygus kainos ir prekės vienetui pagaminti reikalingų darbo valandų santykiui.

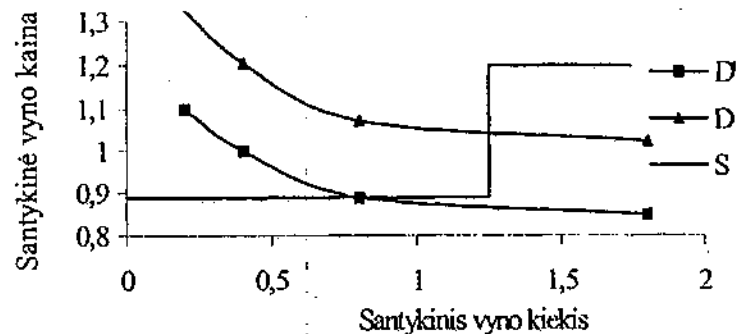
Vyno gamybos sektoriuje Anglijoje valandinis darbo užmokestis – $P_V/120$, o gelumbės sektoriuje: $P_G/100$; čia P_V – vynu kaina, P_G – gelumbės kaina. Darbo užmokestis vyno gamybos sektoriuje bus didesnis, jei teisinga nelygybė:

$$\frac{P_V}{120} > \frac{P_G}{100} \Rightarrow \frac{P_V}{P_G} > \frac{120}{100} \quad (1.1)$$

Kadangi kiekvienas darbuotojas norės dirbti tame sektoriuje, kur valandinis darbo užmokestis didesnis, todėl Anglija gamins vyną, jei bus tenkinama (1.1) nelygybė, t.y. vynu santykinė kaina turi būti didesnė už vynu alternatyvinius kaštus. Naudojant santykinius dydžius, braižomas 1.1 paveikslas. Matome, kad vynu santykinė kaina esant žemesnei nei 0,89, vynu bus gaminamas. Kodėl?

Portugalija gamins vyną, jei $\frac{P_V}{P_G} > \frac{80}{90} \Rightarrow 0,89$, t.y. Portugalijos valandinis darbo

užmokestis vynu sektoriuje bus didesnis nei gelumbės. Kitaip tariant, mažėjant vynu pakeitimo gelumbe santykiui valandinis darbo užmokestis vynu gamybos sektoriuje Portugalijoje mažės, ir šalis praras palyginamąjį vynu gamybos pranašumą.

1.1 pav. Vyno pasiūla ir paklausa

Anglija specializuotųsi vyno gamybos srityje, jei $\frac{P_V}{P_G} > \frac{120}{100} \Rightarrow 1,2$. Jeigu

Portugalijos ekonomika atsидurtų taške 0,89, vadinasi, santykinė vynu kaina būtų lygi jo alternatyviniams kaštams, todėl šalis gamintų abi prekes, nes valandinis darbo užmokestis abiejuose sektoriuose būtų vienodas, t.y. Portugalija siūlytų bet koki vynu ir gelumbės santykį ir abi prekes rinkai.

Jei vynu santykinė kaina pakiltų aukščiau Portugalijos vynu alternatyvinių kaštų, tai Portugalija specializuotųsi vyno gamybos srityje, kol santykinė vynu kaina būtų mažesnė už Anglijos alternatyvinius kaštus, Anglija specializuotųsi gelumbės gamybos srityje, nes gelumbės gamybos sektoriuje darbo užmokestis didesnis nei vynu sektoriuje.

Tarkim, kiekviena šalis turi po 7200 darbo išteklų ir, nesant tarptautinės prekybos, jie skiriami per pusę kiekvienai šakai. Kadangi šalys specializuojasi, tai Anglija pateiks rinkai 72 (7200/100) vnt. gelumbės, o Portugalija – 90 (7200/80) vnt. vynu. Taigi vynu santykinų kainų intervale (0,89; 1,2) santykinė vynu pasiūla – 1,25 (90/72) bus pastovus dydis. Jis rodo, kad, esant barterinei ekonomikai, 1 vnt. Anglijos gamybos gelumbės bus keičiamas į 1,25 vnt. portugališko vynu, o Portugalijos 1 vnt. vynu bus keičiamas į 0,8 1/1,25 vnt. angliškos gelumbės.

Kai $\frac{P_V}{P_G} = 1,2$, Anglija yra abejinga ką nors gaminti, todėl pasiūlos kreivė

tampa horizontalia. Kai santykinis vyno kainų lygis didesnis nei 1,2, abi šalys specializuosis tik vyno gamybos srityje, todėl santykinė pasiūlos kreivė tampa begaline. Santykinės paklausos kreivės neigiamas nuolydis rodo pakeitimo efektą. Kuo santykinė vyno kaina labiau kyla, tuo paklausa vynui mažėja, todėl mažėja ir santykinis vyno kiekis, nes paklausa gelumbei auga.

Pusiausvyra rinkoje nusistovi taške, kuriame paklausos kreivė D kertasi su pasiūlos kreive S. Susikirtimas rodo, kad šalys specializuojasi prekių gamyboje. Kai $D=S$, Anglija gamina gelumbę, o Portugalija – vyną ir gelumbę, kadangi santykinė vyno kaina lygi jo alternatyviniams kaštams. Dėl vienodo valandinio darbo užmokesčio abiejuose sektoriuose Portugalijai nesvarbu, ką gaminti, todėl ji gamina abi prekes.

Vadinasi, specializaciją nulemia kainos, kurioms įtaką daro valandinis darbo užmokesčio dydis. Specializacija tarp Anglijos ir Portugalijos vyks, kai santykinė vyno kaina nusistovės intervale (0,89; 1,2): Portugalija gamins vyną (santykinė vyno kaina bus didesnė nei jo alternatyviniai kaštai), o Anglija – gelumbę (santykinė vyno kaina bus mažesnė nei jo alternatyviniai kaštai). Intervale (0; 0,89) Portugalija ir Anglija specializuosis gelumbės gamybos srityje, nes šis intervalas atitinka santykinę vyno kainą, kuri yra mažesnė nei alternatyviniai jo kaštai. Intervale (1,2; $+\infty$) abi šalys gamins vyną, nes santykinė vyno kaina yra didesnė nei tų šalių alternatyviniai kaštai. Kai santykinė kaina 0,89, Portugalija gamina abi prekes, bet Anglija – tik gelumbę. Kai santykinė vyno kaina 1,2, Anglija gamina abi prekes, o Portugalija – tik vyną.

Tarkime, kad Anglija ir Portugalija yra pasiruošusios prekiauti tarpusavyje, tačiau jos naudoja skirtingas valiutas (svarus sterlingų ir eurus). 1.2 lentelėje pateikti gelumbės ir vyno kaštai bei kainos Anglijos ir Portugalijos valiutomis, esant trims skirtingiems galimiems valiutų kursams.

1.2 lentelė. Prekės vieneto kaina, esant skirtingiems valiutų kursams

Šalis	Vidaus rinkos kainos nacionaline valiuta		Valiutos kursas					
	Vynas	Gelumbė	5 EUR/GBP		5,5 EUR/GBP		6 EUR/GBP	
			Vynas	Gelumbė	Vynas	Gelumbė	Vynas	Gelumbė
Anglija	45	18	45	18	45	18	45	18
Portugalija	240	108	48	21,6	44	20	40	18

Kai valiutų kursas 5 EUR/GBP, Anglijoje vynas bus pigesnis, kadangi vyno vieneto kaštai svarais sterlingų Anglijoje bus mažesni nei Portugalijoje. Anglija

dėl mažesnių kaštų vyną gamins ne tik vidaus vartotojų poreikiams tenkinti, bet ir eksportui. Portugalija importuos vyną, nes jam pagaminti šalies viduje reikės 3 GBP (48–45) daugiau. Esant šiam valiutų kursui, Anglijos gelumbė bus pigesnė nei portugališka, todėl Portugalija importuos kartu ir gelumbę. Valiutų kursui pasiekus 5,5 EUR/GBP lygį, Anglija nebegamins vyno dėl išaugusių kaštų Portugalijos atžvilgiu, tačiau ir toliau išliks gelumbės eksportuotoja. Gelumbės vienetai Anglija gamins tik 2 GBP (20–18) pigiau nei Portugalija. Toliau didėjant valiutų kursui iki 6 EUR/GBP, Anglija įgaus vis didesnį vyno gamybos kaštų pranašumą, ir pradės tiekti gelumbę tik vidaus rinkai, nes gelumbės kaštai taps tokie kaip ir Portugalijos. Esant tokiam valiutų kursui, Portugalija pati savo vartotojus aprūpins savos gamybos gelumbe, jei vartotojai neteiks pirmenybės Anglijos gelumbei. Toliau didėjantis valiutų kursas visiškai nenaudingas Anglijos ekonomikai, nes Anglija nebegali gaminti nė vienos iš minėtų prekių eksportui. Taigi aukščiausias galimas valiutų kursas – 6 EUR/GBP.

Nepaisant šalies vidaus gamybos kaštų ar absoliutaus pranašumo, visuomet egzistuoja toks valiutos kursas, kuris leidžia gaminti šaliai bent vieną prekę pigiau palyginti su kitomis šalimis, kai visos prekės yra įkainojamos bendra valiuta. Norint pasiekti valiutų kurso pusiausvyrą, šalis privalo turėti bent vieną prekę, kurią įstengtų eksportuoti tokiu mastu, kad atsiskaitytų už importą.

Palyginamojo pranašumo principas taikomas:

1. Daugiau nei dviem prekėms;
2. Dėl skirtingo santykio tarp gamybos veiksmų.

Norėdami išsiaiškinti pirmąjį atvejį, kai palyginamojo pranašumo principas taikomas daugiau nei dviem prekėms, panagrinėkime situaciją, kai Anglija ir Portugalija gamins kelias prekes, pavyzdžiui, vyną, veidrodžius, kviečius, gelumbę ir baldus (1.3 lentelė).

1.3 lentelė. Prekių darbo sąnaudos

Prekė	Prekės darbo sąnaudos Portugalijoje	Prekės darbo sąnaudos Anglijoje	Santykinis darbo poreikis Portugalijoje (Anglijos atžvilgiu)	Santykinis darbo poreikis Anglijoje (Portugalijos atžvilgiu)
Vynas	80	120	0,66	1,50
Veidrodžiai	60	80	0,75	1,33
Kviečiai	50	60	0,83	1,20
Gelumbė	90	100	0,9	1,11
Baldai	70	60	1,17	0,86

Kaip matome iš 1.3 lentelės, Portugalija turi didžiausią palyginamąjį vyno gamybos pranašumą, kadangi darbo sąnaudos vyno vienetai pagaminti Portugalijoje, palyginti su Anglija, yra mažesnės. [lentelę žvelgiant iš viršaus]

apačią Portugalijos palyginamasis pranašumas mažėja. Priešingai, Anglija didžiausią palyginamąjį pranašumą įgyja gamindama baldus. Žvelgdami lentelėje iš apačios į viršų, matome, kad Anglijos palyginamasis pranašumas mažėja. Tai įrodo, kad Rikardo modelyje šalių darbo našumai skiriasi. Tai atitinkamai turi įtakos šalių specializacijai: šalys gamins tas prekes, kurių santykinis darbo poreikis bus mažesnis.

Antruoju atveju, kai atsiranda palyginamasis pranašumas dėl skirtingo santykio tarp gamybos veiksmų, santykinai geresnis aprūpinimas vienu iš gamybos veiksmų leidžia racionaliau jį panaudoti prekės gamyboje, ir ta prekė tampa santykinai pigi.

Panagrinėkime JAV ir Honkongą. JAV turi absoliučiai daugiau kapitalo ir darbo jėgos bei santykinai daugiau kapitalo, tenkančio vienam darbininkui, negu Honkongas. Vadinas, ribinis darbo produktas JAV bus didesnis dėl geresnio darbuotojų aprūpinimo kapitalu, o ribinis kapitalo produktas JAV bus mažesnis, nes kapitalo aprūpinimas darbo jėga čia mažesnis. Be to, JAV santykinai pigiau bus naudoti kapitalą nei darbo jėgą, o Honkonge – atvirkščiai. Todėl darbui imlios prekės JAV kainuos santykinai brangiau nei kapitalui imlios prekės, ir atvirkščiai. Vadinas, vieno gamybos veiksmo pasiūlos santykinis perteklius santykinai sumažina to veiksmo samdymo kaštus. Prekės, kurias gaminant naudojama santykinai daugiau gamybos veiksmo, bus santykinai pigesnės. Tokios prekės bus gaminamos toje šalyje, kuri turi šį pranašumą. Vadinas, JAV, kur santykinai didesnė kapitalo pasiūla, eksportuos kapitalui imlias prekes, pvz., automobilius, į Honkongą. Tuo tarpu Honkongas, kur yra pakankamai darbo jėgos, eksportuos darbui imlias prekes, pvz., tekstilės gaminius, į JAV.

Taigi yra du pagrindiniai palyginamojo pranašumo dėsnio paaiškinimai:

1. Tarptautiniai skirtumai, atsirandantys gamybos technologijose dėl fizinio našumo ir darbo sąnaudų poreikio skirtumo;

2. Jeigu šalys turi galimybę naudoti panašią ar tą pačią technologiją ir nesiskiria fiziniu našumu, palyginamasis pranašumas atsiranda dėl skirtingų santykinų kainų šalių viduje, kadangi santykiniai gamybos veiksmų kaštai įvairiose šalyse skiriasi.

Nepaisant palyginamojo pranašumo teorijos logiškumo ir paprastumo, ji gali būti pritaikoma ekonominio klestėjimo laikotarpiu, kai mainų santykis, kainos ir darbo užmokesčiai yra tarpusavyje susiję, ekonomika stabili ir netrukdoma prekyba tarp šalių trukdymų. Tačiau ši teorija negali paaiškinti kai kurių ekonominių procesų, esant nestabiliui ekonomikai, pavyzdžiui, pasaulinių ekonominių krizių metu.

1.2. Hekšerio-Olino modelis. Leontjevo paradoksas

Hekšerio-Olino (angl. *Heckscher-Ohlin*) modelio principai buvo suformuluoti dviejų švedų ekonomistų: Eli Heckscher ir Bertil Ohlin (B. Ohlin 1977 m. gavo Nobelio premiją ekonomikos srityje).

Pagrindinis Hekšerio-Olino modelio principas yra tas, kad šalis turi palyginamąjį pranašumą tos prekės gamybos, kur intensyviai vartojami santykinai gausūs šalies ištekliai.

Norint geriau suprasti Hekšerio-Olino modelį, panagrinėkime šio modelio prielaidas.

1. *Viesiems gamintojams (manoma ta pati technologija*. Tokiu būdu ignoruojami gamybos kaštų pranašumai, kildinami iš technologijos skirtumų.

2. *Nepaisoma vartotojų polinkių skirtumų*. Manoma, kad didžioji prekybos dalis sieja panašios raidos tautas ir vartotojų polinkiai priklauso nuo ekonomikos raidos lygio, todėl panašaus ekonominio išsivystymo ir panašių gyvenimo standartų šalys turės panašius polinkius.

3. *Rinkos yra konkurencinės*. Konkurencinės rinkos sąvoka dažnai siejama su tobulo konkurencijos modeliu, kai kiekvienas ūkio dalyvis paklūsta kainai, arba rinkos kaina nuo jokio atskiros jos dalyvio veiksmų nepriklauso – ją nulemia visų dalyvių veiksmas, o kiekvienas vartotojas ar gamintojas rinkos kainai gali turėti tik menką poveikį. Tačiau kadangi praktiškai tobulo konkurencijos rinka egzistuoti negali, konkurencinė rinka galima laikyti tokią rinką, kurioje atskiri pirkėjai ir pardavėjai negali paveikti kainų, nes manoma, kad kiekvienas atskirai teuzima tik labai nedidelę rinkos dalį. Kitaip tariant, šis modelis netinka nei monopolinei, nei oligopolinei rinkai.

4. *Eksportui skirtos prekės vieneto alternatyviniai kaštai didėja dėl šalyje vis augančios specializacijos*, kitaip tariant, egzistuoja specializacijos laipsnio riba.

5. *Vartojami tik du gamybos veiksniai – darbas ir kapitalas*. O tai, kaip matysime vėliau, yra labai ribojanti prielaida.

Hekšerio-Olino modelio iliustracija pateikta 1.4 ir 1.5 lentelėse.

1.4 lentelė. Išteklių poreikis produktų vienetai

Prekės	Darbas	Kapitalas	Kapitalo ir darbo santykis
Automobiliai	1	2	2:1, arba 2
Tekstilės gaminiai	4	2	2:4, arba 1/2

1.5 lentelė. Išteklių fondai

Šalis	Darbas	Kapitalas	Kapitalo ir darbo santykis
Vokietija	100	20	20:100, arba 1/5
Lenkija	50	5	5:50, arba 1/10

Tarkime, dvi šalys – Vokietija ir Lenkija – prekiauja dviem prekėmis: automobiliais ir tekstilės gaminiais. 1.4 lentelėje nusakoma dviejų prekių gamybos technologija. Pavyzdžiui, tekstilės gamybos technologija numato, kad 4 vienetų darbo ir 2 vienetų kapitalo reikia pagaminti kiekvienam tekstilės gaminio

vienetui. Tekstilės gaminių ir automobilių vieneto gamyba gali būti iš dalies nusakoma kapitalo imlumu. Kadangi tekstilės gaminių atveju 2 vieneto kapitalo reikia 4 vienetais darbo, vadinasi, kapitalo ir darbo santykis $\frac{1}{2}$.

Remiantis 1.4 lentelėje pateikta informacija, automobilių gamyba gali būti nusakoma kaip santykinai kapitalui imli, nes čia daugiau kapitalo reikia produkto vienetui nei tekstilės gamyboje. Tekstilės gamyba apibrežiama atitinkamai kaip santykinai darbui imli, kadangi daugiau išteklių reikia darbui negu kapitalui.

1.5 lentelėje pateikiami hipotetiniai Vokietijos ir Lenkijos išteklių fondai. Jei Lenkija turi 50 vieneto darbo ir 5 vienetus kapitalo, galime išreikšti Lenkijos išteklių kapitalo ir darbo santykį ($1/10 = 5/50$). Palyginę šiuos išteklių fondus, matome, kad Vokietija yra santykinai turtinga kapitalo šalis, nes jos didesnis kapitalo ir darbo santykis turimuose fonduose ($1/5 > 1/10$). Lenkija turi santykinai gausius darbo išteklius dėl jos aukštesnio darbo ir kapitalo santykio. Kadangi Vokietija turi santykinai daugiau kapitalo, santykinė kapitalo kaina, P_K/P_L yra mažesnė Vokietijoje negu Lenkijoje.

Susiekime santykinės išteklių kainas (P_K/P_L) dviejose šalyse su minėtų prekių technologiniais reikalavimais. Kadangi Vokietija turi santykinai gausius kapitalo išteklius, kapitalas yra santykinai pigesnis Vokietijoje. Taigi Vokietijos palyginamasis pranašumas pasireiškė toje prekėje, kuriai daugiau suvartojama kapitalo. Šiuo atveju tai būtų automobiliai.

Lenkijos santykinis darbo jėgos gausumas, atvirkščiai, rodo, kad darbo jėga yra santykinai pigesnė Lenkijoje. Pagal Hekšerio-Olino modelio principą, Lenkija turėtų gaminti tekstilės gaminius, nes tekstilės gamyba santykinai daugiau suvartoja darbo.

Tai dar kartą patvirtina Hekšerio-Olino modelio principą, kad šalys turės tų prekių eksporto pranašumą, kurių gamybai daugiau vartojama santykinai gausių toje šalyje išteklių, ir importuos tų prekių, kurių gamybai daug vartojama santykinai nepakankamo toje šalyje išteklių.

Hekšerio-Olino modelis ekonominėje literatūroje gana plačiai nagrinėjamas, o jo pagrindu atliekami empiriniai tyrimai. Vienas žymiausių ekonomistų Vasilijus Leontjevas (rusas, vėliau gyvenęs ir atlikęs mokslinius tyrimus JAV) nagrinėjo JAV tarptautinės prekybos kryptis 20 a. 6-ajame dešimtmetyje. Jis padarė išvadą, kad JAV yra santykinai kapitalui turtinga šalis. Tuomet pagal Hekšerio-Olino modelį JAV turėtų eksportuoti kapitalui imlias prekes ir importuoti darbui imlias prekes. V. Leontjevas nustatė, kad tam tikrais JAV istorijos laikotarpiais buvo priešingai, t.y. JAV eksportuodavo darbui imlias prekes ir importuodavo kapitalui imlias prekes.

Šis reiškiny, dažnai vadinamas Leontjevo paradoksu, perėjo daugelį papildomų tarptautinės ekonomikos studijų, nes buvo ieškoma kitų prekybos prielaidų. Studijos, kuriomis buvo bandoma paremti Hekšerio-Olino modelį, paprastai būdavo pradėdamos nuo gamybos veiksmų gausinimo, neapsiribojanti darbu ir kapitalu. Akivaizdu, kad Hekšerio-Olino modelyje žemė ir gamtos išteklių nebuvo analizuojami. JAV turi daug žemės ir eksportuoja didelę dalį žemės ūkio produktų. Naftingosios šalys, tokios kaip Saudo Arabija ir Kuveitas,

gali pasirodyti turinčios labai menkus darbo ir kapitalo išteklius, bet jos eksportuoja savo gausius gamtos išteklius.

Toliau modifikuojant Hekšerio-Olino modelį, buvo pastebėta, kad darbo veiksmų galima padalyti į ne kvalifikuotų darbininkų ir profesionalių specialistų grupes. Nustatyta, kad JAV santykinai gerai aprūpinta profesionalių specialistų darbu. Šis santykinis kvalifikuoto darbo perteklius susijęs su JAV aukštos technologijos produktų ir paslaugų eksportu. Aukštosios technologijos produktai yra imlūs žinioms.

Leontjevo paradoksas gali būti iš dalies paaiškintas platesne gamybos veiksmų analize. Tačiau kiti paaiškinimai buvo įtraukti kaip Hekšerio-Olino modelį papildančios hipotezės, susijusios su vienos kurios nors iš modelio prielaidų modifikavimu.

Panagrinėsime tris svarbiausias Hekšerio-Olino modelį papildančias hipotezes.

Pirmoji Hekšerio-Olino modelį papildančioji hipotezė susijusi su paklausos skirtumu, kuris yra svarbus tarptautinės prekybos kryptį indikatorius. Mokslui imlios prekės, pvz., IT produktai, dažniausiai turi tokį elastingumą, kuris įgalina priskirti jas prie prabangos prekių. Tačiau, žemės ūkio produktai, pavyzdžiui, kviečiai, dažniausiai yra menkai elastingi pajamoms ir priskiriami prie kasdieninio vartojimo ar būtinumo prekių. Ilgainiui augančios pasaulio pajamos padidina visų prekių paklausą, bet mokslui imlių prekių paklausa augs daug greičiau negu kitų prekių. Tai paaiškina, kodėl prekyba mokslui imlioms prekėms tampa vis svarbesnė. Be to, mokslui imlių prekių paklausa kur kas didesnė aukštų pajamų šalyse nei mažų. Kadangi aukštų pajamų šalys dažniausiai turi kvalifikuotų specialistų, tai jos ir yra tos šalys, kurios gamina tas prekes. Tai padeda paaiškinti, kodėl kur kas daugiau prekiauja didesnių pajamų šalys.

Antroji modelį papildančioji hipotezė yra susijusi su masinės gamybos sąlygojama ekonomija ir išoriniais efektais. Tam tikrai gamybos šakai būdinga gamybos masto ekonomija, kuri atsiranda didėjant gamybos apimčiai ir mažėjant produkto vieneto kainai. Esant gamybos masto įmonės gali pradėti naudotis specializacijos pranašumu. Papildomai prekių kainų augimas gali būti stabdomas dėl išorinių efektų (išorinės ekonomijos) atsiradimo. Išoriniai efektai atsiranda tuomet, kai vienos firmos veikla kurioje nors pramonės šakoje įgalina kitas firmas sumažinti išlaidas.

Trečioji modelį papildančioji hipotezė susijusi su produkto ciklu. Tyrimai rodo, kad prekės importuotojai ir eksportuotojai ilgainiui keičiasi. Šalys, kurios iš pradžių eksportavo prekę, vėliau gali tapti jos importuotojomis. Stiprios ekonomikos šalių patirtis tekstilės pramonėje, IT rinkose yra šio reiškinio pavyzdžiai. Ši hipotezė svarbi tuo, kad prekę gali būti mokslo imlia tik trumpą laiką tarpą. Vėliau šiai prekei gali pakakti ne kvalifikuoto darbo, nes technologija išplinta ir standartizuojama. Tai išryškina nuolatinio tiriamųjų ir tobulinamųjų darbų tęsimą svarbą, kad būtų išlaikytas palyginamasis pranašumas. Ši hipotezė taip pat išryškina technologijos perkėlimo ir intelektualinės nuosavybės teisių (t.y. patentų ir autorių teisių) svarbą aptariamoms prekybos problemoms.

1.3. Masto ekonomija ir tarptautinė prekyba

Didelės apimties produkcijos gamyboje labai efektyvūs masinės gamybos metodai – darbo pasidalijimas, sudėtingos ir našios technikos bei technologijos naudojimas. Firmos dydis, nuo kurio jau apsimoka naudotis šiais metodais, įvairuoja. Tačiau kai firma tą dydį pasiekia, tai sakoma, jog ji naudojasi **masto ekonomija** – dėl didelio gamybos augimo sumažėja produkcijos gamybos kaštai.

Tarkime, egzistuoja dvi vienodos visais atžvilgiais šalys, kurių gyventojai vienodai nori ir kompiuterių, ir automobilių. Tačiau abi šalys neturi jokio pranašumo gaminant bet kurias prekes. Vadinasi, abiem šalims geriau specializuoti kurios nors vienos prekės gamybą (gauti naudą dėl masto ekonomijos) ir prekiauti tarpusavyje.

Norint geriau suprasti masto ekonomijos reikšmę, darykime priešingą prielaidą – nėra jokios specializacijos. Kiekviena šalis pusę savo gamybinių išteklių skiria kompiuterių gamybai, o kitą pusę – automobilių gamybai. Tada, bus pagaminama 1000 kompiuterių ir 1000 automobilių. Jeigu kuri nors šalis specializuojasi ir sutelkia visus savo gamybinius išteklius kompiuterių gamybai, atsiranda galimybė įsigyti specializuotus našesnius įrengimus ir pagaminti 2500 kompiuterių. Jeigu kita šalis visus savo išteklius panaudoja automobilių gamybai, ji gali taip pat pagaminti, tarkime, 2500 vnt. Atkreipkime dėmesį į tai, kad kiekviena šalis, padvigubindama savo indėlius į vienos prekės gamybą, šios prekės gali pagaminti daugiau nei dvigubai, t.y. padidina gamybos apimtį nuo 1000 iki 2500 vnt. Veikia masto ekonomija.

Ilgalaikiai vidutiniai kaštai mažėja didėjant gamybos apimčiai. Kodėl taip vyksta? Atsakymą pateikia masto ekonomija, dar vadinama **masiniu gamybos efektu**. Masto ekonomija egzistuoja tada, jeigu visų gamybos sąnaudų padidėjimas X proc. sąlygoja didesnę negu X proc. gamybos apimties padidėjimą. Kitaip tariant, **masinės gamybos sąlygojama ekonomika** – tai ilgalaikis vidutinių kaštų (išlaidų) mažinimas, atsirandantis tada, kai padidinama firmos produkcijos apimtis (visi gamybos ištekliai yra kintami).

Masto ekonomijos mažinamus vidutinius kaštus galima pailustruoti tokiu pavyzdžiu. Tarkime, kad firma susiduria su fiksuotomis gamybos veiksmų kainomis, t.y. ji negali mokėti didesnių atlyginimų, nepriklausomai nuo to, kiek darbininkų samdo. Taip pat ji negali pakeisti metalo ar įrengimo pirkimo kainų, nepriklausomai nuo to, kiek ji pirktų. Tokiu atveju gamybos apimties padidėjimas, tarkime, 100 proc. padidina bendrąsias gamybos sąnaudas taip pat 100 proc. (dvigubai daugiau išteklių naudojama todėl, kad kainos yra pastovios). Dėl masto ekonomijos gamybos apimtis vis dėlto padidėja daugiau negu 100 proc. Todėl bendrųjų kaštų apimtis didėja lėčiau negu gamybos apimtis, o vidutiniai kaštai, tenkantys produkcijos vienetui, mažėja. Vadinasi, jei gamybos veiksmų kainos yra pastovios, tai masto ekonomija sąlygoja ilgalaikių vidutinių kaštų mažėjimą.

Masto ekonomija pasireiškia dėl didesnės gamybos apimties, sudarančios galimybes specializuotis ir suteikiančios darbininkams daugiau meistriškumo

įgūdžių ir kt. Specializuoti įrengimai gali būti panaudoti gamybos ir surinkimo operacijoms. Kai gamybos apimtis didelė, firma turi daugiau galimybių efektyviau pasitelkti visas savo potencines jėgas. Jei gamybos linijos prižiūrėtojas, vadovaujantis dešimčiai darbininkų, įsipareigoja vadovauti dvidešimčiai, tai gamybos apimtis ir samdomųjų darbininkų gali padvigubėti, neįdarbinus antro prižiūrėtojo. Panašiai firmos vadovai gali prisiumti atlikti sunkesnius ir sudėtingesnius darbus. Vadinasi, nereikėtų naujų vadybininkų, sumažėtų valdymo išlaidos, tenkančios kiekvienam produkcijos vienetui. Įsigalėtų akivaizdi vidutinių kaštų mažėjimo tendencija.

Tačiau kodėl, veikiant visoms masto ekonomijos priežastims, kartais pasireiškia **masto antieconomija**, sąlygojanti ilgalaikių vidutinių kaštų didėjimą? Tarkime, gamybos apimtis ir darbas, anksčiau padidėję du kartus, dabar išauga dar penkis kartus. Tai verčia samdyti papildomai penkis prižiūrėtojus. Atrodo, kad vidutiniai kaštai neturėtų pakisti, nes gamybos apimtis ir kaštai atitinkamai padidėjo. Tačiau gali prireikti samdyti dar vieną darbuotoją – vyresnįjį meistą, kuris koordinuotų šešių prižiūrėtojų veiksmus. Pagaliau pasiekiamą ribą, kada vadybos ryšiai tampa sudėtingi, tampa sunkiau priimti valdymo sprendimus. Visai tai reikalauja daugiau išlaidų, dėl to pradeda didėti vidutiniai kaštai.

Masto antieconomija pasireiškia tada, kai visų gamybos sąnaudų padidėjimas X proc. sąlygoja mažesnę negu X proc. gamybos apimties padidėjimą. Masto antieconomija ir aukštesni vidutiniai kaštai susiformuoja, esant palyginti nedidelei gamybos apimčiai. Tuo tarpu daugumoje pramonės firmų minėtieji reiškiniai atsiranda esant žymiai didesnei gamybos apimčiai. Tai viena iš priežasčių, sąlygojančių didelių kompanijų, tokių kaip "IBM" ar "Boeing", augimą. Masto ekonomija yra svarbi specializacijos ir tarptautinės prekybos priežastis. Pavyzdžiui, masto ekonomija didelių keleivinių lėktuvų gamyboje įgalino gamintojus išeiti toliau už JAV rinkos ribų. "Boeing" kompanija patiria didžiausią naudą, gamindama lėktuvus pasaulinei rinkai. Tai naudinga ir perkančioms šalims, kadangi joms pagaminti analogiškus lėktuvus reikėtų kur kas daugiau išteklių negu "Boeing" kompanijos siūloma lėktuvo kaina.

Reiškiantis masto ekonomijos efektui, užsienio prekyba gali sąlygoti efektyvią gamybą. Pavyzdžiui, panaikinus maito barjerus tarp ES šalių, kiekvienos šalies gamintojas gali laisvai pardavinėti savo gaminius bet kurioje kitoje šalyje, priklausančioje ES. Tai leidžia Europos firmoms gaminti pramonines prekes (namų apyvokos reikmenis) žymiai didesnėmis apimtimis. Ūkio šakose, kuriose reiškiasi masto ekonomija, didesnė gamybos apimtis sąlygoja kaštų mažėjimą, kas savo ruožtu leidžia pardavinėti prekes žemesnėmis kainomis. Masto ekonomijos sąlygojamas efektyvumo padidėjimas naudingas ne tik šalies gamintojos pirkėjams, bet ir kitų šalių, kuriose tos prekės gali būti pardavinėjamos be muitų, vartotojams.

2. TARPTAUTINĖS PREKYBOS POLITIKA

Tarptautiniai prekybiniai apribojimai visada naudingi konkuruojančių su importu prekių gamintojams. Šalies viduje gaminamos prekės, gamybos kaštai aukšti, ir ji negali konkuruoti su importuojamomis prekėmis, o nesant tarptautinės prekybos apribojimų, gamyba ir užimtumas šioje šakoje mažės. Šis neigiamas užsienio prekybos poveikis koncentruojasi viename ar keliuose vidaus sektoriuose, tuo tarpu užsienio prekybos nauda – galimybė pigiau nupirkti importuojamą prekę nei ją parduoda vidaus gamintojai, pasiskirsčiusi tarp daugelio ekonomikos objektų. Todėl neigiamas pasekmės patiriančio sektoriaus darbuotojai turi žymiai didesnių stimulų ir galimybių siekti, kad sektorius būtų apsaugotas nuo pigesnių užsienio prekių konkurencijos. Kita vertus, tarptautinės prekybos ribojimo ar apsaugos nuo importo sprendimai dažnai kenkia vidaus gamybai, nes susilpnina kaštų mažinimo ir produkcijos kokybės gerinimo stimulus. Be to, neatsižvelgiama į vartotojų interesus.

Teisinis tarptautinės prekybos politikos reguliavimas pagrįstas ekonominiais (muitais, netarifiniais apribojimais) ir neekonominiais (prekybinėmis sutartimis, teisiniais režimais) aspektais. Tarptautinės prekybos politikos reguliavimas gali būti:

- *Vienpusis* – kada valstybinio prekybos apribojimo veiksmai naudojami šalies be atskirų susitarimų ar konsultacijų su jos prekybiniais partneriais. Dažniausiai tokie vienpusiai veiksmai pasirenkami atsižvelgiant į analogiškus kitų valstybių veiksmus, kurie tik sąlygoja įtampą tarp prekybinių partnerių. Tie veiksmai: importo kvotų nustatymas, muitų atskiroms prekėms įvedimas ir pan.
- *Dvipusis* – kada prekybos politika vykdoma derinant abiejų valstybių-prekybos partnerių interesus ir veiksmus. Pvz., abiem šalims susitarus, gali būti įvesti konvenciniai muitai, nepažeidžiant nė vienos iš partnerių interesų, gali būti suderinami techniniai prekių žymėjimo, pakuotės reikalavimai, pripažįstami kokybės sertifikatai ir pan.
- *Daugiapusis* – kada prekybos politika aptariama ir reguliuojama daugiašaliais susitarimais. Tokių daugiašalių susitarimų vienas ryškiausių pavyzdžių – Bendrasis susitarimas dėl muitų ir prekybos, ypač vyraujantis Europos Sąjungos šalių prekybiniuose santykiuose.

2.1. Tarptautinės prekybos politikos formos

Laisvoji prekyba – tai valstybės ekonominė politika, kai valstybė minimaliai kišasi į užsienio prekybą, besivystančią veikiant laisvai kintančioms pasiūlos ir paklausos santykių lemiančioms jėgoms.

Svarbiausi laisvosios prekybos privalumai yra šie: ji skatina konkurenciją ir apriboja monopolijas; suteikia naudą vartotojams dėl didesnės prekių pasirinkimo galimybių; reiškiantis gamybos masto ekonomijos efektui, laisvoji prekyba gali sąlygoti efektyvesnę gamybą; skatina abipusiai naudingą tarptautinį darbo

pasidalijimą; padeda efektyviau paskirstyti išteklius ir užtikrinti aukštesnį materialinės gerovės lygį tiek atskirose šalyse, tiek viso pasaulio mastu.

Specializacija ir mainai padeda šalims įsigyti daugiau prekių ir paslaugų negu gaminantis viską pačioms, o importuojamų prekių muitai ir kiti prekybos apribojimai menkina specializacijos ir mainų naudą. Dėl šios priežasties daugelis šalių mėgina remti tarptautinę prekybą, pasitelkdamos tam tikras laisvosios prekybos politikos priemones: įkurdamos laisvosios prekybos sąjungas (asociacijas) arba zonas ir muitų sąjungas.

Protekcionizmas – valstybės vykdoma ekonominė politika, kurios tikslas – apsaugoti vidaus rinką nuo užsienio konkurencijos. Išskiriamos šios protekcionizmo formos:

- *rūšinis protekcionizmas* – nukreiptas į tam tikras valstybės ar atskirus produktus;
- *šakinis protekcionizmas* – ginantis tam tikras ūkio šakas; dažnai taikomas žemės ūkiui (agrarinis protekcionizmas);
- *kolektyvinis protekcionizmas* – vykdomas kelių valstybių susitarimu. Paprastai kolektyvinio protekcionizmo priežastis būna ekonominė integracija;
- *paslėptasis protekcionizmas* – įgyvendinamas užslėptais vidinės ekonomikos politikos metodais;
- *apsauginis protekcionizmas* – šalies pramonės apsaugojimas nuo stipresnės užsienio konkurencijos;
- *agresyvusis protekcionizmas* – maksimaliai skatinantis eksportą. Ši protekcionizmo forma pasireiškia aktyviu dalyvavimu konkurencinėje kovoje, konkurentų smukdymu, monopolinių kainų šalies viduje palaikymu, įsigalėjimu užsienio rinkose bet kokiomis priemonėmis.

Protekcionizmas, taikydamas laisvosios prekybos apribojimus, sumažina specializacijos naudą arba visai jos neteikia. Jeigu šalys negali laisvai prekiauti, jos yra priverstos perkelti išteklius iš efektyvios (žemų kaštų) naudojimo sferos į neefektyvią, kad patenkintų įvairius savo poreikius.

Protekcionizmo šalininkai įrodinėja, kad bendroji protekcionistinė politika skirta visos šalies labui, o protekciniai muitai garantuoja pramonės šakų įvairovę šalyje. Esant laisvajai prekybai, šalis gali sutelkti gamybą keliuose šakose, o kitų poreikių patenkinimą palikti kitoms šalims. Toks požiūris gali vesti į katastrofą, jei gyvybiškai svarbių prekių tiekimas iš užsienio nutrūkų (pavyzdžiui, kilus karui), jei šios šalies prekių paklausa sunykta arba jei santykinis tos šakos pranašumas sumažėtų. Tų pavojų galima išvengti, suformavus ūkio šakų įvairovę, net jei dalis jų būtų neefektyvios ir turėtų būti apsaugomos įvedant muitus konkuruojančioms prekėms.

Protekcionistinės priemonės pateisinamos tuo atveju, kai kalbama apie jauną pramonės šaką. Tokia pramonės šaka, negali greitai pasiekti tokio lygio, kuris įgalintų ją sėkmingai konkuruoti su analogiškais užsienio šakomis. Jei nėra imtasi priemonių tokiai šakai apsaugoti, ji išvis gali nesusikurti arba vos gimusi nutykti. Todėl, ja ginant įvairiomis protekcionistinėmis priemonėmis,

skiriamomis analogiškais užsienio produktams, ji galės plėstis ir galop tapti tokia stipri, kad išsilaikytų be protekcionizmo.

Atsakant į klausimą, ką valstybė turėtų taikyti – ar protekcionizmą, suteikiantį sąlygas vystytis nacionalinei ekonomikai, ar laisvą prekybą, leidžiančią tiesiogiai sulyginti nacionalinius prekybos išteklius su tarptautiniais, kyla nepalaujami ginčai ir diskusijos tarp politikų ir ekonomistų. Atrodytų, kad ne tokia jau trumpa praktika šioje srityje galėtų duoti realų atsakymą, nulemiantį kurios nors vienos politikos pranašumą kitos atžvilgiu. Bet praktika pateikia akibrokštą: įvairiais pasaulinės ekonomikos laikotarpiais būdavo pranašesnė tai viena, tai kita politika. Tačiau efektyviausias yra abiejų politikų derinimas, atsižvelgus į situaciją.

Dempingas – prekių pardavimas užsienio rinkose žemesnėmis negu vidaus ar pasaulinės rinkos kainomis, kartais net žemesnėmis už gamybos kaštus.

Dempingas taikomas, kai siekiama įeiti į užsienio rinkas; padidinti gamybą, kad būtų gaunama didesnė ekonomija dėl gamybos masto; norint realizuoti produkcijos perteklių, atsiradusį klaidingai prognozačius prekes paklausa.

Išskiriamos šios **dempingo formos**:

- *Atsitiktinis dempingas* – epizodinis atliekamų prekių pardavimas į užsienio rinką sumažintomis kainomis. Jo imamasi tada, kai vidaus gamybos apimtys viršija vidaus rinkos talpumą ir kompanijai iškyla dilema – arba visai nepanaudoti dalies gamybinių pajėgumų ir negaminti prekes, arba pagaminti prekę ir parduoti ją daug žemesne nei vidaus kaina į užsienio rinką;

- *Numatytas dempingas* – laikinas apgalvotas eksporto kainų sumažinimas, siekiant išstumti konkurentus iš rinkos ir vėliau nustatyti monopolines kainas. Praktiškai, tai gali reikšti prekių eksportą kainomis, mažesnėmis už savo vidaus rinkos kainas, arba netgi žemesnėmis už gamybos kaštus;

- *Pastovus dempingas* – pastovus prekių eksportas žemesnėmis kainomis;
- *Atvirkštinis dempingas* – eksporto kainų padidinimas, palyginti su pardavimo kainomis tų pačių prekių vidaus rinkoje. Tai retai pasitaikanti dempingo forma, dažniausiai paveikta nenumatytų ryškių valiutos kursų svyravimų;

- *Abipusis dempingas* – dviejų šalių tos pačios prekės kainos sumažinimas. Irgi reta forma, sąlygota aukštos monopolijos tam tikrai prekei abiejų šalių vidaus rinkose.

Būtinės dempingo įgyvendinimo sąlygos yra šios:

- Paklausa elastingumo prekei skirtumas skirtingose šalyse – paklausa šalies viduje turi būti mažiau elastinga kainai nei paklausa užsienyje.
- Netikros konkurencijos situacija, kuri leistų gamintojui nustatyti ir diktuoti kainas.
- Daug rinkos segmentų, t.y. galimybė gamintojui atitverti vidaus rinką, kur jis parduoda prekę aukštomis kainomis, nuo užsienio rinkos, kuriose

prekę parduodama daug žemesnėmis kainomis. Paprastai čia padeda aukšti transportavimo kaštai ir vyriausybės nustatyti prekybos apribojimai.

Kartais šalys, naudodamos antidempingo priemones (įstatymus, sankcijas, papildomus muitus ir pan.), kovoja su importuojamų prekių dempinginėmis kainomis. Šiam tikslui dažniausiai pasitelkiamas antidempingo muittas.

Antidempingo muittas – laikina rinkliava, lygi skirtumui prekių pardavimo kainų vidaus ir užsienio rinkose, įvedama importuojančios šalies, siekiant neutralizuoti negatyvius neteisingos kainų konkurencijos, pagrįstos dempingu, rezultatus.

Antidempingo muito norma nustatoma dviem būdais:

1. Kaip skirtumas kainos, kuria prekę realiai parduodama eksportuojamos šalies rinkoje ir importuojančios šalies rinkoje. Jei prekę gaminama tik eksportui ir neparduodama eksportuotojo šalies rinkoje, tai kaina jai importuojančios šalies užsienio rinkoje sulyginama su bet kokios trečiosios pasaulio šalies vidaus rinkos prekės kaina.

2. Kaip skirtumas kainos, kuria prekę turėjo būti parduodama eksportuojančios šalies rinkoje, ir kainos, kuria ji realiai parduodama importuojančios šalies rinkoje. Potenciali parduodamos prekės kaina eksportuotojo rinkoje nustatoma, sudėjus gamybos kaštus, bendras išlaidas, pardavimų pelną vidaus rinkoje bei prekės kainą ir transportavimo į importuojamą šalį išlaidas.

Tačiau net jeigu dempingo faktas ir išaiškinamas konkretus eksportuotojas apmokestinamas specialiais antidempingo muittais, tai dar nereiškia, kad pigių prekių srautas į importuojančią šalį nutrūksta. Kadangi antidempingo muittais apmokestinami tik dempingu apkaltintųjų šalių eksportuotojai, jie dažnai pasinaudoja reeksporto operacijomis ir įgabena tas pačias pigias prekes per trečiąsias šalis.

Embargas – draudimas išvežti iš kurios nors šalies arba įvežti į kurią nors šalį prekes, auksą, vertybinius popierius.

Embargas taikomas dėl politinių, sveikatos apsaugos, moralinių priežasčių. Politinis embargas naudojamas prieš šalį, kurios nedemokratiniais būdais bando kitoms šalims primesti savo vystymosi kelią, kišasi į jų reikalus, sukelia karinius konfliktus, vykdo teroristinius išpuolius. Sveikatos apsaugos embargas taikomas siekiant uždrausti įvežti į šalį įvairių vaistų, gyvūnų, augalų, daržovių, vaisių ir t.t. Embargas dėl moralinių priežasčių taikomas draudžiant į atskiras šalis įvežti alkoholinius gėrimus, pornografinę literatūrą ir t.t.

2.2. Tarptautinės prekybos politikos instrumentai

2.2.1. Muitai

Muitai – tai netiesioginiai valstybės mokesčiai, kuriais apmokestinamos eksportuojamos ir importuojamos prekės.

Paprastai muitų politika būdinga silpnai išsivysčiusioms šalims, nors muitai nėra pati efektyviausia tarptautinės ekonominės prekybos reguliavimo priemonė. Tiek visa muitų sistema, tiek jos sudedamosios dalys – tarifų lygis, struktūra, pozicijų skaičius, jų funkcijos – dažnai yra tarptautinių derybų objektas. Muito subjektai yra juridiniai ir fiziniai asmenys, o mokesčio objektai – per valstybės sieną įvežamos ir išvežamos prekės.

Muitai gali būti įvairiai klasifikuojami.

Pagal muitų ėmimo pobūdį muitai skirstomi į šias rūšis:

- *Vertybiniai muitai* – skaičiuojami kaip fiksuotas procentas nuo įvežamos prekės kainos. Vertybiniai muitai apskaičiuojami pagal šią formulę:

$$t_{vd} = \frac{P_v}{P_i} - 1; \quad (2.1)$$

čia t_{vd} – specifinis muitas;

P_v – prekės kaina vidaus rinkoje;

P_i – importuojamos prekės kaina.

Vertybiniai muitai naudojami toms prekėms, kurių charakteristikos skiriasi toje pačioje prekių grupėje. Teigiama vertybinių muitų ypatybė yra ta, palaikomas vienodas vidaus rinkos apsaugos lygis, nepriklausomai nuo šio produkto kainų svyravimo vidaus rinkoje, kinta tik įplaukos į biudžetą. Tačiau susiduriama su Lietuvoje ypač aktualia problema – kaip sužinoti tikrąją prekės vertę. Kainą deklaruoja savininkas, ir jam naudingiau nurodyti mažesnę sumą nei reali kaina.

- *Specifiniai muitai* – mokami kaip tam tikra suma už prekės vienetą ir apskaičiuojami nuo prekių ir kitų vertybių mato vieneto tvirtu tarifu. Specifiniai muitai apskaičiuojami pagal šią formulę:

$$t_s = P_v - P_i; \quad (2.2)$$

čia t_s – specifinis muitas.

Specifiniais muitais dažniausiai apmuitinamos standartizuotos prekės; tada prarandamos galimybės manipuluoti kainomis, ir dažnai toks muitas nustatomas ir brangiai, ir pigiai tos pačios rūšies prekei. Išaugus prekės kainai, valstybės biudžetas praranda dalį įplaukų, kadangi muto mokesčio

dydis nereaguoja į kainų pokyčius. Šio tipo muitas naudingas ekonomikos smukimo laikotarpiu.

- *Mišrieji muitai* apskaičiuojami vieną muto dalį nurodant procentais nuo prekės vertės, o kitą dalį – kaip pinigų sumą, tenkančią prekės natūriniam matavimo vienetui, įvertinus arba neįvertinus kitas su šiuo vienetu susijusias prekės fizines charakteristikas.

Pagal judėjimo pobūdį muitai gali būti šie:

- *Importo muitai* – nustatomi importuojamoms prekėms, cirkuliuojančioms vidaus rinkoje. Tai vyraujanti muitų forma, dažna daugelyje pasaulio šalių, siekiant apsaugoti savas prekes nuo užsienio prekių konkurencijos.

- *Eksporto muitai* – nustatomi prekėms, eksportuojamoms iš šalies. Eksporto muitai taikomi norint sulaikyti negausią šaliai reikalingą žaliavą; turint pasaulinę monopolinę kurio nors gamtos turto gavybą; norint priversti pagerinti arba standartizuoti tam tikrų išvežamųjų prekių gamybą. Ekstremaliomis sąlygomis eksporto muitai gali būti taikomi norint karo metu sulaikyti pačiai šaliai reikalingus išteklius; kai piniginės infliacijos metu bijoma, kad tvirtos valiutos šalys pasinaudos šalies žemu kainų lygiu ir krašte susidarys prekių trūkumas. Eksporto muitai dažniausiai taikomi besivystančių šalių pereinamosios ekonomikos laikotarpiu.

- *Tranzito muitai* – nustatomi gabenamoms per šalies teritoriją prekėms siekiant fiskalinių tikslų arba – išskirtinėmis aplinkybėmis – siekiant apriboti nepageidaujamą prekių srautą.

Pagal apmuitinimo laiką muitai klasifikuojami į šias rūšis:

- *Nuolatiniai muitai* – skirti neribotam laikui.
- *Sezoniniai muitai* – skirti laikinam tarptautinės prekybos reguliavimui, ypač sezoninėms prekėms (pavyzdžiui, žemės ūkio produkcijai).

Pagal ekonominius valstybės tikslus ir interesus muitai skirstomi į šias rūšis:

- *Fiskaliniai (finansiniai) muitai* – nustatomi prabangos prekėms su neelastinga paklausa, siekiant papildyti valstybės biudžetą. Jie daro įtaką ekonominei šalies politikai ir kartais vadinami ekonominiais muitais. Fiskaliniais muitais apmuitinamos ir tos prekių rūšys, kurioms šalyje taikomi akcizo mokesčiai.

- *Antidempinginiai muitai* – taikomi tais atvejais, kai prekės įvežamos į šalį žymiai mažesne kaina nei ji yra nusistovėjusi savoje šalyje, kartais žemesne už savikainą (žr. 2.1 poskyryje).

- *Kompensaciniai muitai* – taikomi toms prekėms, kurių gamyboje naudotos subsidijos (jei jų importas teikia žalą vietiniams analogiškų prekių gamintojams). Kompensacinis muitas neturi viršyti nustatyto subsidijų dydžio. Būtent šios rūšies muitai apsaugo šalies vidaus ekonomiką nuo nesąžiningos konkurencijos.

- *Diskriminaciniai (specialieji) muitai* – naudojami, kai dėl tam tikrų tarptautinės politikos priežasčių kai kurių šalių prekėms nustatomi didesni

muitai; arba taikomi kaip atsakomoji priemonė prieš diskriminacinius atskirų firmų, užsienio šalių ir jų sąjungų veiksmus valstybės atžvilgiu.

- *Protekciniai (apsaugos) maitais* apmuitinamos importuojamos prekės, norint apsaugoti vietinius gamintojus nuo užsienio įmonių konkurencijos ir nustatant maito mokesčius eksportuojamoms prekėms, siekiant apsaugoti vartotojus, riboti deficitinių žaliavų ir produkcijos išvežimą.

- *Išlyginamaisiais maitais* prekės apmuitinamos, norint išlyginti importinių ir savos gamybos produkcijos kainas. Nelygios kainos gali priklausyti nuo žemesnių užsienio mokesčių, pigesnių gamybos sąlygų arba teikiama įvairiais pavidalais išvežimo premijų.

- *Retorsiniai maitais* apmuitinamos prekės ir kitos vertybės tų šalių, kurios labai padidina maitus savoms prekėms. Retorsiniai maitai lemiamos reikšmės gali turėti tik tuomet, jei juos ima vykdyti didelė (ekonomiškai stipri), turinti plačią importo rinką šalis.

Pagal kilmę maitai gali būti šių rūšių:

- *Autonominiai maitai* – įvedami valstybės.

- *Konvenciniai (sutartiniai) maitai* – įvedami dvišaliu ar daugiašaliu susitarimu.

- *Preferenciniai (pirmenybiniai) maitai* – taikomi, norint sudaryti lengvatines sąlygas kai kurių šalių prekėms įvežti. Preferencinių maitų taikymo tvarka numatoma įstatymais ir sprendimais dėl jų taikymo priima tik šalies vyriausybė, remdamasi pasirašytais tarptautiniais sutartimis ar šalies užsienio politikos tikslais.

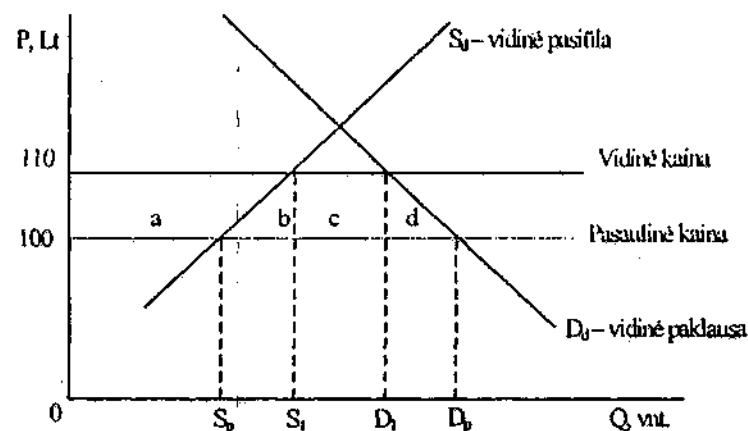
Muitų įtaka vartotojams, kainai ir gamybos apimčiai. Įvedus maitus, pirmiausia nukentčia vartotojai. Jau vien tai, kad kai kurios prekės yra importuojamos į šalį, rodo, jog vartotojai jas vertina labiau nei savos šalies gamybos analogus. Įvedus šioms prekėms maitą, vartotojas bus priverstas arba mokėti didesnę pinigų sumą, arba (ir) įsigyti mažiau prekių. Maito įvedimas akivaizdžiai nenaudingas vartotojui, ir tai galima įvertinti kiekybiškai, remiantis klasikiniu paklausos ir pasiūlos modeliu (2.1 pav.).

Tarkime, kad N prekės pasaulinė kaina yra 100 Lt., kuriai esant Lietuva gali iš užsienio pirkti tiek minėtų prekių, kiek ji pageidauja. Kreivės D_1 ir S_1 – prekių paklausa ir pasiūla vidaus rinkoje. Neįvedus maitų, esant kainai 100 Lt už prekęs vieneta, Lietuvos gamintojai pagamins prekių kiekį S_p , o vidaus vartotojai įsigis prekių kiekį D_p . Importo apimtį sudarys atkarpa $D_p - S_p$. Tarkime, įvedamas 10 proc. maitas, tuomet vartotojai už įvežamas prekes turės mokėti 110 Lt. Maitas sumažins vidaus vartojimą nuo D_p iki D_1 , vietinės pramonės produkcijos pasiūla padidės nuo S_p iki S_1 , o sumažėjusią importo apimtį rodys atkarpa $D_1 - S_1$. Importo apimtį sumažėjimas priklausys nuo paklausos ir pasiūlos kreivių padėties vidaus rinkoje. Kuo šios kreivės horizontaliosnės, tuo maito padidėjimas labiau sumažins importą, ir atvirkščiai: kuo kreivės vertikalesnės, tuo maitas turės mažesnę įtaką importo kiekiui pasikeitimui.

Įvedus maitus, akivaizdžiai laimi vietiniai gamintojai – jie užpildo atsiradusią paklausą, plėsdami savo gamybą, o pakilus importuojamos

produkcijos kainoms, jie gali didinti savo kainas iki maitų garantuojamo lygio ir gauti didesnę pelną – todėl jiems naudinga siekti maitų įvedimo, silpninančio jų konkurentus. Tačiau gamintojų nauda nekompensuoja vartotojų nuostolių, t.y. bendri nuostoliai dėl maitų įvedimo yra didesni.

Vietos gaminių pelnas, įvedus maitus, bus lygus plotui a , o vartotojų nuostoliai – plotui $a+b+c+d$ (2.1 pav.). Panagrinėkime, kas sudaro vartotojų nuostolius.

2.1 pav. Maitų įtaka vartotojams, kainai ir gamybos apimčiai

Dalis šių pinigų (plotas b) yra susiję su nuostoliais, kuriuos patiria vartotojai, papildomai mokėdami už neefektyvų vietos gamintojų rėmimą. Importuojant prekes žemesne kaina, t.y. be maitų, šiuos išteklius galima būtų panaudoti efektyviau kitose pramonės šakose. Pinigai, lygūs maito ir importuojamų prekių kiekio sandaugai (plotas c), atitenka valstybei kaip maitas. Plotas d parodo vartotojų nuostolius, susijusius su sumažėjusiu vartojimu dėl kainų išaugimo, t.y. vartotojai priversti atsisakyti dalies prekių. Tačiau maitų įvedimas gali turėti ir teigiamų padarinių: šalis gali patirti naudą iš padidėjusių gamybos apimčių, išaugusio užimtumo, besivystančio šalies ūkio. Norint išsiaiškinti maitų tikslingumą kiekvienu konkrečiu atveju, reikia tirti realius ūkio šakos duomenis, toms prekėms būdingas pasiūlos ir paklausos kreives, jų polinkį.

Muitų naudojimą pateisinantys argumentai:

1. *Naujų šakų apsauga.* Maitų įvedimas sulauko arba apriboja aukštesnės kokybės ir pigesnių prekių įvežimą iš kitų šalių, kol naujoms ūkio šakoms atstovaujantys vietos gamintojai įgis pakankamos patirties ir pajėgumų, o gamybos kaštai sumažės iki tokio lygio, jog taps įmanoma be maitų konkuruoti su kitų šalių gaminamomis analogiškėmis prekėmis. Tokio tipo argumentai naudojami jau beveik 200 metų. 1791 m. A. Hamiltonas veikalė "Ataskaita apie apdirbamąją pramonę" rašė, jog JAV po Pilietinio karo buvo įvesti importo

muitai, siekiant apsaugoti vietinę tekstilės ir metalurgijos pramonę nuo Didžiosios Britanijos eksporto. 19 amžiuje F.Listas pasitelkė A.Hamiltono rekomendacijas, gindamas naujai besikuriančią Vokietijos apdirbamąją pramonę. Netgi jeigu prekės importuojamos už normalią (nedempinginę) kainą, jaunai pramonei reikės įveikti nemažai sunkumų, skverbiantis į rinką. Tarptautinis patyrimas šioje srityje rodo, jog įvesti muitai paprastai išlieka, o ginama pramonės šaka netampa pajėgi konkuruoti pasaulinėje rinkoje. Pastaruosius 40 metų vykdoma potencialių eksporto sektorių gynimo politika Lotynų Amerikoje dažniausiai nuvylė, tuo tarpu ryški Azijos valstybių užsienio orientacija pasižymėjo aukštais ekonomikos augimo tempais.

2. *Strateginių šakų apsauga.* Esant nestabiliui karinei ar politinei situacijai, strateginių šakų apsauga užtikrintų garantuotą aprūpinimą gyvybiškai reikalingais ar strateginiais ištekliais. Apsaugos muitai reikalingi, norint išsaugoti ir vystyti pramonės šakas, tiekiančias produkciją karo ar suiručių atveju.

3. *Vietinės gamybos prekių konkurencingumo stiprinimas.* Nors šis muitų naudojimo argumentas apsaugo vietinius gamintojus nuo užsienio konkurencijos, tačiau dėl vietinių kainų padidėjimo yra nuostolingas vartotojams. Be to, užsienio konkurencijos nebuvimas gali skatinti monopolistų įsigalėjimą.

4. *Nedarbo sumažinimas.* Dėl muitų įvedimo atsiradęs vietinės gamybos apimties augimas sąlygoja darbo vietų padidėjimą ir nedarbo sumažėjimą. Tai vadinamoji "kaimyno skurdinimo politika", kai vietinės gamybos prekių paklausa padidėja kitų šalių prekių sąskaita. Šis argumentas galioja tik tuomet, kai kiti veiksniai lieka pastovūs.

Be minėtų pagrindinių muitų naudojimą pateisinančių argumentų, galima išskirti dar šiuos: apsisaugojimas nuo pigesnės darbo jėgos, prabangos prekių importo apribojimas, apsauga nuo dempingo, papildomos valstybės pajamos ir kt.

Nors yra argumentų, pateisinančių muitų naudojimą, tačiau jų įvedimas šalies ekonomikai turi ir neigiamų pasekmių:

1. *Muitai stabdo ekonomikos vystymąsi*, nes mažina tarptautinę prekybą.
2. *Sukuriamas pretekstas atsakomosioms kitų šalių protekcionistinėms priemonėms.* Vienpusiškai įvesti muitai dažnai sukelia prekybinių nesutarimų („karų“). Neretai vienpusis maito įvedimas, siekiant apginti x šalies vietinių gamintojų interesus, sąlygoja atsakomąją y šalies prekybinių partnerių reakciją: jie gali įvesti maitus x šalies eksportuojamoms prekėms. Šie nesutarimai turi veiksmo ir atoveiksmio pobūdį, o dėl to tarptautinė prekyba gali sumažėti iki minimumo bei patirti nuostolių.
3. *Muitai padidina vartotojų mokamus mokesčius*, nes pakelia vartotojo mokamą prekės kainą. Tai gali turėti ypač neigiamą poveikį ekonomiškai silpnose valstybėse.
4. *Importo maitas netiesiogiai griaua šalies eksportą*, nes neigiamai veikia mokėjimo balansą. Daugelyje šalių eksportuojamų prekių sudedamasis dalis sudaro importinės detalės ir komponentai. Įvedus maitus

ir padidėjus importinių prekių kainai, šalies eksportuojamai produkcijai pagaminti sunaudojama daugiau piniginių išteklių. Tokia prekė, patekusi į pasaulinę rinką, tampa mažiau konkurentiška dėl didesnės kainos.

2.2.2. Netarifiniai apribojimai

Be tarifinių tarptautinės prekybos reguliavimo priemonių, vyriausybė aktyviai naudoja netarifinius apribojimus – *kiekybinius, paslėptuosius ir finansinius.*

Netarifiniai apribojimai – tai administracinis prekybos reguliavimas, kai ekonominiai metodai nepakankamai efektyvūs. Dažnai pirmenybė teikiama netarifinių apribojimų metodams, kadangi jie laikomi politiškai priimtinesniais ir nėra mokesčių našta vartotojams.

Netarifinių apribojimų efektyvumo įvertinimo indeksai:

- *Įtakos kainai koeficientas* – santykis pasaulinės rinkos prekių kainų su vidaus rinkos kainomis, kurio importas ar eksportas apribojamas netarifiniais metodais. Šio koeficiento trūkumas tas, jog ne visos vidaus ir pasaulinės rinkos prekių kainos skirtumas priklauso nuo netarifinių apribojimų.
- *Dažnumo koeficientas* parodo dalį tarifinių pozicijų, padengtų netarifiniais apribojimais. Paprastai tinka netarifinių apribojimų lygiui nustatyti, tačiau neparodo santykinės atskirų importo dalių apribojimo svarbos ir efektyvumo ekonomikai.
- *Prekybos padengimo koeficientas* įvertina importo ir eksporto vertės dalį, padengtą netarifiniais apribojimais. Šio koeficiento trūkumas tas, kad jis neįvertina daug intensyvesnių netarifinių barjerų įtakos.

Kiekybiniai netarifiniai apribojimai – administracinė netarifinio valstybės prekybos reguliavimo forma, nustatanti prekių kiekį ir nomenklatūrą, leidžiamą importuoti ar eksportuoti. Kiekybiniai apribojimai, koordinuojantys tam tikrų prekių prekybą, gali būti įvesti vyriausybės nutarimu vienašališkai arba tarptautiniais susitarimais.

Kvota – kiekybinė netarifinė priemonė, nustatyta vyriausybės eksportui arba importui apriboti.

Eksporto kvotos šalyje įvedamos, suderinus su tarptautiniais stabilizaciniais susitarimais, nustatančiais kiekvienos šalies eksporto dalį konkrečiam produktui, arba siekiant sulaikyti deficitinių vidaus rinkos prekių išvežimą. Importo kvotos įvedamos, siekiant apsaugoti vietinius gamintojus, subalansuoti prekybos balansą, reguliuoti paklausą ir pasiūlą vidaus rinkoje, taip pat kaip atsakas į kitų vyriausybių diskriminacinę prekybos politiką.

Pagal apimtį kvotos būna:

- *Absoliučios* – pasiekus kvotos numatytas, tarkim, importo apimtis, daugiau tų prekių į šalį neimportuojama. Tokių kvotų tikslas – vidaus vartojimo lygio užtikrinimas, o jų apimtis – produkto vidaus gamybos ir vartojimo skirtumas.

- *Tarifinės* – iki nustatytos produkto kiekio ribos importas įvežamas be maito arba taikant labai nedidelį maito tarifą. Kai kvotos numatyta importo riba pasiekia, prekes leidžiama įvežti tik pritaikius padidintus maitų tarifus.

- *Individualios* – nustatomos iki absoliučios kvotos kiekvienai šaliai dvišaliais susitarimais, suteikiančiais didelius privalumus eksportuojančioms ir importuojančioms toms šalims, su kuriomis yra glaudūs tarpusavio politiniai, ekonominiai ir kt. interesai. Dažniausiai individualios kvotos būna sezoninės, t.y. įvedamos konkrečiam laikotarpiui, kai vidaus rinkai labiausiai reikia vyriausybės apsaugos.

Paprastai kvotų politika lengviau administruojama nei maitai. Kvotas, palyginti su maitais, galima lengviau ir greičiau įvesti neeilinių situacijų metu, tuo tarpu maitai įvedami vyriausybės organams apsvaresčius ir pritarus. Kita vertus, tarkim, importo kvotos gali tapti monopolijos vidaus rinkoje priežastimi.

Savanoriški eksporto suvaržymai – tai kiekybiniai eksporto apribojimai, paremti vieno iš partnerių įsipareigojimu apriboti prekybą arba neplėsti eksporto apimties.

Šie vyriausybės apribojimai įvedami paprastai dėl politinio spaudimo daug didesnės importuojančios šalies, kuri grasina vienašališkų apribojimo priemonių importui įvedimu atsisakymo „savanoriškai“ apriboti eksportą, kai šis nuostolingas jos vietiniams gyventojams. Savanoriški eksporto suvaržymai yra santykinai nauja administracinė netarifinė priemonė, nukreipta šalies padėčiai rinkoje gerinti, tačiau jos panašūs rezultatai kaip ir kvotos: mažėja importas, didėja importo kainos.

Licencijos – vienas iš importo kvotų mechanizmo įgyvendinimo instrumentų, tačiau jos gali būti savarankiškas tarptautinės prekybos ribojimo barjeras.

Licencijavimas – išorinės ekonominės veiklos reguliavimas leidimu, išduodamu vyriausybės organų prekės eksportui ar importui, nustatytiems kiekiam ir nustatytam laiko tarpui.

Eksportuojantys licenciją prekių importui gauna, pateikę specialiosioms valstybinėms tarnyboms paraišką, atsiuntę prekių pavyzdžius, atitinkamus dokumentus ir sertifikatus. Taigi licencijų kaip importo ribojimo priemonės vaidmuo pasireiškia ne tik tuo, jog jos gali būti neišduotos; jos turi ir kitą, netiesioginį poveikį: atbaido nemažą importuotojų dėl papildomų kaštų, gaištamo laiko ir netikrumo elemento, kuris taip pat svarbus užsienio prekyboje. Licencijos laukiant, gali būti prarastos galimybės parduoti prekes kitam pirkėjui.

Išskiriamos šios licencijų rūšys:

- *Vienkartinė licencija* – raštiškas leidimas vienerių metų laikotarpiui prekes įvežti ar išvežti, išduodamas šalies vyriausybės konkrečiai firmai vienam išorinės prekybos sandoriui įvykdyti;
- *Generalinė licencija* – leidimas įvežti ar išvežti konkrečią prekę vienerių metų laikotarpiui, sandorių skaičiaus neapribojus.

- *Globalinė licencija* – leidimas įvežti ar išvežti nurodytą prekę į bet kokią pasaulio šalį nustatytam laikotarpiui, neapribojus kiekio ir kainos.

- *Automatiška licencija* – leidimas, išduodamas nedelsiant po eksportuotojo ar importuotojo pareiškimo gavimo, kuris negali būti atšauktas vyriausybinių organų.

Licencijų paskirstymo mechanizmai įvairiose šalyse skiriasi, tačiau dažniausiai naudojami šie licencijų paskirstymo būdai: aukcionas, aiškos pirmenybės sistema ir licencijų paskirstymas ne kainos pagrindu.

Aukcionas – licencijos pardavimas konkurso keliu. Laikomas pačiu efektyviausiu ekonominiu licencijų paskirstymų būdu, galinčiu atnešti vyriausybei pajamas, lygias pajamoms už maitų tarifus tai pačiai prekei.

Aiškios pirmenybės sistema – vyriausybės licencijų įvertinimas konkrečioms firmoms, proporcingai jų importo dydžiui tam tikru laikotarpiu arba proporcingai nacionalinių importuotojų paklausos struktūrai. Paprastai šis metodas pasirenkamas, norint palaikymui firmas, kurios priverstos sumažinti prekės importą dėl kvotų įvedimo, kas leistų sumažinti jų lobistišką spaudimą vyriausybei, siekiant panaikinti licencijas.

Licencijų paskirstymas ne kainos pagrindu – vyriausybės licencijos išdavimas firmoms, užtikrinančioms importavimo ar eksportavimo veiklą efektyviausiu būdu. Paprastai šis metodas reikalauja ekspertinės komisijos apmokymo, įvertinimo kriterijų parinkimo, keleto konkurso turų pravedimo, o tai neišvengiamai susiję su didelėmis išlaidomis ir piktnaudžiavimu.

Paslėptieji netarifiniai apribojimai – tarptautinės prekybos netarifinių reguliavimo priemonių metodai, pagrįsti įvairiais ne maito tipo apribojimais, inicijuojamais šalies vyriausybės ir netgi vietinės valdžios organų. Daugelis paslėptų netarifinių apribojimų pažeidžia tarptautinės prekybos principus. Įvairiais duomenimis, yra keli šimtai paslėptųjų netarifinių apribojimų rūšių; jais šalys gali vienašališkai apriboti importą ir eksportą. Išskiriamos šios pagrindinės apribojimų rūšys:

Techniniai standartai ir kiti reglamentai. Gausėjant tarptautinėje prekyboje naujų prekių, tarp netarifinių apribojimų vis didesnę reikšmę įgauna techniniai ir kitokie specialūs reikalavimai. Formaliai jie keliami tiek savoms, tiek importuojamoms prekėms. Prie techninių reikalavimų priklauso nacionaliniai standartai, sertifikavimo sistemos, prekės kokybės, techninio saugumo, ekologijos reikalavimai, taip pat sanitarijos bei veterinarijos ir sveikatos apsaugos organų ypatingieji prekių pakuotės ir ženklavimo reikalavimai.

Kadangi standartizacija apima visas veiklos sritis nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu, todėl ji dažna užsienio prekybos politikoje kaip importo reguliavimo priemonė, padedanti stabdyti arba skatinti užsienio gaminių kelią į šalį.

Standartai gali būti netarifinė rinkos apsaugos priemonė; įrodyti, kad tai protekcionistinės politikos įrankis, gana sudėtinga. Jų kaip importo reguliavimo netarifinės priemonės naudojimas turi nevienodą poveikį svetimos šalies eksportuotojos gamintojams, savos šalies importuotojos vartotojams bei nacionaliniams gamintojams ir valstybei. Dėl standartų šalies eksportuotojos

gamintojai patiria papildomų gamybos, sertifikavimo, prastovos kaštų; neišnaudojamas optimalus gamybos lygis. Standartai šalies importuotojos vartotojams sukelia prieštaringas pasekmes: apsaugo vartotojus nuo žemos kokybės prekių ir paslaugų, garantuoja sveikatos apsaugos, ergonominių, ekonominių reikalavimų laikymąsi, tačiau sumažina prekių ir paslaugų pasirinkimo galimybes; padidina importuojamų prekių kainas, skatina nacionalinių gamintojų gaminamų analogiškų produktų kainų didinimą.

Didžiausią naudą nacionaliniai gamintojai patiria dėl sumažėjusios konkurencijos, padidėjusio pelno ir rinkos dalies. Tuo tarpu valstybei tenka padengti išaugusius kaštus dėl papildomo sertifikavimo ir kontrolės įstaigų darbo. Atsiranda pavojus, kad kitos valstybės imsis atsakomųjų diskriminacinių priemonių, jei bus įrodyta, kad importą ribojantys standartai naudojami protekcionistiniais tikslais.

Kai kurių šalių reglamentai visiškai neįveikiami užsienio gamintojams. Ypač daug specialių standartų reglamentuoja importą tokių produktų kaip mašinos ir prietaisai. Standartai reglamentuoja ne tik pačių produktų parametrus ir savybes. Jais numatomi specialūs pakuotės, etikečių, žymėjimo ir kt. reikalavimai. Kiekvienos šalies specialiai įgalios tarybos seka, kad būtų laikomasi valstybėje galiojančių standartų, ir neleidžia įvežti produktų, kurių konstrukcijos ar atskiri parametrai nuo tų standartų nukrypsta.

Valstybiniai pirkimai – paslėptasis prekybos politikos būdas, reikalaujantis vyriausybės organizacijas ir įmones pirkti nustatytas prekes tik iš nacionalinių gamintojų, nepaisant to, jog šios prekės gali būti brangesnės nei importinės. Tipiškas tokios politikos paaiškinimas yra nacionalinio saugumo reikalavimas.

Vietinės gamybos sąlygos – tai importo apribojimas, kuris reikalauja, kad tam tikra proporcija gaminių sudedamųjų dalių būtų pagaminta importuojančioje šalyje. Ši proporcija gali būti išreikšta natūriniu arba vertine išraiška. Šį importo apribojimo metodą paprastai taiko besivystančios šalys; jos šito griebiasi kaip kraštutinės priemonės, sprendamos savo ekonomines ir socialines problemas. Tai leidžia eksportuotojams perkelti į tas šalis ekologiškai bei darbuotojų sveikatos požiūriu kenksmingas gamybas.

Administraciniai dėsmai. Šios priemonės neįteisina kaip oficialūs prekybos apribojimo būdai ir jų poveikis netiesioginis, tačiau pagal pasiekiamus rezultatus panašus į licencijų poveikį. Kai kuriose šalyse muitinių ir kitų oficialių institucijų veikimo tvarka tokia paini ir sudėtinga, kad importo įforminimo procedūra užsitęsia iki kelių mėnesių. Maža to, kad sugaištama tiek daug laiko ir kartais sužlugdomi kontraktai numatyti pristatymo terminai, minėtos šalies muitininkai priskaičiuoja nemažas sumas už prekių saugojimą muitinės teritorijoje per jų pačių nutęstą laiką. Pastarosios importo sąlygos sudaro palankią dirvą vietinei korupcijai klestėti ir dažnai atbaido užsienio firmas nuo sandorių su tomis šalimis.

Finansiniai netarifiniai apribojimai. Siekiant apsaugoti vidaus rinką nuo importo iš užsienio, drauge su kiekybiniais ir užslėptaisiais netarifiniais prekybos politikos metodais naudojami finansiniai netarifiniai apribojimai. Jie paremti

eksporto finansavimu, siekiant sumažinti eksportuojamų prekių kainas ir padidinti vietinės gamybos prekių konkurencingumą tarptautinėje rinkoje. Eksportas gali būti finansuojamas valstybės biudžeto, pusiau valdymo įstaigų, bankų, įvairių fondų bei privataus sektoriaus – pačių eksportuotojų ir juos aptarnaujančių bankų. Tačiau toks eksporto finansavimas nėra suprantamas kaip eksportinių importinių operacijų finansavimas ir kreditavimas. Šiuo atveju eksporto finansavimas sąlygoja tam tikrą diskriminaciją prieš kitų šalių kompanijas savo valstybės gamintojų ir eksportuotojų naudai.

Libiausiai paplitę finansiniai netarifiniai apribojimai yra eksporto subsidijos ir eksporto kreditavimas.

Eksporto subsidijos – finansinis netarifinės prekybos politikos metodai, numatantys biudžetines išmokas nacionaliniams eksportuotojams, kai leidžiama pardavinėti prekę kitų šalių pirkėjams daug žemesne kaina nei vidaus rinkoje ir kartu greitinti eksportą. Eksporto subsidijos yra dvejopos:

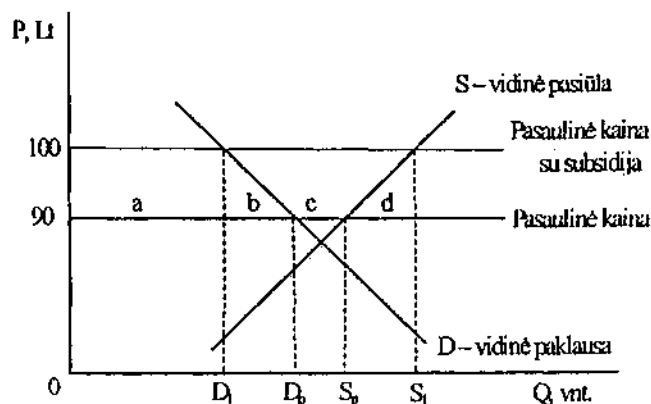
Tiesioginės eksporto subsidijos – piniginės išmokos, skiriamos šalies vyriausybės eksportuotojui. Tiesioginės eksporto subsidijos irgi yra dvejopos: specifinės eksporto subsidijos, kai nustatoma fiksuota suma už eksportuojamas prekes vienetai; ir vertybinės eksporto subsidijos, kai nustatomas fiksuotas procentas nuo eksportuojamos prekės vertės.

Netiesioginės eksporto subsidijos – vyriausybės teikiama parama eksportuotojams, padedant organizuoti užsienyje parodas, mugės; pateikiant informaciją apie verslo rinkos konjunktūrą; padedant užmegzti verslo kontaktus. Kai kada netiesioginės eksporto subsidijos vertinamos ne itin palankiai, nes skatina užslėptą eksportuotojų dotavimą, teikiant jiems įvairias verslo lengvatas.

Panagrinėkime eksporto subsidijų poveikį šalies ūkiui, naudodami klasikinį pasiūlos ir paklausos modelį.

Tarkime, N prekės pasaulinė kaina yra 90 Lt. Neesant eksporto subsidijų, vietiniai gamintojai pagamins prekių S_p , o vartotojai nupirks prekių D_p (2.2 pav.). Eksporto apimtį sudarys atkarpa $S_p - D_p$. Tarkime, įvedama 10 Lt eksporto subsidija eksportuojamoms prekėms. Tada vietiniai gamintojai nebus suinteresuoti parduoti prekes vietinėje rinkoje po 90 Lt., galėdami jas eksportuoti ir parduoti užsienio rinkoje po 100 Lt. Vidaus vartojimas sumažės nuo D_p iki D_1 , vietinės pramonės gamyba padidės nuo S_p iki S_1 , o padidėjusią eksporto apimtį rodys atkarpa $S_1 - D_1$.

Vietos gamintojų naudą, atsirandančią dėl eksporto subsidijų įvedimo, parodo plotas $a+b+c$. Eksporto subsidijų įvedimas sąlygoja tam tikrus visuomenės nuostolius. Plotas $a+b$ parodo vartotojų nuostolius, atsiradusius dėl sumažėjusio vidaus vartojimo. Plotas d lygus visuomeniniams nuostoliams, atsiradusiems dėl didesnės prekių kainos, kuri mokama už eksportuojamą produkciją. Plotas $b+c+d$, lygus eksporto subsidijų vienam prekės vienetui ir eksportuojamų prekių kiekio sandaugai, parodo valstybės išlaidas, skiriamas eksporto subsidijoms.

2.2 pav. Eksporto subsidijų poveikis vartotojams ir vietinės gamybos apimčiai

Pagrindinis maitų ir eksporto subsidijų skirtumas tas, kad muitai padidina importinių prekių kainas, tuo tarpu eksporto subsidijos kelia eksportuojamų prekių kainas. Importo maitų įvedimas pagerina šalies prekybos sąlygas, padidina santykinę pasiūlą vietinių prekių, konkuruojančių su importu, ir sumažina importo paklausą. Eksporto subsidijos sąlygoja atvirkštinį efektą: pablogina šalies prekybos sąlygas, padidina eksporto kainą ir santykinę eksporto pasiūlą bei sumažina eksportuojamų prekių vidaus paklausą. Kita vertus, subsidijavimas gali būti efektyvesnis nei maitų įvedimas, jeigu siekiama didinti užimtumą, kurti naujas darbo vietas.

Per didelis importo maitų ir eksporto subsidijų naudojimas gali sukelti paradoksą, kuris daugiau laikomas teorine galimybe nei ekonomine realybe; tai pirmą kartą nustatyta Čikagos universiteto ekonomisto Loido Metslerio.

Metslerio paradoksas – importo maitas gali sąlygoti importuojamos prekės vidaus kainos kritimą, o ne kilimą, kai smarkiai krinta jos santykinė kaina pasaulinėje rinkoje, įvedus maitus. Eksporto subsidija gali sąlygoti importuojamos prekės vidaus kainos kritimą, o ne kilimą dėl per didelio jos santykinės kainos kritimo pasaulinėje rinkoje.

Laikant, kad eksporto subsidija yra papildoma mokesčių našta mokesčių mokėtojams, ją naudoti paprastai galima tik patvirtinus įstatymus. Argumentai, kurie išsakomi dažniausiai norint pateisinti eksporto subsidijas, nukreipiami į tai, kad jie palaiko užimtumą eksportuojamose šalyse, pagerina mokėjimų balansą eksporto augimo sąskaita. Eksporto subsidijos, laikantis Pasaulio prekybos organizacijos taisyklių, laikomos nesažininga konkurencija ir yra uždraustos. Tačiau kadangi eksporto subsidijos įgauna įvairias formas, nustatyti jų dydį nelengva. Be to, eksporto subsidijos yra maskuojamos kitų šalių kreditais, susietais įsipareigojimais įsigyti prekes tik iš tiekėjų šalies.

Dažnai paslėptasis eksporto subsidijavimas įgyvendinamas kredituojant eksportą.

Eksporto kreditavimas – finansinis netaarifinis tarptautinės prekybos politikos metodas, numatantis vyriausybės finansinį stimuliavimą, norint vystyti eksportą, pasitelkus nacionalines firmas. Eksporto kreditavimas būna kelių formų:

- Subsidiniai kreditai nacionaliniams eksportuotojams, t.y. kreditai, išduodami šalies bankų mažesne nei rinkos procento norma.
- Nacionalinių eksportuotojų eksporto rizikos draudimai, apimantys ir komercinę riziką (importuotojo nesugebėjimas apmokėti už prekes), ir politinę riziką (nenumatyta vyriausybės veikla, neleidžianti importuotojui įvykdyti savo įsipareigojimus eksportuotojui).
- Šalies kreditai kitų šalių importuotojams, t.y. išduodami tik esant būtinai sąlygai – pirkti prekes tik iš firmų šalies, suteikiančios tokį kreditą.

Eksporto kreditai – tai išorinė pagalba kitoms šalims. Eksporto kreditai gali būti: trumpalaikiai (iki 1 metų), vidutiniai (1–5 metų), ilgalaikiai (daugiau nei 5 metams). Subsidijavimo apimtis per lengvatinį kreditavimą apskaičiuojama kaip lengvatinio kredito procento normos ir kintančios rinkos procento normos skirtumas. Bankų praktikoje eksporto kreditų procento normos dažniausiai yra aiškiai mažesnės nei kitų tipų kreditų ir neretai nustatomos šalims susitarus. Be to, esama daug kiekybiškai neįvertinamų būdų stimuliuoti eksportą per eksporto kreditus, pvz.: kredito grąžinimo datos nukėlimas vėlesniam laikotarpiui, kredito apmokėjimas pirkėjo valiuta ar prekių forma, vyriausybės lengvatinis eksporto kredito draudimas ir pan.

3. MOKĖJIMŲ BALANSAS

3.1. Mokėjimo balansas ir jo struktūra

Mokėjimų balansas – statistinis visų šalies žmonių, įmonių ir valdžios santykių su užsieniu atspindys. Pagrindinis mokėjimų balanso tikslas – parodyti šalies užsienio ekonominių ryšių subalansuotumo lygį.

Mokėjimų balansas formuojamas pagal dvejybinio įrašo principą: ta pati operacija įrašoma į debetą ir į kreditą. Visi tarptautiniai sandėriai, didinantys nacionalinės valiutos atėjimą į šalį, mokėjimų sąskaitose užrašomi kaip kreditas (su pliuso ženklu), o tarptautiniai sandėriai, kurie sąlygoja šalies valiutos nutekėjimą, užrašomi kaip debetas (su minuso ženklu).

Pagal dvejybinio įrašo principą, debetas turi būti lygus kreditui, o mokėjimų balansas – lygus nuliui. Jeigu prekių, paslaugų bei vertybinių popierių eksportas didesnis už prekių, paslaugų bei vertybinių popierių importą, tai bus *pereklinis mokėjimų balansas*. Jeigu prekių, paslaugų bei vertybinių popierių eksportas mažesnis už prekių, paslaugų bei vertybinių popierių importą, tai bus *deficitinis mokėjimų balansas*.

Mokėjimų balansą sudaro einamoji bei kapitalo ir finansinė sąskaita.

Einamoji sąskaita atspindi tarptautinių prekių, paslaugų ir kitų grynųjų pajamų judėjimą ir susideda iš tokių dalių kaip: *prekių eksportas ir importas* (matomoji prekyba; *paslaugų eksportas ir importas* (nematomoji prekyba); *pajamos* (darbo pajamų, investicijų, palūkanų ir kt. srutai) bei *einamieji pervedimai* (transferiniai mokėjimai tarp šalių).

Prekių ir paslaugų eksporto bei importo dalys sudaro vieną svarbiausių einamosios sąskaitos elementų – *prekybos balansą*. Prekių eksporto augimas mažina einamosios sąskaitos deficitą, o prekių importo augimas jį didina. Taigi šalis turi būti suinteresuota skatinti ir remti vietinės gamybos prekių eksportą. Be tradicinio prekių importo ir eksporto, prekybos balanse parodomi ir prekių įsigijimai užsienio uostuose bei prekių reeksportas (reimportas). Prekių eksportas ir importas fiksuojami mokėjimų balanse tuo momentu, kai rezidento nuosavybės teisė į prekes perduodama nerezidentui (arba atvirkščiai). Nerezidentai – juridiniai ir fiziniai asmenys, visą laiką gyvenantys bei veikiantys kitose šalyse arba gyvenantys ir veikiantys Lietuvoje trumpiau negu vienerius metus. Išimtis – ambasados, atstovybės, karinės bazės ir kiti panašaus pobūdžio subjektai, taip pat studentai, nors jų mokslo trukmė gali būti ilgesnė negu vieneri metai.

Kapitalo ir finansinė sąskaita atspindi tarptautinius sandėrius finansiniais aktyvais. Šios sąskaitos tikslas – užregistruoti visus sandėrius, kurie apima tarptautinį skolinimą ir skolinimąsi, turto pirkimus ir pardavimus, susijusius su investicijomis. Kai kapitalas į šalį ateina, t.y. užsieniečiams investuojant į šalį, tarptautiniai sandėriai užrašomi kaip kreditas (su pliuso ženklu), o kai kapitalas iš šalies išeina, t.y. šalies gyventojams investuojant užsienyje, tarptautiniai sandėriai užrašomi kaip debetas (su minuso ženklu).

Kapitalo sąskaitoje registruojami neatlygintini kapitalo pervedimai. Operacijos, atsispindinčios kapitalo judėjimo balanse, priešingai nei operacijos einamajame mokėjimų balanse, dažniausiai numato pakartotinas išmokas ateityje ir tokiu būdu daro įtaką mokėjimų balansui ateinančiais metais arba laikotarpiais.

Finansinėje sąskaitoje parodoma užsienio aktyvų ir įsipareigojimų užsieniui kaita. Finansinės sąskaitos neigiamas balansas parodo rezidentų turimų užsienio finansinių aktyvų padidėjimą arba rezidentų įsipareigojimų užsieniui sumažėjimą. Finansinės sąskaitos teigiamas balansas reiškia rezidentų užsienio finansinių aktyvų sumažėjimą arba rezidentų įsipareigojimų užsieniui padidėjimą. Finansinėje sąskaitoje finansiniai aktyvai ir įsipareigojimai nurodomi pagal jų funkcinių požymių:

- *Tiesioginės investicijos*. Tiesioginės investicijos į užsienio šalį susijusios su šalies gyventojų, valdančių verslo įmones užsienyje, nuosavybės padidėjimu. Šis padidėjimas į šalies mokėjimų balansą įrašomas kaip debetas. Tiesioginės užsienio investicijos į šalį yra tokios, kurios padidina užsieniečių, valdančių verslo įmonę šalyje, nuosavybę, ir į mokėjimų balansą yra įrašomos kaip kreditas.
- *Investicijų portfelis*. Jį sudaro nuosavybės vertybiniai popieriai, nepriskirti tiesioginėms investicijoms, vertybiniai skolos popieriai ir kitos finansų rinkos priemonės. Investicijų portfelis, kaip ir tiesioginės investicijos, gali būti užsienio šalių gyventojų portfelinis investavimas į konkrečios šalies vertybinius popierius (mokėjimų balanse įrašomas kaip kreditas), ir šalies gyventojų portfelinis investavimas į kitos šalies vertybinius popierius (mokėjimų balanse įrašomas kaip debetas).
- *Finansinės išvestinės priemonės*, dažniausiai įsigijamos rizikos valdymo ir apsidraudimo tikslais.
- *Kitos investicijos*, klasifikuojamos pagal finansinių priemonių rūšis: indėliai ir gryniesi pinigai, paskolos, įsiskolinimai už prekes ir paslaugas bei kiti finansiniai aktyvai ir įsipareigojimai.
- *Oficialios tarptautinės atsargos* – tai centrinio banko ar kitos jo funkcijas vykdančios institucijos kontroliuojami užsienio aktyvai, kurie prireikus gali būti panaudoti mokėjimų balanso deficitui finansuoti. Oficialiąsias tarptautines atsargas sudaro valstybei priklausantis piniginis auksas, specialios skolinimosi teisės, atsargų pozicija Tarptautiniame valiutos fonde, centrinio banko aktyvai užsienio valiuta (konvertuojamąja valiuta banknotais ir monetomis, taip pat lėšos užsienio bankų sąskaitose), užsienio vyriausybių likvidūs vertybiniai popieriai (įskaitant atpirkimo sandorius) ir kiti likvidūs aktyvai.

Mokėjimų balansas gali būti nelygus nuliui dėl klaidų ir praleidimų. Klaidos ir praleidimai paprastai atsiranda kapitalo ir finansinėje sąskaitoje, kadangi jos apskaičiavimo metodika labai sudėtinga. Klaidos ir praleidimai – tai tam tikras skaičius, kuris yra lygus mokėjimų balanso pertekliaus ar deficito absoliutinam dydžiui, tik su priešingu ženklu.

Priešpaskutinėje mokėjimų balanso eilutėje įrašomos klaidos ir praleidimai arba mokėjimų balanso valstybinis finansavimas. Jis visada lygus mokėjimų balanso absoliutiniam dydžiui, tik su priešingu ženklu. Nesutapimai tarp einamosios ir kapitalo bei finansinių sąskaitų greičiausiai atsiranda pastarojoje sąskaitoje dėl ne visų duomenų apskaitymo, dėl per tam tikrą ataskaitinį laikotarpį registruojamų įplaukų bei išmokų sumų nesutapimų. Valstybinis finansavimas parodo tuos tarptautinius sandėrius, kuriuos vyriausybė turi atlikti, norėdama sudaryti sąlygas operacijoms, parodytoms mokėjimų balanso sąskaitose.

3.2. Mokėjimų balansą veikiantys veiksniai

Mokėjimų balansui turi įtakos šie veiksniai:

1. *Cikliniai ekonominiai svyravimai.* Jų įtaka mokėjimų balansui paprastai yra netiesioginė. Augant gamybai, žaliavų, įrengimų importas padidėja, o sulėtėjus ekonominio augimo tempams, prekių išvežimas sumažėja. Sparčiai augant ekonomikai, didėja pelnas, todėl kapitalo išvežimo tempai sulėtėja, o kapitalo importas auga.
2. *Infliacija.* Mokėjimų balansui neigiamos įtakos turi infliacija, kadangi kainų padidėjimas apsunkina prekių išvežimą, sumažina eksportuojamų prekių konkurencingumą bei padeda kapitalams plaukti į užsienį. Infliacija didina mokėjimų balanso nesubalansuotumą.
3. *Valiutiniai finansiniai veiksniai.* Devalvacija dažniausiai skatina eksportą, o revalvacija – importą, kitoms sąlygoms nekintant. Šalys importuotojos stengiasi pagreitinti mokėjimus, kadangi, nukritus jų valiutos kursui, jos pralaimi. Šalys, eksportuojančios savo produkciją, stengiasi sulaukyti jiems priklausančios valiutos pervedimą ir gavimą.
4. *Kapitalo judėjimo masto plėtimas.* Išvežant kapitalą iš šalies, mokėjimų balansas tampa pasyvus, be to, jo išvežimas padeda suplaukti į šalį palūkanoms ir dividendams. Kai yra užsienio kapitalo įplaukų, mokėjimo termino metu šalys skolininkės priverstos sumokėti skolą, palūkanas ir dividendus. Jeigu naudojant kapitalą gaunamos pajamų, viršijančių išlaidas palūkanoms ir paskoloms apmokėti, užsienio kapitalas turi teigiamą įtaką šalių skolininkų mokėjimų balansui.
5. *Pasikeitimai tarptautinėje prekyboje.*
6. *Valstybių vystymosi netolygumas.*
7. *Valstybės užsienio išlaidų augimas.*
8. *Kitos sąlygos.* Tai nederlius, stichinės nelaimės, katastrofos ir pan. sąlygos, neigiamai veikiančios mokėjimų balansą.

3.3. Lietuvos mokėjimo balanso ypatumai

Lietuvos mokėjimų balanso rodikliai 1996–2001 m. pateikti 3.1 lentelėje. Matome, kad Lietuvos mokėjimų balansas 1996–2001 m. buvo deficitinis,

išskyrus 1996 ir 1999 metus. 1996 m. mokėjimų balanso perteklius susidarė dėl privatizavimo politikos, kuri padidino tiesiogines investicijas daugiau nei 2 kartus, o investicijų portfelį – 2,5 karto negu ankstesniais metais. 1999 m. mokėjimų balanso perteklių galima paaiškinti kaip Rusijos krizės pasekmę. Tais metais prekių ir paslaugų importas sumažėjo didesniu dydžiu negu prekių bei paslaugų eksportas; tai lėmė einamosios sąskaitos deficito sumažėjimą. Kapitalo ir finansinės sąskaitos perteklius 1999 m. buvo 781,16 mln. Lt didesnis negu 1998 m. dėl didesnių investicijų į Lietuvos ekonomiką.

Atotrūkis tarp einamosios ir finansinių sąskaitų didėjo iki 1999 m., ir tai rodo vis greitesniais tempais didėjančias importo bei augančias valstybės įsiskolinimų apimtis. Po 1999 m. atotrūkis sumažėjo, nes prekių ir paslaugų eksporto tempai buvo didesni negu importo tempai, ir tai sąlygojo einamosios sąskaitos deficito sumažėjimą. Kartu sumažėjo finansinės sąskaitos perteklius, o tai sąlygojo užsienio investicijų į Lietuvą sumažėjimas.

3.1 lentelė. Lietuvos mokėjimų balansas 1996–2001 metais, mln. Lt

Metai	1996	1997	1998	1999	2000	2001
I. Einamoji sąskaita						
Prekių eksportas	13652,4	16769,65	15846,3	12586,73	16201,5	19555,55
Prekių importas	-17237,2	-21359,6	-21919,7	-18204,9	-20616,5	-23987,7
Prekybos balansas	-3584,81	-4589,95	-6073,43	-5618,26	-4415,07	-4432,16
Paslaugų eksportas	3190,13	4127,39	4436,15	4366,17	4235	4626,76
Paslaugų importas	-2706,73	-3589,48	-3473,31	-3144,55	-2714,67	-2800,85
Paslaugų balansas	483,4	537,91	962,84	1221,62	1520,33	1825,91
Pajamų balansas	-364	-793,5	-1021,89	-1031,03	-775,13	-718,8
Transferinių (einamųjų) pervedimų balansas	575,09	920,13	940	651,37	970,28	1030,09
Einamosios sąskaitos balansas	-2890,32	-3925,41	-5192,48	-4776,3	-2699,59	-2294,96
II. Kapitalo ir finansinė sąskaita						
Kapitalo sąskaitos balansas	22	16,46	-6,86	-13,16	8,59	5,53
Tiesioginės investicijos	609,28	1310,07	3685,27	1911,34	1500,7	1754,86
Investicijų portfelis	750,69	778,75	-78,03	2043,18	1058,19	1057,02
Kitos investicijos	1851,81	2006,48	2181,5	242,89	146,11	167,77
Oficialios tarptautinės atsargos	-61,05	-951,13	-1596,2	782,59	-522,85	-1300,08
Finansinės sąskaitos balansas	3150,73	3144,17	4192,54	4980	2182,15	1674,28
Kapitalo ir finansinės sąskaitos balansas	3172,73	3160,63	4185,68	4966,84	2190,74	1679,81
Einamosios ir kapitalo bei finansinės sąskaitų balansas	282,41	-764,78	-1006,8	190,54	-508,85	-615,15
Klaidos ir praleidimai	-282,41	764,78	1006,8	-190,54	508,85	615,15
Galutinis balansas	0	0	0	0	0	0

1996–2001 m. laikotarpiu einamosios sąskaitos balansas buvo deficitinis, kadangi prekių ir paslaugų importo apimtys visuomet viršijo prekių ir paslaugų eksporto apimtį. Nors po 1999 m. eksporto augimo tempai buvo didesni už importo augimo tempus (tai rodo prekybos balanso deficito mažėjimas), tačiau absoliutiniu dydžiu importo apimtys išliko didesnės. Einamosios sąskaitos deficito mažėjimui nuo 1999 m. įtakos turėjo pajamų balanso deficito mažėjimas ir transferinių pervedimų balanso pertekliaus didėjimas.

Paslaugų balansas nuo 1996 m. buvo teigiamas ir nuolat augo. Remiantis statistiniais duomenimis didžiausią dalį paslaugų eksporto sudaro transporto paslaugos (pavyzdžiui, 45,98 proc. viso eksporto 2001 m.). Paslaugų balanso perteklius yra vienas svarbiausių veiksnių, lėmusių einamosios sąskaitos deficito mažėjimą.

Pajamų balansas per visą laikotarpį buvo deficitinis. Nuo 1995 m. iki 1999 m. pajamų deficitas išaugo 979,57 mln. Lt, ir tai lėmė investicijų pajamų, reinvesticijų debeto didėjimas ir valstybės užsienio skolos aptarnavimo išlaidos. Nuo 1999 m. iki 2001 m. pajamų balanso deficitas sumažėjo iki 312,23 mln. Lt dėl dividendų, darbo pajamų sumažėjimo.

Kapitalo ir finansinės sąskaitos balansas visą laikotarpį buvo teigiamas, vadinasi, piniginių lėšų importo būta didesnio už jų eksportą, arba nagrinėjamuoju laikotarpiu kapitalas įtekėjo į šalį. Kapitalo sąskaitos balansas buvo ir deficitinis, ir perteklinis, tačiau nuo 1996 m. svyravo apie nulinę reikšmę. Tai rodo, kad kapitalo ir finansinės sąskaitos balanso pertekliui didžiausią reikšmę turėjo finansinės sąskaitos svyravimai. Finansinės sąskaitos pertekliaus didėjimas nuo 1702,89 iki 4980 mln. Lt matomas 1996–1999 m. laikotarpiu dėl investicijų ir investicijų portfelio didėjimo. Tai reiškia, kad 1996–1999 m. užsieniečiai daugiau investavo į Lietuvos įmones, pirkė daugiau nuosavybės ir skolos vertybinių popierių negu Lietuvos piliečiai užsienyje.

Klaidų ir praleidimų mastas 1996–2001 m. šiek tiek padidėjo, tačiau yra gana žemas ir matyti jo mažėjimo tendencija.

Panagrinėkime, kaip Lietuvos mokėjimų balansas reguliuotas 1996–2001 m. Einamosios sąskaitos deficitą vyriausybė mažino griežta fiskaline politika, kuri mažina bendrąją šalies paklausą, o kartu mažina importo paklausos augimo tempus. Tačiau einamosios sąskaitos deficito mažinimui didesnę reikšmę turi ne importo apimčių mažinimas, bet eksporto skatinimas. Eksportui skatinti Lietuvos vyriausybėje buvo sukurta „Eksporto plėtros ir skatinimo programa“, priimta 1998 ir atnaujinta 2000 m. Ji įgyvendinama šiomis kryptimis:

1. valstybinėmis eksporto skatinimo priemonėmis (siekiant palankesnio su užsienio valstybėmis režimo, teikiant informaciją šalies eksportuotojams apie dvišalę bei daugiašalę tarptautinę sutartįse numatytą lengvatą ir reikalavimus, keliamus eksportuojamoms prekėms ir eksportuotojams; įgyvendinant žemės ūkio ir maisto produktų eksporto rėmimo tvarką);
2. užtikrinant lietuviškų prekių kokybę (pavyzdžiui, sertifikuojant eksportui skirtus produktus), derinant teisinę bazę su ES norminiais

dokumentais ir techniniais reglamentais bei tarptautiniais standartais, siekiant įgyvendinti ES prekių kokybės reikalavimus;

3. kuriant informacinę sistemą apie prekybos sąlygas užsienio rinkose;
4. taikant rinkodaros priemones, nukreiptas į eksporto rėmimą (pavyzdžiui, gerinant prekių įvaizdį, organizuojant eksportuotojų dalyvavimą parodose ir mugėse, įmonėms sudarant ir vykdant individualias rinkotyro programas).

Be to, kaip vieną iš eksporto skatinimo priemonių galima paminėti draudimo įmonės „Lietuvos eksporto ir importo draudimas“ (LEID) steigimą. LEID tikslai – didinti Lietuvos ūkio subjektų galimybes eksportuoti produkciją, apdraudžiant prekių bei paslaugų eksporto riziką ir joms gaminti bei tiekti imamas paskolas. LEID sudarytomis draudimo sutartimis prisiimtiems įsipareigojimams suteikiama valstybės garantija.

Einamosios sąskaitos deficitas finansuojamas iš finansinės sąskaitos, todėl Lietuva iki 1999 m. einamosios sąskaitos deficitą daugiausia finansuodavo iš užsienio paskolų. Tačiau po 2000 m. užsienio skolų buvo grąžinta daugiau negu pasiskolinta. Kitas einamosios sąskaitos deficito mažinimo būdas iš privatizavimo gautos lėšos. 1998–2001 m. laikotarpiu vyriausybė aktyviai vykdė privatizavimo politiką, todėl padidėjo tiesioginių užsienio investicijų dalis mokėjimų balanse, ir taip sumažėjo mokėjimų balanso deficitas.

Lietuvos bankas, reguliuodamas mokėjimų balanso sutrikimus, daug dėmesio skiria atviros rinkos operacijoms, kurios apibūdinamos kaip Lietuvos banko iniciatyva vykdomas pinigų išleidimas į vidaus pinigų rinką arba išėmimas iš jos, atsižvelgiant į bendrą finansų rinkos padėtį, bankams vienodomis sąlygomis konkuruojant tarpusavyje dėl atitinkamų sandorių sudarymo su centriniu banku. Lietuvos banko pinigų politiką ir jos priemonių naudojimą lemia fiksuoto lito kurso režimas ir Lietuvos banko neribotai atliekamas litų keitimas į bazinę valiutą ir bazinės valiutos į litus bei Lietuvos banko įsipareigojimų litais visiško padengimo Lietuvos banko laikomomis aukso ir konvertuojamosios užsienio valiutos atsargomis principas. Kitų Lietuvos banko indėlininkų užsienio valiutos keitimo operacijos šiuo metu susijusios su biudžeto išlaidomis, VVP išpirkimu, užsienio paskolų grąžinimu ir palūkanų mokėjimu bei laikinai laisvų lėšų investavimu.

4. TARPTAUTINIAI VALIUTINIAI SANTYKIAI

4.1. Valiutos kursas ir jo režimai

Valiutos kursas – tai vienos valstybės pinigų vertė, išreikšta kitos valstybės pinigais, t.y. vienos valiutos perskaičiavimo į kitą valiutą koeficientas, apskaičiuojamas pasiūlos ir paklausos santykiu rinkoje. Valiutos kursas parodo nacionalinės ir užsienio valiutos santykį, kuris nustatomas remiantis valiutų perkamąja galia ir jų santykiu su kitais tarptautiniais piniginių apskaitos vienetais.

Valiutų kursų svyravimai sąlygoja valiutinę riziką tarptautinėje prekyboje dalyvaujančioms firmoms. Kodėl svyruoja valiutos kursai? Trumpai aptarsime pagrindinius valiutos kursą veikiančius veiksnius (kiekvieno jų poveikis aptariamas izoliuotai, t.y. galiojant prielaidai *ceteris paribus*):

1. *Užsienio prekyba*. Prekių importas sudaro paklausą užsienio valiutai šalies viduje (jeigu importuotojas už gautas prekes moka užsienio valiuta) o kai užsienio eksportuotojas siūlys gautą mūsų šalies valiutą užsienyje, sudarys jos pasiūlą (jei už gautas prekes bus atsiskaitoma mūsų šalies valiuta). Prekių eksportas, jei mokėjimas gaunamas užsienio valiuta, sudaro užsienio valiutos pasiūlą vidaus rinkoje; arba užsienio importuotojas savo šalyje sudarys paklausą eksportuotojo šalies valiutai (jei bus atsiskaitoma eksportuotojo šalies valiuta).

2. *Šalies realių pajamų pasikeitimas* – didėjant nacionalinėms pajamoms, didės importo paklausa ir gali pablogėti šalies mokėjimų balansas (ypač užsienio prekybos balansas). Didės paklausa užsienio valiutai, ir jos kursas kils, vadinasi, šalies valiuta nuvertės. Tokį valiutos kurso pasikeitimą gali sukelti šalies nacionalinių pajamų augimas, sąlygotas vidaus paklausos veiksnių. Jeigu nacionalinių pajamų augimą sąlygojo pasiūlos veiksniai (pavyzdžiui, naujų gamtinių išteklių įsisavinimas), tai didės šalies eksportas, gerės šalies mokėjimų balansas, ir tai veiks šalies valiutos vertės augimą.

3. *Inflacijos tempai* – jeigu inflacijos tempai A šalyje yra didesni negu B šalyje, tai A šalies valiuta pils, palyginti su B šalies valiuta. Pvz.: inflacijos tempai JAV sudaro 3 proc., o Vokietijoje – 5 proc. Aukštesni inflacijos tempai Vokietijoje sąlygoja aukštesnius gamybos kaštus ir mažina Vokietijos eksportuotojų konkurencingumą. Mažėjant Vokietijos eksportui, mažėja dolerių pasiūla – dolerio kursas kyla, euras pinga.

4. *Užsienio prekybos balansas* – esant teigiamam užsienio prekybos balansui, šalis gauna daugiau užsienio valiutos nei išleidžia. Ši užsienio valiuta keičiama į vidaus valiutą, padidėja užsienio valiutos pasiūla, taigi užsienio valiutos kursas krenta, o vidaus valiutos kursas kyla. Jeigu užsienio prekybos balansas yra deficitinis, tai vidaus valiuta parduodama, siekiant iškeisti ją į užsienio valiutą. Vidaus valiutos pasiūla didėja, taigi jos kursas nukris, o užsienio valiutos kursas pakils.

5. *Palūkanų skirtumai* – investuotojai investuos kapitalą į tą šalį, kur palūkanos didesnės. Vadinasi, šios valiutos paklausa didės, o dabartinis jos kursas kils. Pvz.: jei Amerikoje palūkanos gerokai didesnės nei ES šalyse, atsiranda stimulus keisti eurus į dolerius ir juos dėti į Amerikos bankus.

6. *Pasitikėjimo laipsnis ir spekuliacija* – pasitikėjimo šalies politiniu ir ekonominiu stabilumu laipsnis, kuris galbūt reniasi gandai ir prognozėmis, veikia šalies valiutos kursą. Pvz.: nepasitikėjimas ateitimi, galimi vyriausybės pasikeitimai skatins investuotojus parduoti tos šalies valiutą, ir jos kursas kris.

7. *Atsiskaitymų už užsienio operacijas pagreitinimas ar uždelsimas* – priklausomai nuo to, kokio kurso pasikeitimo laukiama ateityje, importuotojų ir eksportuotojų reakcija bus skirtinga. Pvz.: jei laukiama, kad šalies valiutos kursas kris, tai šalies importuotojai neims kredito, o mokės iš karto ir importuos daugiau prekių, kol valiutos vertė dar nenukrito. Šalies eksportuotojai, kuriems mokama užsienio valiuta, neskubės jos keisti į šalies valiutą, nes lauks, kol jos kursas nukris.

8. *Centrinio banko intervencija* – CB gali pirkti arba parduoti valiutą, siekdamas palaikyti tam tikrą valiutos kursą; arba siekiant išvengti valiutos devalvacijos (perkama šalies valiuta ir parduodama dalis užsienio valiutos rezervu) ar revalvacijos (šalies valiuta parduodama mainais į užsienio valiutą, šalies užsienio valiutos rezervai didėja). CB intervencijos bus sėkmingos, jeigu nėra spekuliacinio spaudimo valiutai.

9. *Techniniai veiksniai* – tokie veiksniai kaip ekonominės informacijos prieinamumas, sezoninis valiutos poreikis.

Kaip matome, valiutos kurso paklausą ir pasiūlą veikia įvairūs veiksniai. Ar dėl jų poveikio susiformuos naujas keitimo kursas – priklausys nuo šalies valiutos kurso režimo.

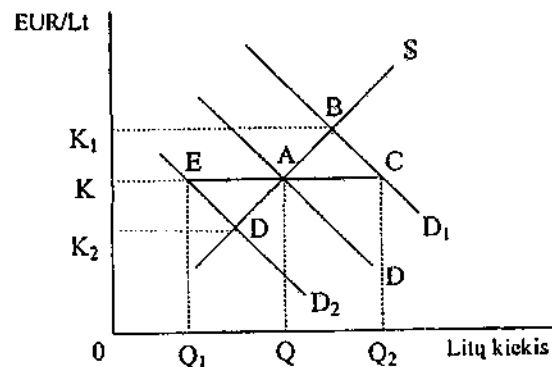
Valiutos kurso režimas – vyriausybės nurodyta valiutos kurso nustatymo tvarka. Išskiriami du pagrindiniai valiutos kurso režimai – fiksuotas ir lankstusis.

1. **Fiksuotasis valiutos kurso režimas** yra toks, kai valiutos kursą reguliuoja valstybė. 2. **Lankstusis valiutos kurso režimas** yra toks, kai valiutos kursas keičiasi priklausomai nuo valiutos paklausos ir pasiūlos, t.y. kai vyriausybė nesikiša į valiutų rinką.

S ir D yra litų pasiūla ir paklausa, pusiausvyros kursas lygus K. Tarkime, padidėja litų paklausa, ir paklausos kreivė D paslenka į D₁ padėtį (4.1 paveikslas).

Esant lanksčiajam valiutos kurso režimui, pusiausvyra susidarytų B taške – lito kursas pakiltų. Esant fiksuotojo valiutos kurso režimui, vyriausybė įsipareigoja konvertuoti valiutą pagal fiksuotą kursą. Norėdama jį palaikyti, vyriausybė leidžia centriniam bankui supirkti arba parduoti tiek valiutos, kiek pirkėjai ar pardavėjai pageidauja. Vadinasi, centrinis bankas turės parduoti Q₂ – Q litų, kad subalansuotų litų paklausą ir pasiūlą; centrinio banko laikomas užsienio valiutos rezervas didės. Sumažėjus litų paklausai, paklausos kreivė D paslenka į D₂ padėtį. Esant lanksčiajam valiutos kurso režimui, pusiausvyra

susidarytų D taške – lito kursas nukristų. Esant fiksuotojo valiutos kurso režimui, centrinis bankas turės supirkti $Q - Q_1$ litų ir centrinio banko rezervai mažės.

4.1 pav. Valiutos kurso palaikymas

Kita išeitis, kai norima išlaikyti esamus centrinio banko rezervus – devalvacija (priešingoje situacijoje – revalvacija).

Devalvacija (revalvacija) – šalies valiutos kurso vertės sumažinimas (padidėjimas).

Be nagrinėtų kraštutinių valiutos kursų režimų, būna ir tarpinių variantų. Išskiriami dar šie valiutos kursų režimai:

- *Laisvi lankstieji valiutos kursai;*
- *Reguliuojami lankstieji valiutos kursai,* kai kursas iš dalies veikiamas įvairių šalies centrinio banko intervencijų;
- *“Čiuožiančio pariteto” valiutos kursai,* kai vyriausybė garantuoja iš anksto nustatytą palaipsnių valiutos kurso keitimą trumpais laikotarpiais, neperžengiant tam tikro laikotarpio ribų.
- *“De jure” fiksuotas valiutos kurso režimas.*
- *“De facto” fiksuotas valiutos kurso režimas.*
- *Santykinai fiksuotas valiutos kurso režimas su nustatyta svyravimo “juosta”.*
- *Vienu metu galiojantys keli valiutos kurso režimai.*

Tarptautinis konkurencingumas gali būti išmatuotas realiuoju keitimo kursu, kuris parodo santykinę prekių iš įvairių šalių kainą, išmatuotą vienoda valiuta. Šalių, turinčių intensyvius tarpusavio prekybinius ryšius, valiutų kursai nuolat koreguojami, siekiant stabilizuoti realųjį kursą bei tarptautinį konkurencingumą.

Perkamosios galios pariteto kursas yra toks jo lygis, kuris tam tikru laikotarpiu atitinka pastovų realųjį valiutos kursą.

Perkamosios galios paritetas – valiutos kurso pokytis lyginamosios valiutos perkamosios galios kitimo atžvilgiu.

Perkamoji galia – skirtingų laikotarpių piniginių sumų, reikalingų vienodam prekių kiekiui įsigyti, santykis.

4.2. Aukso standartas

Aukso standartas – pinigų sistema, kurioje vienintele tarptautinių pinigų forma laikomas auksas. Ši sistema susiformavo plečiantis tarptautinei prekybai ir vyravo nuo 1879 m. iki 1934 m., išskyrus Pirmojo pasaulinio karo metus.

Aukso standarto veikimo analizė padeda geriau suprasti valiutinių sistemų su fiksuotuoju valiutos kursu naudojimo pranašumus ir trūkumus. Veikiant aukso standarto sistemai, šalies vyriausybė:

1. Nustatydavo savo šalies piniginio vieneto aukso turinį;
2. Palaikydavo griežtą savo aukso atsargų ir vidaus pinigų pasiūlos santykį;
3. Netrukdydavo laisvam aukso eksportui ir importui.
4. Legalūs piniginiai ženklai buvo laisvai keičiami į auksą (ir atvirkščiai) centriniam banke.

Jeigu kiekviena šalis nustatydavo savo piniginio vieneto aukso turinį, tai skirtingos nacionalinės valiutos turėdavo fiksuotą tarpusavio santykį. Pavyzdžiui, JAV prilygino dolerio vertę 25 granams (1 granas = 0,0648 g) aukso, o Didžioji Britanija prilygino svaro sterlingo vertę 50 granų aukso. Vadinasi, Didžiosios Britanijos svaras sterlingų kainavo 50/25 dolerio, arba 1 GBP=2 USD.

Valiutos kursui buvo leidžiama nedaug svyruoti apie monetinį aukso paritetą tarp nustatytų aukso taškų. Klasikinis aukso taškų mechanizmas veikė tik tada, jeigu buvo užtikrinamas laisvas aukso pirkimas, pardavimas bei pervežimas. Valiutos kurso nukrypimai buvo nustatomi pagal aukso transportavimo į užsienį bei jo mainymo į reikiamą valiutą išlaidas (aukso pakuotė, draudimas, komisiniai ir t.t.). Nukrypimai nuo pariteto faktiškai sudarė apie 1 procentą.

Aukso standarto sistemos naudojimo sėkmė paaiškinama šiomis pagrindinėmis prielaidomis:

- Valstybių ir jų piliečių pasitikėjimas aukso standartu ir jo paritetiškumu;
- Nuosaiki infliacija;
- Laisva (be muitų) ir konkurencinga rinka.

Kai kurie centriniai bankai pirkė ir pardavinėjo auksą pagal savo piniginius paritetus. Tačiau daugelis centrinių bankų auksą pirkė šiek tiek mažesniais, o pardavinėjo šiek tiek didesniais už savo piniginius paritetus kainomis. Šie nedideli piniginių paritetų ir aukso pirkimo bei pardavimo kainų skirtumai vadinami *aptarnavimo mokesčiu*. Jis turėjo kompensuoti šalies centrinių bankų aukso pirkimo ir pardavimo išlaidas.

Pagrindiniai aukso standarto bruožai:

1. Tarptautiniai rezervai. Centriniai bankai didelę dalį savo tarptautinių rezervų laikė aukso pavidalu. Faktiškai visus Anglijos banko aktyvus sudarė auksas. Kitų šalių centriniai bankai daugumą aktyvų laikė aukso pavidalu, o

likusią aktyvų dalį sudarė vyriausybės vertybiniai popieriai, įvertinti D. Britanijos svarais sterlingų, prancūzų frankais ar savo valiuta. Tai, kad centriniai bankai nevienodą savo tarptautinių rezervų dalį laikė aukso pavidalu, rodė skirtingus jų veiklos poreikius.

2. Nesubalansuoti mokėjimai. Aukso buvo eksportuojamas iš valstybių, turinčių mokėjimų deficitą, ir importuojamas į valstybes, kurių mokėjimų balansas buvo perteklinis. Aukso srautai finansuodavo nesubalansuotus mokėjimus. Vienas iš aukso standarto laikotarpio paradoksų buvo tai, kad aukso sandėriai tarp valstybių, turinčių mokėjimų balanso deficitą, ir valstybių, turinčių mokėjimų balanso perteklių, buvo nedideli.

3. „Žaidimo taisyklės“. Turinčios perteklinį mokėjimų balansą valstybės laikėsi pinigų gausinimo politikos, kadangi, padidėjus aukso atsargoms centriniuose bankuose, didėjo ir jų piniginiai įsipareigojimai. Kita vertus, valstybės, kurių mokėjimų balansas buvo deficitinis ir iš kurių aukso buvo išgabenamas, laikėsi priešingos pinigų politikos: centriniams bankams pardavus aukso, jų piniginiai įsipareigojimai mažėdavo. Šalyse, kurių mokėjimų balansas buvo teigiamas, prekių kainos padidėdavo, nes didėjo jų pinigų kiekis, o tose šalyse, kurios turėjo mokėjimų deficitą, prekių kainos sumažėdavo, nes jų pinigų kiekis mažėjo. Kai šių valstybių grupių tarptautinis konkurencingumas pasikeisdavo, pirmosios grupės valstybių importas padidėdavo, o eksportas sumažėdavo; o antrosios grupės, atvirkščiai, mažėdavo importas ir didėdavo eksportas. Šalių kainų lygių santykis kisdavo tol, kol mokėjimų balansas pasidarydavo pusiausviras, t. y. kol sumažėdavo aukso srautai. Taip mokėjimų balansai susireguliuodavo savaime, o valstybių centriniams bankams nereikėjo savo nuožiūra imtis priemonių mokėjimų balansui atkurti. Svarbi „žaidimo taisyklių“ ypatybė buvo ta, jog šalies kainų lygis turėjo kisti, kad būtų išlaikyta stabili viena kaina - šalies aukso paritetas.

4. Prekių kainų lygis. Ketvirtasis aukso standarto bruožas buvo galimybė ilgesnį laiką išlaikyti nepakilusių prekių kainų lygį. Kai piniginio aukso atsargos pasaulyje sparčiai didėjo dėl atrastų naujų aukso telkinių arba dėl naujos ir pigesnės aukso rūdos valymo technologijos, tai daugelio šalių centriniai bankai pirkė aukso tuo pačiu metu, todėl jų pinigų atsargos padidėdavo vienodai. Pakilus prekių kainų lygiams, aukso gavyba pabrangdavo, mažėjo aukso gamyba, ir prekių kainų lygis toliau kildavo mažiau ar net visai nebekildavo. Ir atvirkščiai, jei aukso paklausa padidėdavo, prekių kainų lygiai krisdavo, nes piniginiams tikslams buvo gaunama mažiau aukso. Krintant prekių kainų lygiui, būdavo gaunama daugiau aukso, greičiau padidėdavo pinigų kiekis, ir prekių kainų lygio smukimas būdavo sustabdomas. Kai tik šalių kainų lygiai pakisdavo, mokėjimų balansui grįžtant į pusiausvyrą, pasaulio kainų lygio kitimai susireguliuodavo.

Aukso standarto sistemos pranašumai:

1. Stabilių valiutų kursai padeda sumažinti netikrumą bei riziką ir kartu skatina tarptautinės prekybos apimtį augimą;

2. Aukso standartas automatiškai išlygina mokėjimų balansų deficitus.

Aukso standarto sistemos trūkumai:

1. Šalys, kuriose veikia aukso standartas, nėra apsaugotos nuo gilių ir ilgų nuosmukio laikotarpių, kai slegia nedarbas, sumažėja pajamos, kyla infliacija. Aukso standarto sąlygomis šalies pinigų politiką gerokai lemia užsienio valiutos paklausos ir pasiūlos pakitimai.

2. Aukso standartas galėjo egzistuoti tik tol, kol vienas iš jo dalyvių išėkvodavo savo aukso atsargas. Priešingu atveju iškildavo būtinybė atsisakyti aukso standarto arba devalvuoti valiutą. Kadangi šioje sistemoje valiutos rezervus sudaro aukso, tai šalys galėjo išlaikyti fiksuotus valiutos kursus tik su sąlyga, jei jos turėjo aukso rezervų.

Fiksuotas aukso standartas gerai vyrovo iki Pirmojo pasaulinio karo, kai pasaulinė ekonomika buvo gana stabili, o be griežtos makroekonominės politikos daugumos šalių užsienio prekybos saldo buvo teigiami. Pirmojo pasaulinio karo metais daugelis šalių atsisakė savo valiutą susieti su aukso. Be to, jų kainų lygis labai išaugo dėl padidėjusių karinių išlaidų. Didžioji pasaulinė krizė (1929–1933 m.) parengė dirvą aukso standartui panaikinti. Pablogėjus nacionalinės gamybos ir užimtumo rodikliams, gerovės atkūrimas tapo pirmąjį nukentėjusių šalių tikslas. Kiekviena šalis bijojo, kad jos ekonominio pakilimo procesai gali nutrūkti dėl mokėjimų balanso deficito, kuris būtų sukėlęs aukso nutekėjimą ir veiklos aktyvumo sumažėjimą. Šalys, kurios laikėsi aukso standarto, bandė devalvuoti savo valiutą aukso atžvilgiu, kad didėtų eksportas ir mažėtų importas. Šios devalvacijos, aukso kiekio trūkumas, hiperinfliacija Vokietijoje, sulėtėjęs tarptautinis kreditavimas – pagrindinės aukso standarto sistemos panaikinimo priežastys.

4.3. Bretton Wood sistema. Dolerio standartas

Bretton Wood sistema pradėjo veikti 1944 m. Ji pavadinta JAV miestelio, kuriame buvo sušaukta tarptautinė konferencija naujos pasaulio valiutinės sistemos pagrindams sukurti, vardu. Šios sistemos pagrindus parengė du žymūs to meto ekonomistai H. White (JAV) ir J.M. Keynes (Didžioji Britanija). Bretton Wood sistemos esmė – sudaryti prielaidas neribotoms valiutų keitimų operacijoms, eliminuoti „konkurencinio devalvavimo“ praktiką.

Šios konferencijos metu susitarta sukurti reguliuojamai fiksuotų valiutų kursų sistemą (kurti Tarptautinį valiutos fondą (angl. – *International Monetary Fund, IMF*). Tarptautinio valiutos fondo (TVF) įkūrimo tikslai:

1. Skatinti valiutos keitimą, pradžioje palaikant fiksuotą kursą, nustatytą aukso atžvilgiu (pradinė aukso kaina buvo 35 USD už vieną Trojos unciją (31,1035 g aukso);

2. Užtikrinti valiutų konvertuojamumą;

3. Sudaryti skolinimosi galimybes šalims su trumpo laikotarpio mokėjimų balanso deficitais.

Tam tikslui kiekvienai šaliai buvo priskirta fondų dalis, arba kvota, kurią šalis turėjo įnešti į TVF kaip savo pradinį kapitalą. Kvota paremta penkiomis šalies charakteristikomis: 1) BNP; 2) tarptautiniais rezervais; 3) importu; 4) eksporto kintamumu; 5) eksporto kintamumu su BNP. Kvotos periodiškai peržiūrimos, nes šalies charakteristikos keičiasi. Pradinė šalies kvotos sudėtis: 25 proc. aukso arba konvertuojamos valiutos ir 75 proc. savo nacionalinės valiutos. Šaliai norint pasiskolinti iš TVF lėšų, paskola teikiama užsienio valiutos forma mainais už atitinkamą šalies nacionalinės valiutos sumą. Buvo nustatytas 125 proc. limitas per 5-erių laikotarpį nuo šalies pradinės kvotos. Šaliai nekelta jokių sąlygų dėl skolinimosi iki pirmųjų 25 proc. jos kvotos, nes ši suma padengta aukso. Tačiau po pirmųjų 25 proc. augančią skolą lydėjo padidėjusios palūkanų normos ir apribojimai.

TVF numatė šias valiutinio mechanizmo veikimo taisykles:

1. Tarptautinių atsiskaitymų liberalizaciją, t.y. valiutų konvertuojamumą;
2. Tarptautinių atsiskaitymų stabilumą, t.y. valiutinių paritetų nekeičiamumą;

3. Mokėjimų balansų pusiausvyros palaikymą.

Mokėjimų balansų pusiausvyrą buvo numatyta palaikyti trimis būdais:

1. Siekiant padidinti eksportą ir mažinti vidaus vartojimą, vykdyti griežtą vidaus ekonominę politiką;
2. Sukurti TVF kredito mechanizmą, leidžiantį padėti toms šalims, kurios patiria laikinų užsienio atsiskaitymų sutrikimų;
3. Taikyti kraštutinę priemonę – valiutų devalvaciją.

Prereikęs sureguliuoti ryškius mokėjimų balanso pusiausvyros pažeidimus, TVF leido kiekvienai valstybei, šio fondo narei, keisti valiutos vertę iki 10 proc. ribos be atskiro fondo leidimo. Tokiu būdu buvo stengiamasi užkirsti kelią savavališkoms šalių valiutų devalvacijoms, naudotoms kaip ekonomikos vystymosi stimulai. Kadangi šalys sutiko nustatyti savo valiutų kursus dolerio atžvilgiu, buvo įtvirtintas **dolerio standartas** – valiutinė sistema, pagrįsta dolerio naudojimu.

Breton Vudo sistema numatė naudoti auksą ir dolerį kaip tarptautinius valiutos rezervus. Doleris buvo pripažintas pasauliniais pinigais dėl dviejų pagrindinių priežasčių.

1. JAV po Antrojo pasaulinio karo ekonomiką buvo labiau išvystyta negu kitose pasaulio valstybėse;
2. JAV sukaupe daug aukso ir nuo 1934 m. iki 1971 m. vykdė aukso supirkimo ir pardavimo užsienio finansų organams politiką pagal fiksuotą kainą – 35 doleriai už unciją. Todėl doleris buvo tapęs faktišku aukso pakaitalu.

Domnuojant dolerio standartui, valiutos buvo keičiamos greičiau į dolerį negu į auksą. Esant fiksuotiems valiutų kursams, valstybių centriniai bankai

parduodavo arba pirkdavo dolerius, t.y. jie vykdė intervenciją į užsienio valiutų rinką, kad apgintų egzistuojantį valiutos kurso režimą.

Pačią idėją naudoti dolerį kaip sudedamąją pasaulinių valiutinių rezervų dalį stimuliavo 5 – 6-ojo dešimtmečio situacija. Aukso atsargų augimas priklausė nuo iškasamo aukso kiekio bei aukso dalies, sunaudotos pramoniniams, juvelyriniams ir kt. tikslams. Tačiau aukso atsargų augimas atsiliko nuo greitai besiplečiančios prekybos ir mokėjimų masto. Todėl doleris ir tapo pasaulinių valiutinių rezervų dalimi.

Dolerio standarto sistemos būdingi trūkumai:

1. Ši sistema neturėjo automatinio pusiausvyros pažeidimų tarptautiniuose mokėjimuose sureguliuojimo mechanizmo. Kadangi tokioje sistemoje valiutų kursai paprastai turėjo būti fiksuoti, keletas laipsniškai vykdomų pasikartojančių intervalais valiutos kurso reguliavimų, pavyzdžiui, devalvacijų, prieštaravo veikiančios sistemos prielaidoms.

2. JAV įsigijo neišsekvojamų užsienio valiutos rezervų – JAV vyriausybė visuomet galėjo padengti savo šalies mokėjimų balanso deficitą, spausdindama daugiau dolerių. Jeigu JAV susidarydavo maži mokėjimų balanso deficitai, dolerio atsargos kitų pasaulio šalių centriniuose bankuose išlikdavo mažai tepakitusios.

1950-1970 m. sparčiai augant tarptautinei prekybai ir mokėjimams, didėjo nacionalinės pajamos. Manoma, kad šio proceso priežastis buvo TVF veikla, ypač valiutų kursų keitimo priemonės, be to, sumažėjusi valiutų kontrolė. Viena iš to laikotarpio ypatybių buvo ta, kad pagrindinių valiutų kursų paritetai kito retai; Anglijos svaras sterlingų buvo nuvertėjęs vieną kartą, Prancūzijos frankas – du kartus; Vokietijos markė – vieną kartą; Olandijos guldenas – du kartus. Japonijos jenos, Šveicarijos franko, Italijos liros ir Belgijos franko paritetai nepakito.

Be to, JAV sudarė stabilų nacionalinių pajamų augimo užsienyje sistemą – stengėsi palaikyti gana stabilų kainų lygį ir atvirą, prieinamą rinką užsienio prekėms. Užsienio šalys vis daugiau eksportavo į JAV, todėl daugelis jų turėjo perteklinį mokėjimų balansą, ir jų tarptautiniai rezervai didėjo. Dėl šio pertekliaus valstybės sušvelnino savo kontrolę užsienio mokėjimams.

TVF sistema turėjo ir minusų: kadangi mokėjimų balansui reguliuoti nebebuvo naudojamos "žaidimo taisyklės", susidarė ir nesubalansuotų mokėjimų. Šalys buvo užsiėmusios savo vidaus visiško užimtumo politika, kuri dažnai neatitiko sistemos reikalavimų. Be to, buvo susitarta, kas vykdo TVF nustatytas priemones – ar valstybės, turinčios mokėjimų deficitą, ar – mokėjimų pervirši. Nenoras keisti paritetus rodė, jog mokėjimų deficitą turinčios šalys manė, kad nuvertėjimai traktuotini kaip jų ekonominės politikos nesėkmės požymis, o perteklinio balanso šalys buvo įsitikinusios, kad nuolatinis nesubalansuotumas atspindi mokėjimų deficitą turinčių valstybių infliacinę politiką.

1971 m. JAV išdas nutraukė aukso pardavimą užsienio institucijoms. Be to, JAV vyriausybė įvedė 10 procentų papildomo mokesčio tarifą už apmokestinamą importą ir nustatė aukščiausias kainų ir algų ribas, kad užkirstų kelią JAV kainų

didėjimui. Papildomo mokesčio tarifas įvestas dėl to, kad reikėjo paskatinti kitas pramonines šalis perkainoti savo valiutas; joms tai padarius, ketinta tarifinio priedo atsisakyti. Įpusėjus 1971 metams, doleris tapo nebesuderinamas su kitomis pagrindinėmis valiutomis, infliacijos lygis Jungtinių Amerikos Valstijų rinkose labai skyrėsi nuo atitinkamo kitų šalių ūkių rodiklio. Tai labai pažeidė valiutų kursų pusiausvyrą. Doleriui sparčiai prarandant pasitikėjimą, užsienio valiutų rinkose kilo sąmyšis. Buvo reikalaujama, kad Amerikos vyriausybė dešimtis milijardų dolerių konvertuotų į auksą, iškilo tarptautinės monetarinės sistemos žlugimo grėsmė. Susidūręs su tokia sparčiai blogėjančia padėtimi, JAV prezidentas Ričardas Niksonas 1971 m. rugpjūčio 15 d. paskelbė priemones, kurioms vėliau faktiškai buvo lemta virsti nauja JAV ekonomine politika. Atsakydamas į primygtinius protekcionizmo reikalavimus dėl pirmą kartą nuo 1893 metų Amerikos patirto prekybos deficito, senkančių aukso atsargų, vis dažnėjančių išpuolių prieš dolerį ir finansinio kracho baimės, jis ėmėsi daugelio ryžtingų ir vienašališkų priemonių, kuriomis buvo siekiama sustabdyti aukso nuotėkį bei atgauti sparčiai mažėjančią Amerikos ekonominę galią. R. Niksonas pirmiausia uždraudė konvertuoti dolerį į auksą ir tokiu būdu pasaulinę monetarinę sistemą susiejo vien su dolerio standartu. Antra vertus, jis įvedė papildomus muitus į šalį importuojamoms prekėms. Tai europiečius ir japonus vertė mažinti savo valiutų kursą dolerio atžvilgiu. Ir trečia, jis sankcionavo atlyginimų ir kainų kontrolę – priemonę, įgalinančią stabdyti Amerikoje vis kylantį infliacijos lygį.

Reikšmingiausias šių priemonių rezultatas buvo 1971 metų gruodžio mėnesį įvykdytas esminis dolerio nuvertinimas (Smitsono susitarimas), kai aukso kaina padidėjo iki 38 JAV dolerių (JAV doleris nuvertėjo beveik 12 proc.). Nors ir padėjusi siekti užsibrėžto tikslo, R. Niksono pinigų reformos taktika nebuvo toliaregiška ir labai pakenkė santykiams su kitomis vyraujančiomis šalimis. Vienašališkai atsiedama dolerį nuo aukso, ji pakirto pagrindinį Bretton Wood sistemos ramsį.

Faktiškas fiksuotųjų valiutų kursų ir Bretton Wood sistemos žlugimas juridiskai įteisintas 1976 metais Jamaikos sostinėje Kingstone. Taip vidaus autonomija įgijo viršenybę tarptautinių taisyklių atžvilgiu, fiksuotųjų valiutų kursų reikalavimų atsikračiusioms valstybėms buvo lengviau siekti vieno ar kito nacionalinio tikslo – plėsti eksportą, skatinti ekonominę veiklą ar išvengti kitų primestos infliacijos.

Fiksuotojo valiutos kurso režimo privalumas tas, kas jis sukuria stabilesnę aplinką eksportuotojams ir importuotojams. Jeigu valiutos kursas yra fiksuotas, prekiautojai tikėsis, kad kursas bus toks pat ateityje, ir jiems nereikės jaudintis dėl kurso rizikos.

Fiksuotojo valiutos kurso režimo trūkumas tas, kad jis visiškai atmėta valiutos kurso keitimo galimybę, t.y. negali prisitaikyti prie nominaliųjų ir realiųjų deformacijų. Šalys, kuriose infliacijos tempai aukštesni negu jų tarptautinių konkurentų, laipsniškai taps mažiau pajėgios konkuruoti tarptautinėse rinkose. Tokios šalys privalės vykdyti griežtą vidaus monetarinę ir fiskalinę politiką, kad sumažintų infliacijos tempus, palyginti su kitomis pasaulio

valstybėmis, arba vykdyti valiutos devalvaciją, kad valiutos kursas grįžtų iki jo perkamosios galios pariteto lygio. Ir jeigu toje šalyje infliacijos tempai išliks aukštesni negu kitose valstybėse, norint išlaikyti savo tarptautinį konkurencingumą, jai reikės reguliariais intervalais kartoti devalvaciją. Jeigu valiutų kursų revalvacijos ir devalvacijos kartojasi dažnai, tai žlugdo fiksuotųjų valiutų kursų režimą.

4.4. Lanksčiojo valiutos kurso režimas

20 a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje, padidėjus pramoninių šalių infliacijai, tapo sudėtinga palaikyti fiksuotus valiutų kursus, ir daugelis pasaulio šalių perėjo į lanksčiojo valiutos kurso režimą, t. y. šalys sutiko, kad valiutų kursą lemtų ne vyriausybės sprendimai, o paklausos ir pasiūlos dėsniai užsienio valiutų rinkoje.

Kaip minėta anksčiau, išskiriamos dvi lanksčiojo valiutos kurso atmainos: *laisvi lankstieji ir reguliuojami lankstieji valiutos kursai*.

Laisvi lankstieji valiutos kursai – tai tokie valiutos kursai, kai vyriausybė ir centriniai bankai nesikiša į valiutų rinką, ir nusistovi valiutos pasiūlos ir paklausos sąlygojamas valiutos kursas.

Esant laisviems lankstiesiems valiutos kursams, šalys neribotai išlaiko skirtingus vidaus infliacijos tempus. Jei aukštų infliacijos tempų šalyje, valiutos kursas mažėja vienu metu, tai perkamosios galios paritetas bus išlaikytas, ir tarptautinis konkurencingumas išliks nepakitęs. Šalyse, kur infliacijos tempai aukštesni nei jų konkurentų, faktiškas valiutos kursas mažėja, o šalyse, kur infliacijos tempai mažesni nei konkurentų, – valiutos kursas padidėja. Viena iš laisvo lanksčiojo valiutos kurso ypatybių ta, kad šis režimas ilguoju laikotarpiu gali sureguliuoti tarptautinės infliacijos vystymosi ir pinigų kiekio augimo tempų skirtumus. Esant laisvam lanksčiajam valiutos kurso režimui užsienio valiutos rezervai išlaikomi pastovūs, mokėjimų balansas lygus nuliui.

Reguliuojami lankstieji valiutos kursai – tokie valiutos kursai, kuriems esant centriniai bankai kišasi į užsienio valiutų rinką trumpuoju laikotarpiu, stengdamiesi sumažinti valiutos kurso svyravimus arba pakeisti juos vyriausybės norima linkme.

Tokia intervencija padėdavo sumažinti trumpalaikius valiutos kurso svyravimus, bet ilguoju laikotarpiu tai nesukeldavo didelių valiutos kurso kitimo tendencijos pokyčių. Centriniai bankai, turėdami didelius užsienio valiutos rezervus, galėjo prekiauti užsienio valiutų rinkoje dempingo pagrindais, t.y. stengdamiesi pakeisti valiutos kurso pusiausvyrą. Tačiau spekuliantų fondai gali būti dar didesni, ir jų judėjimas paverčia niekais vyriausybės bandymus dirbtinai pakeisti savo valiutos kursą. Todėl centriniai bankai turėjo valdyti trumpalaikius savo šalių valiutų pasikeitimus arba juos stabilizuoti. Svarbiausia tai, kad reguliuojamų lanksčiųjų valiutų kursų režimas suteikė ne tik ilgalaikį lankstumą valiutų kursams, kuris būtinas mokėjimų balansų pusiausvyros pažeidimams panaikinti, bet ir užtikrino jų ganėtinai ilgo laiko stabilumą, reikalingą tarptautinei prekybai ir finansams skatinti bei palaikyti.

Reguliuojami lankstieji valiutos kursai užtikrina tarptautinės prekybos didėjimą; padėjo įveikti nuolatos pasaulio ekonomiką ištinkančias krizes. Tačiau vyravo nuomonė, kad reguliuojami lankstieji valiutų kursai buvo itin nepastovūs. Jie keitėsi net tada, kai atitinkamos ekonominės ir finansinės konkrečios šalies sąlygos buvo stabilios. Šio režimo kritikų nuomone, reguliuojamas lankstusis valiutų kursų režimas nesugebėjo susidoroti su mokėjimų balanso pusiausvyros pažeidimais. Jų nuomone, JAV dėl to turėjo pastovų mokėjimo balanso deficitą. Vyraujant JAV mokėjimų balanso deficitui, JAV dolerio kursas smarkiai nukrito. Todėl 1987 m. septynios labiausiai industriškai išsivysčiusios pasaulio šalys priėmė nutarimą stabilizuoti dolerio kursą, nes tolimesnis jo nuvertėjimas būtų buvęs pražūtingas „septyniukės“ šalių ekonominiam augimui. Siekdamas palaikyti dolerio vertę valiutų rinkose, „septyniukės“ šalys supirko daug dolerių. Pradedant nuo 1987 m., norėdamos užtikrinti dolerio santykinį stabilumą, jos vykdė valiutinę intervenciją.

Lankstųjų valiutos kursų privalumai:

- Lankstusis valiutos kursas automatiškai reaguoja į rinkos pasikeitimus, t.y. negalimi neteisingi įvertinimai.
- Lankstiojo valiutos kurso sąlygomis mokėjimo balanso pažeidimai, kuriuos gali sąlygoti tarptautinių kainų, kaštų ar palūkanų skirtumai, savaime pašalinami, t.y. šalyje galima vykdyti ekonominę politiką, kuriai negresia išorės jėgų įtaka.
- Šalims nereikia ginti esamo valiutos kurso, taikant vidaus paklausą ribojančią ekonominę politiką, t.y. lankstusis valiutos kursas šalies vyriausybei teikia daugiau laisvės įgyvendinti visuminės paklausos politiką.

Lankstųjų valiutos kursų trūkumai:

- Lankstųjų valiutų kursų svyravimai gali sugriauti tarptautinės prekybos ir investicijų sistemą, be to, didėja rizika tarptautinėje prekyboje, nes neįmanoma nuspėti galimo kurso pasikeitimo.
- Lankstiojo valiutos kurso svyravimai gali sukelti didelių vidinių ekonominių problemų, t.y. jei kristų nacionalinės valiutos vertė, užsieninės prekės brangtų, ir žmonės jų pirktų mažiau, taigi – importinių prekių kainų didėjimas vėl sąlygotų vidaus infliacijos atsiradimą.
- Manoma, kad lankstiojo valiutos kurso režimas nuo 1973 m. sukėlė didelius valiutų kursų svyravimus.

4.5. Fiksuotųjų valiutos kursų zonų nauda ir kaštai

Europos šalių pasiryžimas turėti bendrą valiutą pirmiausia pagrįstas ekonominiais sumetimais. Sukūrus bendrą rinką Europoje, norima geriau išnaudoti jos privalumus, o tam reikia bendros valiutos ir pinigų politikos, kuri

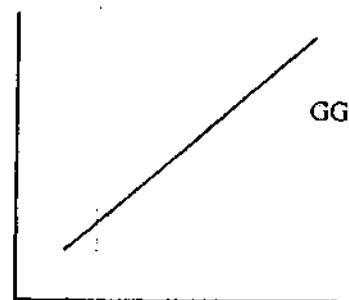
užtikrintų didesnę ES šalių pinigų sistemų stabilumą ir padidintų Europos svarbą pasauliniame ūkyje.

Fiksuotųjų valiutos kursų zonų nauda. Panagrinėkime, kokias ekonomines pasekmes patirtų šalis, nusprendusi prisijungti prie fiksuotosios valiutos kurso zonos, pavyzdžiui, prie euro zonos.

Tarkime, Norvegija nusprendžia prisijungti prie euro zonos ir susieti kroną bei eurą fiksuotu kursu. Kadangi Norvegijos prekyba su Europos Sąjungos šalimis sudaro 60 proc. šalies BNP, o prekyba su JAV – tik 5 proc. šalies BNP, tuomet fiksuotas kronos ir euro kursas sąlygoja didesnę valiutinę naudą nei fiksuotas kronos ir dolerio kursas.

Vadinasi, aukštesnis ekonominės integracijos tarp valstybių laipsnis ir fiksuotasis valiutos kursas didina valiutinį efektyvumą šalies, kai ji susieja savo valiutos kursą su zonos valiuta. Kuo platesnė tarpusavio prekyba ir gamybos veiksnių mainai, tuo didesnę naudą sąlygoja fiksuotasis valiutų kursas. Grafiškai tai pavaizduota 4.2 paveiksle, kur aukštyn kylanti tiesė GG parodo ryšį tarp šalies valiutinio efektyvumo, atsirandančio dėl prisijungimo prie fiksuotojo valiutos kurso zonos, ir ekonominės integracijos laipsnio. Horizontali ašis vaizduoja dydį, kuriuo Norvegija yra ekonomiškai integruota į euro zonos prekių ir gamybos veiksnių rinką; vertikali ašis rodo valiutinį efektyvumą, kuris pasiekiamas, įėjus į euro zoną.

Šalies valiutinis
efektyvumas dėl
prisijungimo

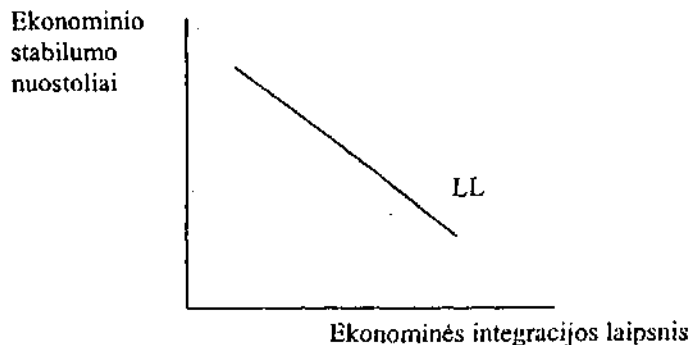
Ekonominės integracijos
laipsnis

4.2 pav. Ryšys tarp šalies valiutinio efektyvumo ir ekonominės integracijos laipsnio

Fiksuotųjų valiutos kursų zonų kaštai. Fiksuotosios valiutos zonos kursas susijęs su tam tikrais kaštais, kurie atsiranda šaliai prisijungus prie fiksuotosios valiutos kurso zonos ir pradėjus vykdyti bendrą monetarinę politiką.

Tarkime, Norvegija prisijungia prie euro zonos tam tikru laiko momentu, kai prekių ir paslaugų paklausa mažėja, o euro kursas krinta. Kaip staigus paklausos kritimas paveiks Norvegijos ekonomikos ir ES šalių ekonominės integracijos lygį? Kuo didesnė ekonominė integracija, tuo galimas lėtesnis paklausos mažėjimas. Taip yra dėl dviejų priežasčių: 1) esant glaudiems prekybiniams ryšiams su euro zona, šiek tiek sumažėjus norvegiškų prekių kainoms, eurozonoje padidės norvegiškų prekių pasiūla ir garantuos užimtumo padidėjimą Norvegijoje; 2) jeigu Norvegijos darbo ir kapitalo rinkos artimai susietos su euro zonos kaimynais, bedarbiams migruojant į užsienį ieškoti darbo, darbo ištekliai bus nukreipti produktyviam panaudojimui kitose šalyse. Be to, galimybė dirbti užsienyje sumažins nedarbą Norvegijoje, o euro kurso kritimas pritrauks investuotojus. Vaidinasi, Norvegijai prisijungus prie euro zonos, nedidelis Norvegijos kainų lygio pakilimas, susijęs su užsienio kapitalo judėjimu į Norvegiją, greitai pašalins šalies produktų paklausos perteklių.

Kuo didesnė ekonominė integracija, tuo mažesni ekonominio stabilumo nuostoliai. Tai iliustruoja 4.3 paveikslas, kuriame horizontali ašis įvertina šalies ekonominės integracijos su fiksuotojo valiutos kurso zona laipsnį; vertikali ašis parodo šalies ekonominio stabilumo nuostolius. Neigiamo nuolydžio tiesė LL parodo, kad, didėjant ekonominei integracijai, atsiranda vis didesnių ekonominio stabilumo nuostolių, arba išbalansuotumas.

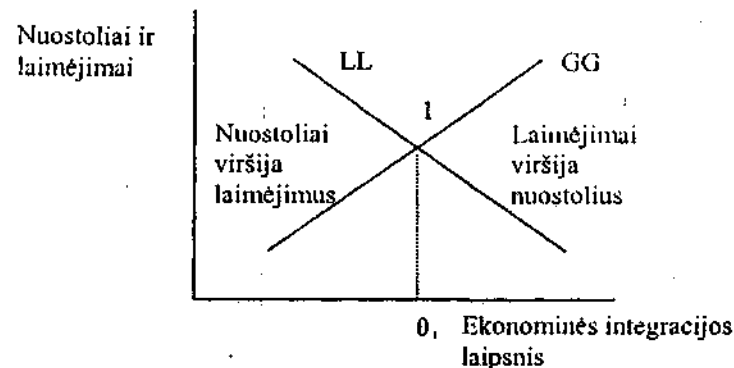

4.3 pav. Ekonominio stabilumo ir ekonominės integracijos laipsnio ryšys

Veiksniai, lemiantys sprendimą prisijungti prie fiksuotojo valiutos kurso zonos. Sujungus tieses LL ir GG, gauname tiesių sankirtą, kuri parodo, ar naudinga būtų jungtis Norvegijai prie eurozonos. GG-LL modelis remiasi *optimalios valiutos zonos teorija*. Optimalios valiutos zona – regionų grupės, kurias sieja prekių ir paslaugų prekyba, laisvas darbo ir kapitalo judėjimas.

Kaip rodo 4.4 paveikslas, Norvegijai būtų naudinga jungtis prie euro zonos, jeigu ekonominės integracijos laipsnis lygus arba didesnis už 0_1 . Priešingu

atveju, kai ekonominės integracijos laipsnis mažesnis už 0_1 , Norvegija patirtų nuostolių dėl ekonominės integracijos, t.y. nukentėtų dėl per didelės prekių paklausos ir užimtumo nestabilumo.

4.4 pav. Šalies ir valiutos zonos ekonominės integracijos laipsnis

Nepaisant fiksuotojo valiutos kurso sistemos žlugimo, fiksuotosios valiutos kursas taikomas kai kurių šalių ekonomikoje, ir net Lietuvoje. Bet griežta žodžio prasme šis valiutos kursas taikomas retai, kai nustatomas administraciniu būdu. Belgijoje ir Liuksemburge buvo sudaryta valiutinė sąjunga prieš eurą ir tas atvejis vadinamas *de jure*. Faktiškai fiksuotas kursas yra vadinamas *de factor*, šis susitarimas buvo tarp Austrijos ir Vokietijos iki euro įvedimo.

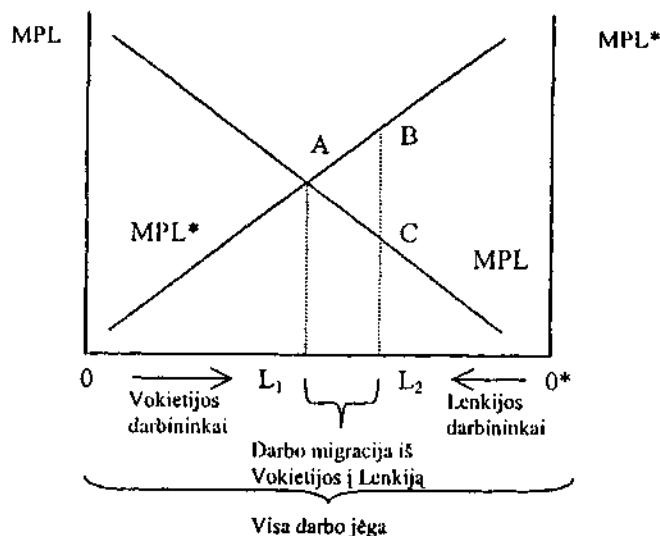
5. TARPTAUTINIS DARBO JĖGOS JUDĖJIMAS

5.1. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo modelis

Siekdami išsiaiškinti darbo jėgos migracijos ypatumus, panagrinėkime tarptautinio darbo jėgos judėjimo modelį.

Imkime dvi šalis – Lenkiją ir Vokietiją, turinčias po du gamybos veiksnius – žemę ir darbą bei gaminančias po vieną prekę. Šiame modelyje nėra galimybių įprastai tarptautinei prekybai, prekių mainams. Šalys gali palaikyti tarptautinius ekonominius ryšius tik mainydamos žemę ir darbą. Kadangi žemė yra nejudinamas gamybos veiksnys, vadinasi, tarpusavio mainai įmanomi tik per tarptautinį darbo jėgos judėjimą.

Tarkime, Vokietija ir Lenkija turi tas pačias technologijas, bet skirtingus žemės ir darbo išteklių kiekius. Jei Vokietijoje bus daugiau darbo jėgos, darbininkai šioje šalyje uždirbs mažiau nei Lenkijoje, kai žemė Vokietijoje kainuos daugiau nei Lenkijoje. Tai skatina gamybos veiksmų mainus. Vokietijos darbininkai norės vykti į Lenkiją, o Lenkijos žemvaldžiai norėtų perkelti savo žemes į Vokietiją, bet tai neįmanoma. Tarkime, darbininkams leista laisvai judėti tarp abiejų šalių. Dėl šio judėjimo Vokietijoje sumažės darbininkų ir padidės realus darbo užmokestis, o Lenkijoje padaugės darbininkų ir sumažės realus darbo užmokestis. Jei nebus kliūčių tokiam darbo jėgos judėjimui, šis procesas tęsis, iki ribinis darbo produktas MPL bus vienodas abiejose šalyse.

5.1 pav. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo poveikis ribiniam darbo produktui

Tarptautinio darbo jėgos judėjimo poveikį ribiniam darbo produktui vaizduoja 5.1 paveikslas. Visą darbo jėgą rodo horizontalioji ašis. Vokietijos darbininkus rodo OL_1 atkarpa kairėje, o Lenkijos darbininkus – L_2O^* atkarpa dešinėje. Vertikaliuoji ašis, esanti kairėje, parodo ribinį darbo produktą Vokietijoje (MPL), o dešinėje – ribinį darbo produktą Lenkijoje (MPL*). Matome, kad realus darbo užmokestis bus mažesnis Vokietijoje (C taškas), nei Lenkijoje (B taškas). Jei darbininkai gali laisvai judėti į šalį, siūlančią aukštesnį darbo užmokestį, jie vyks iš Vokietijos į Lenkiją, kol realus darbo užmokestis susilygins. Galutinis darbo jėgos pasidalijimas bus toks: Vokietijoje dirbs OL_1 darbininkų, o Lenkijoje L_1O^* darbininkų (A taškas).

Realus darbo užmokestis didės Vokietijoje ir kris Lenkijoje. Lenkijoje gamybos apimtys didės, Vokietijoje mažės, tačiau bendra šalių gamybos apimtis padidės. Lenkijos nauda dėl tarptautinio darbo jėgos judėjimo bus didesnė negu Vokietijos nuostoliai. Mūsų atveju, Lenkijos darbininkai gaus mažesnį darbo užmokestį, žemvaldžiai Lenkijoje laimės dėl didesnės darbo pasiūlos, bet Vokietijos žemvaldžiai patirs nuostolių.

Šis tarptautinio darbo jėgos judėjimo modelis atspindi tik svarbiausius darbo jėgos migracijos principus, kadangi dėl esamų prielaidų nagrinėjama supaprastinta ekonominė situacija.

5.2. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo priežastys

Tarptautinį darbo jėgos judėjimą arba migraciją veikia daugybė priežasčių. Tarp migracijos priežasčių dažniausiai nurodomos ekonominės, politinės, ideologinės, rasinės, etninės ir kitos. Didžiausią reikšmę darbo jėgos migracijai turi ekonominiai motyvai. Tačiau, nepaisant jų svarbos, sprendimą migruoti priima pats žmogus. Tai priklauso nuo jo demografinių ir kitų asmeninių savybių. Todėl visos darbo jėgos migracijos priežastys skirstomos į dvi dalis, t.y. makrolygio ir mikrolygio migracijos veiksniai.

Makrolygio veiksniai – tai tam tikros objektyvios sąlygos, kuriose gyvena ir dirba žmogus. Jos formuoja tam tikrą migracijos aplinką. Svarbiausi ekonominiai migracijos veiksniai yra šie:

- nevienodi šalių ekonominio išsivystymo lygiai;
- šalių gyvenimo lygio skirtumai;
- darbo užmokesčio (pajamų) dydžio skirtumai;
- užimtumo ir nedarbo lygiai šalyse;
- valstybės ir vietinės valdžios verslo sąlygų, mokesčių politika ir t.t.

Atskirai išskirti šių veiksnių įtaką migracijai labai sunku, jie tarpusavyje susiję ir sąveikauja. Nustatyta, kad ekonomiškai motyvuotas migracijos potencialas kyla, kai šalių ekonominio išsivystymo lygiai skirtingi, kai vyrauja ryškūs skirtumai tarp grynąjų pajamų lygių, ypač tarp darbo užmokesčio lygių emigracijos ir imigracijos.

Darbo užmokesčio pasiskirstymo įtaka migracijai susijusi su vidutinių darbo užmokesčių lygiu. Šalyse, kuriose vidutinis kvalifikuotų ir nequalifikuotų

darbuotojų darbo užmokesčių skirtumas mažesnis, žmogiškojo kapitalo investicijų grąža žemesnė nei kitose šalyse. Kvalifikuoti ir profesionalūs šių šalių darbuotojai turi didžiausią pelną iš emigracijos į šalis, kuriose kvalifikuotų ir nekvalifikuotų darbuotojų vidutinis uždarbių skirtumas didelis. Nekvalifikuoti darbuotojai šalyse su vienodesniais darbo užmokesčiais yra gerai apmokami, palyginti su vietiniais nekvalifikuotais darbuotojais, ir todėl mažiau linkę migruoti.

Net jei dviejose vietovėse vienodas vidutinis darbo užmokestis, dalis žmonių vis tiek norės migruoti iš vienos šalies į kitą. Sakykime, dvejose šalyse vidutinis darbo užmokesčio lygis vienodas ir darbo užmokesčiai X šalyje daug nelygiau paskirstyti nei Y šalyje, kur didelė darbo jėgos dalis sutelkta apie šį darbo užmokestį. Jei aukštą darbo užmokestį gaunantys darbuotojai bus toje pačioje darbo užmokesčio paskirstymo padėtyje abiejose šalyse, tai jie migruos iš Y šalies į X šalį, nes tikėsis gauti didesnę darbo užmokesčių. Kiekvienas, kuris gauna aukštesnę nei vidutinį darbo užmokestį Y šalyje ir tikisi įsitvirtinti toje pačioje darbo užmokesčio paskirstymo padėtyje, išloš migruodamas į X šalį.

Priešinga situacija yra žemą darbo užmokestį gaunančių darbuotojų požiūriu. Šalyje su lygiau paskirstytais darbo užmokesčiais teikiama daug garantijų žemą užmokestį gaunantiems žmonėms. Dauguma gauna darbo užmokestį, artimą vidutiniam darbo užmokesčiui. Šie žmonės nenorės migruoti į šalį, kurioje darbo užmokesčiai paskirstyti netolygiau ir daug darbuotojų gauna gerokai mažesnę nei vidutinį darbo užmokestį. Tuo tarpu žemo darbo užmokesčio darbuotojai X šalyje labiau linkę migruoti į Y šalį. Darant prielaidą, kad jie įsitvirtins santykinai toje pačioje darbo rinkoje, jie laimės aukštesnį darbo užmokestį. Jei žmonių santykiniai darbo užmokesčiai abiejose šalyse tokie patys ir tas pats vidutinis darbo užmokestis, aukštą darbo užmokestį gaunančių darbuotojų migracija vyks iš šalies, kurioje darbo užmokesčiai paskirstyti vienodžiau, į šalį su skirtingesniais darbo užmokesčiais. Žemą darbo užmokestį gaunantys darbuotojai migruos iš mažiau vienodų darbo užmokesčių turinčios šalies į šalį su vienodesniais darbo užmokesčiais.

Šalyse, kuriose pirmenybė teikiama lygaus darbo užmokesčio paskirstymo politikai, gali smukti vidutinė darbuotojų kokybė. Todėl savaime susiformuoja imigrantų ir emigrantų atranka, palaikanti vidutinę darbuotojų kokybę. Labai produktyvūs darbuotojai migruos į šalis, kuriose galės gauti didesnę pelną iš savo talento (ar ten, kur daugiau uždarbio liktų dėl mažesnių mokesčių). Mažiau produktyvius darbuotojus trauks į šalis, kuriose jų pajamas padidins vykdoma darbo užmokesčio perskirstymo politika. Šis efektas geriausiai matomas ten, kur nėra teisinių migracijos apribojimų.

Mikrolygio migracijos veiksniai – tai subjektyvios sąlygos, žmonių individualūs motyvai, lemiantys migracijos pasirinkimą. Svarbiausi mikrolygio ekonominiai veiksniai yra šie:

- amžius;
- išsilavinimo lygis;
- šeiminių padėčių;

- migracijos atstumas;
- kalbos barjeras;
- žinios apie šalį.

Tyrimais nustatyta, kad vietinės šalies darbo ir gyvenimo lygio charakteristikos neturi lemiamos įtakos sprendimui migruoti. Nors neturtingų vietovių žmonės labiausiai linkę migruoti, pačiose neturtingiausiose vietovėse, kuriose žemas gyvenimo, išsilavinimo ir kvalifikacijų lygis, yra žmonių, nenorinčių ar negalinčių migruoti. Tai lemia individualūs žmonių motyvai, iš kurių paprastai svarbesnis yra amžiaus veiksnys.

Nustatyta, kad, esant visoms sąlygoms vienodoms, kuo vyresnis žmogus, tuo jo apsisprendimo migruoti tikimybė mažesnė. Pirmia, vyresnio amžiaus migrantams likę mažiau metų, per kuriuos atsipirktų jų migracijos kaštai. Taip pat migracija gali būti vertinama kaip investicija į žmogiškąjį kapitalą. Grynoji migracijos nauda priklauso nuo žmogaus amžiaus; vadinasi, vyresnio amžiaus žmogui lieka trumpesnis laikotarpis, per kurį jis galės iš migracijos patirti naudą. Trumpesnis atsipirkimo laikotarpis sumažina grynąją migracijos naudą, ir todėl sumažina migracijos galimybę. Antra, vyresni žmonės paprastai turi aukštesnį žmogiškojo kapitalo lygį, kuris yra specifinis jų dabartiniame arba buvusiam darbe. Būtent dėl šio specifškumo šio žmogiškojo kapitalo negalima perkelti į kitas darbo vietas.

Apsisprendžiant, ar vykti į kitą šalį, gana svarbūs yra migracijos kaštai. Vyresni žmonės dažnai patiria didesnių migracijos kaštų nei jauni, be to, su amžiumi didėja ir psichologiniai migracijos kaštai. Kuo jaunesnis migrantas, tuo jo psichologiniai kaštai mažesni, kadangi jis dar nėra stipriai įsitvirtinęs ir sukūręs tvirtų ryšių visuomenėje. Tačiau su amžiumi šie ryšiai su visuomene tampa stipresni, todėl ir psichologiniai kaštai tampa didesni. Tai slopina vyresnio amžiaus žmonių norą migruoti. Galimi migracijos kaštai didėja, didėjant šeimos apimčiai. Todėl tikėtina, kad susituokę žmonės bus linkę mažiau migruoti negu vieniši, kitiems veiksniams esant pastoviams. Be to, logiška tikėtis didesnio susituokusiųjų migracijos lygio, kurių šeimose abu sutuoktiniai nedirba arba dirba už mažus atlyginimus. Jei abu sutuoktiniai dabartiniu metu gauna didesnius atlyginimus, šeimos kaštai, praradus pajamas, dėl persikėlimo bus aukšti. O atsižvelgiant į galimybę, kad vienas iš sutuoktinių neras darbo, kaštai dar padidės. Taigi dabartinė šeimos migracijos vertė sumažės. Be to, migracijos tikimybė sumažėja ir šeimoje esant mokyklinio amžiaus vaikų. Tėvai ir vaikai paprastai padaro išvadą, kad psichologiniai kaštai, sąlygoti persikėlimo į kitą gyvenamąją vietą, yra labai susiję su laukiama pinigine nauda.

Atlikti tyrimai parodė tiesioginį darbuotojo išsilavinimo ir jo galimybės migruoti ryšį. Šis teigiamas išsilavinimo poveikis migracijos intensyvumui gali būti paaiškinamas tuo, kad aukštesnį išsilavinimą arba patirtį turintys darbuotojai daug efektyviau ieško darbo alternatyvose darbo rinkose. Aukštesnio išsilavinimo žmonėms gali būti ir mažesni kalbos barjerai, todėl galima tikėtis greitesnės jų adaptacijos naujoje darbo aplinkoje. Kuo aukštesnis žmogaus išsilavinimas, kitoms sąlygoms esant vienodomis, tuo didesnė tikimybė, kad jis

migruos. Ypač darbuotojai, turintys universitetinį išsilavinimą ar atitinkamas kvalifikacijas, turi didesnių sugebėjimų analizuoti ir pasiekti tinkamą informaciją, kuri būtina ieškant darbo kitose šalyse, taip pat ir regioninėse bei nacionalinėse darbo rinkose.

Migracijos ir atstumo, kurį turi įveikti migruojantis asmuo, ryšys yra atvirkštinis. Kuo didesnis atstumas, tuo migrantas tikriausiai turės mažiau informacijos apie darbo galimybes toje vietovėje. Be to, su atstumu didėja ir transportavimo kaštai. Pagaliau, kuo didesnį atstumą reikia įveikti, tuo svarbesni bus psichologiniai kaštai: viena yra išvažiuoti į kitą miestą, o visai kas kita išvykti į kitą valstybę. Įsikuriant kaimyninėje šalyje, psichologiniai kaštai gali būti iš dalies sumažinti, bet nepašalinti. Todėl migrantai dažnai pasirenka tas šalis, į kurias anksčiau išvyko šeima, draugai ar artimieji. Ankstesni migrantai palengvina išvykstančiųjų persikėlimą: suteikia jiems informaciją apie darbą, įsidarbinimo ryšius, gyvenamąjį būstą ir pan.

Be minėtų mikrolygio migracijos veiksnių, tarptautiniam darbo jėgos judėjimui įtakos turi tokie specifiniai veiksniai kaip valstybės politika, imigracijos kvotos ir emigracijos kliūtys, politinės represijos ir karai, ekologiniai šalies veiksniai ir kt.

Darbo jėgos migracijos potencialas atsiranda, jeigu vienoje šalyje egzistuoja stūmimo veiksniai, o kitoje – traukos veiksniai (5.1 lentelė). Paprastai traukos veiksnys susiformuoja imigracijos šalyje, kurioje aukštesnis išsivystymo lygis ir palankios darbo sąlygos traukia darbo jėgą iš silpniau ekonomiškai išsivysčiusių šalių, ir atvirkščiai: stūmimo veiksnys kyla emigracijos šalyje, kur žemas išsivystymo lygis, blogos darbo rinkos sąlygos (pvz., užimtumo perspektyvų stoka, nedarbas, mažos pajamos) tarsi išstumia darbo jėgą iš šalies ieškoti geresnių darbo ir gyvenimo sąlygų kitur.

5.1 lentelė. Darbo jėgos stūmimo ir traukos veiksniai

STŪMIMO VEIKSNIAI	TRAUKOS VEIKSNIAI
Žemesnis nei kitų šalių bendras ekonominis ir socialinis išsivystymo lygis	Aukštas šalies ekonominis ir socialinis išsivystymo lygis
Žemesnis nei kitų šalių bendras šalies gyvenimo lygis	Aukštas šalies gyvenimo lygis
Didelis nedarbas šalyje	Didelis užimtumo lygis ir įsidarbinimo galimybės
Žemas darbo užmokesčio (pajamų) lygis šalyje	Aukštas darbo užmokesčio (pajamų) lygis šalyje
Neefektyvi valstybės ir vietinės valdžios verslo sąlygų, mokesčių politika	Efektyvi valstybės ir vietinės valdžios verslo sąlygų, mokesčių politika

Tačiau tyrimais nustatyta, kad net tolimose didelių galimybių vietovėse trauka yra stipresnė nei menkų galimybių savoje vietoje stūmimas. Tai reiškia, kad, nors žmonės labiau traukiami į vietas, kur tikimasi didesnių uždarbių, jie nebūtinai vyksta iš vietovių, kuriose galimybės blogiausios.

Be jau minėtų migraciją veikiančių traukos ir stūmimo veiksnių, reikėtų atsižvelgti ir į tokį aspektą kaip žmogiškojo kapitalo investicijos, nes darbuotojų migracija gali būti apibūdinama ir kaip žmogiškojo kapitalo investicijos forma.

Žmogiškasis kapitalas – tai tos žmogaus savybės, kurių dėka jis gali gauti pajamas, t.y. žmogaus kvalifikacija, žinios, patirtis ir pan. Šis kapitalas gali būti padidintas specifinėmis investicijomis, kurios reikalauja dabartinių kaštų, bet padidina būsimašias gyvenimo pajamas. Tačiau migracijos alternatyvos negalima suprasti vien tik kaip pagrindo potencialiems didesniems viso gyvenimo uždarbiams. Prieš ryždamasis migruoti, darbuotojas turi "pasverti" laukiamą naudą. Santykiniai sprendimo migruoti kaštai yra transporto išlaidos, pajamų atsisakymas persikėlimo metu, psichologiniai kaštai (šeimos, draugų, savos aplinkos palikimas) ir senatvės pensijos bei pašalpų gavimo problemos (kartais ir praradimas). Taip pat atsižvelgiama į pasirinktos šalies teisinę bei socialinę apsaugos aplinką, nepamirštant ir ekonominio šalies potencialo. Racionaliai elgdamasis, žmogus nuspręs migruoti, jei laukiamų būsimųjų uždarbių suma viršys bendrus sprendimo migruoti kaštus. Jeigu laukiamą pajamų padidėjimą viršys nepiniginiai pranašumai, žmogus apsispręs likti savo šalyje.

Tačiau migracija ne visada įvyks, net ir esant galimybei padidinti pajamas. Taip gali atsitikti dėl kaštų, susijusių su migracijos investicijomis, kurios gali nusverti numanomą naudą. Tačiau, jei dabartinė būsimos laukiamos naudos vertė viršija dabartinę investicijų vertę, asmuo nuspręs persikelti. Priešingu atveju asmuo padarys išvadą, kad migruoti neverta net tada, kai būsimos pajamos viršys esamas. Visą dabartinę migracijos vertę V_p galima apskaičiuoti pagal (5.1) formulę:

$$V_p = \sum_{n=1}^N ((E_2 - E_1)/(1+i)^n) - \sum_{n=1}^N (C/(1+i)^n) - Z \quad (5.1)$$

čia E_2 – pajamos, kurios bus gautos naujoje vietoje per n metų;

E_1 – pajamos, gautos esamoje vietoje per n metų;

N – numanoma darbo laiko trukmė naujoje vietoje;

i – palūkanų norma;

n – metai, per kuriuos gauta nauda susilygina su migracijos kaštais;

C – persikėlimo tiesioginiai ir netiesioginiai piniginiai kaštai per n

metų;

Z – visi psichologiniai kaštai dėl persikėlimo (psichologiniai kaštai minus psichologinė nauda).

Jei $V_p > 0$, asmuo skatinamas migruoti, ir atvirkščiai, jei $V_p < 0$, asmuo nuspręs likti savo šalyje. Kuo bus didesnis skirtumas $(E_2 - E_1)$, tuo aukštesnė

dabartinė visos migracijos vertė (visiems kitiems veiksniams esant pastoviams), tuo didesnė tikimybė, kad asmuo pasirinks migraciją.

5.3. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo padariniai

Tarptautinio darbo jėgos judėjimo, arba migracijos, ekonominis poveikis šalims vertinamas įvairiai. Pasaulinio ūkio požiūriu, ekonomistai migraciją laiko teigiamu reiškiniu, t.y. mechanizmu, kuris išlygina darbo jėgos trūkumą ir perteklių. Tokiu būdu sudaromos sąlygos kilti darbo užmokesčiui ir įvairių šalių gerovei.

Atskirų visuomenės grupių požiūriu, vienoms darbo jėgos migracija gali būti naudinga, kitoms gali daryti neigiamą poveikį. Pvz., didelis imigrantų srautas gali labai padidinti tam tikros darbo rūšies pasiūlą ir žymiai sumažinti darbo užmokestį. Priimančiosios šalies darbdaviams tokia situacija naudinga, tačiau jos vietiniai gyventojai dėl sumažėjusio darbo užmokesčio bus nepatenkinti.

Panagrinėkime asmeninę naudą, kurią tikisi gauti žmonės, migruojantys į kitą šalį. Savanoriškai nusprendę migruoti iš vienos vietovės į kitą žmonės akivaizdžiai tikisi padidinti savo naudą. Tyrimai rodo, kad vidutiniškai migrantai padidina savo gyvenimo pajamas. Tačiau išskiriami bent penki atvejai, kai migracija gali sukelti sąlyginai neigiamą poveikį migruojančiam asmeniui.

1. Sprendimai migruoti grindžiami galima nauda ir dažniausiai yra priimami, remiantis netikra informacija ir neaiškiomis aplinkybėmis. Dažniausiai nauda, kurios buvo tikimasi iš migracijos, nepatiriama. Taip atsitinka tada, kai migrantas visai neranda darbo, kai pragyvenimas būna brangesnis negu laukta, kai psichologiniai kaštai, susiję su buvimu toli nuo šeimos ir draugų, yra didesni negu tikėtasi. Vadinasi, nenuostabu, kad visą laiką vyksta reemigracija. Nors reemigracija migrantams kainuoja, tačiau ji naudingai veikia ekonomiką: pagausina informaciją apie kitas šalis būsimesiems migrantams: tiksliau įvertinama migracijos nauda ir kaštai. Tai būsimoji migracija daro produktyvesnę. Tačiau ne visa reemigracija parodo nepelningas investicijas į žmogiškąjį kapitalą. Kai kurie žmonės migruoja laikinai, kad sukauptų turto ar padidintų savo žmogiškojo kapitalo atsargas, turėdami tikslą mokytis ar atlikti su darbu susijusią praktiką. Dauguma reemigruoja tada, kai pasiekia savo finansinius ir žmogiškojo kapitalo tikslus.

2. Migrantas nebūtinai patiria naudą iš uždarbio pirmaisiais imigravimo į šalį metais. Tyrimai rodo, kad kai kurie migrantai pirmuosius persikėlimo metus uždirbo mažiau negu ankstesnėje savo darbovietėje, tačiau vėlesniais metais dažniausiai užmokestis padidėja. Kitaip sakant, kai kurie migrantai priima trumpalaikį užmokesčio sumažėjimą kaip investicinius kaštus į greitesnį ateities užmokesčio padidėjimą.

3. Gyvenimo uždarbio padidėjimai nereiškia, kad migrantai būtinai gaus tokius pat metinius užmokesčius kaip pasirinktos šalies piliečiai. Migrantų įgūdžiai ne visada perkeliama į kitą regioną (dėl darbo pobūdžio) ar į kitą šalį

(dėl kalbos ar kitų veiksnių). Dėl įgūdžių stokos migruojantys darbuotojai gali gauti mažesnius atlyginimus negu tokį pat darbą dirbantys šalies piliečiai.

4. Šeimos uždarbis iš migracijos nereiškia, kad užmokesčio naudą patiria abu dirbantys sutuoktiniai. Tyrimai parodė, kad vidutiniškai migracija padidina vyro uždarbį, bet sumažina žmonos, bent jau pirmuosius penkerius metus. Akivaizdu, kad žmona migruoja dėl vyro aukštesnio atlyginimo ir sunkesnio darbo. Tokia emigracija padidina šeimos pajamas, bet sumažina žmonos paskatą dirbti, jos rinkos galimybes.

5. Tai, kad migracija migruojančiam žmogui atsiperka (pajamos viršija migracijos kaštus), nereiškia, jog dabartinis darbo užmokestis viršija ankstesnio darbo užmokestį.

Siekdami detalesnės analizės, išskirsime imigracijos ir emigracijos padarinių teigiamus ir neigiamus aspektus. Labai svarbu išskirti, kokį poveikį išsivysčiusioms šalims daro imigrantų srautai. *Neigiamas imigracijos poveikis:*

- Neigiamas poveikis darbo rinkoms. Darbo jėga iš silpnai išsivysčiusių šalių žymiai pigesnė negu iš ekonomiškai išsivysčiusių šalių. Todėl galimas darbo jėgos kainos mažėjimas ir nedarbo išaugimas.
- Priimančių valstybių piliečiai jaučia neigiamas imigracijos pasekmes savo gaunamoms pajamoms. Darbuotojai migrantai pasiryžę dirbti už mažesnį atlyginimą kvalifikuotą darbą, o tai išstumia vietinę darbo jėgą iš kai kurių regionų ar pramonės šakų.
- Gyvenimo kokybės standartų blogėjimas. Galimi socialiniai ar etniniai konfliktai tarp atvykėlių ir vietinių gyventojų.

Teigiamos imigracijos pasekmės paprastai juntamos globaliniu mastu; jos yra šios:

- Vietinių gyventojų skaičius išsivysčiusiose pasaulio valstybėse nebedidėja. Mažėja jaunų darbuotojų, galinčių užimti laisvas darbo vietas Europoje, o tai skatina imigraciją.
- Žmogiškojo kapitalo padidėjimas. Dėl „protų nutekėjimo“ problemos, neskiriant papildomų lėšų švietimui ar subsidijų specialistų rengimui, išsivysčiusiose šalyse galima prognozuoti suklestėjimą tam tikrų sektorių, kuriuose specialistų pasiūla nacionalinėje darbo rinkoje neatitinka paklausos.
- Išsivysčiusios šalys apsirūpina pigia darbo jėga tose srityse, kuriose vietiniai darbuotojai atsisako dirbti arba kelia tokiam darbui per daug sąlygų.
- Šalių pasienių gyventojų iš silpniau išsivysčiusių šalių aktyvi migracija sudaro palankesnes sąlygas konkurencijai pasienio regionuose.

Neigiami emigracijos aspektai:

- „Protų nutekėjimo“ problema.
- Sumažėjęs gamybos veiksnių panaudojimas. Santykinai didesnė kvalifikuotos darbo jėgos emigracija gali pažeisti nusistovėjusį darbo organizavinį, todėl nekvalifikuotų asmenų nedarbas augs, kartu mažės bendrojo vidaus produkto gamybos apimtys, atsiras įtampa nekvalifikuotos darbo jėgos rinkoje.

- Namų ūkių išlaidų ir santaupų sumažėjimas. Pajamų (įskaiciuojant ir pajamas už parduotą ar išnuomotą turtą) ir santaupų išvežimas, susijęs su emigracija ir įsikūrimu svetur, tiesiogiai gali sumažinti namų ūkių išlaidas ir santaupas.

- Gamybos apimtys ir pajamų vienam gyventojui sumažėjimas. Išvykusių kvalifikuotų darbuotojų vietas ne visada užims kiti, nes tokių specialistų gali ir pritrūkti, o darbuotojų mokymas ir kvalifikacijos kėlimas ilgai trunka ir yra brangus. Dėl šių priežasčių BVP gamybos apimtys gali sumažėti, o technologinė pažanga sulėtėti. Vidutinės gyventojų pajamos gali sumažėti dar ir dėl to, kad santykinai padidės nekvalifikuoto ir mažiau apmokamo darbo apimtys.

- Vidutinio darbo jėgos kvalifikacijos lygio šalyje sumažėjimas. Kvalifikacijos lygio smukimui didelę reikšmę turi tai, kad, išvykus aukštos kvalifikacijos darbuotojams, į jų darbo vietas gali ateiti žemesnės kvalifikacijos žmonės.

Po Europos Sąjungos plėtros į Rytus tikimasi didelės migracijos bangos, tačiau vėliau migracijos srautai turėtų gerokai sumažėti dėl reemigracijos proceso. Migrantai pirmenybę teikia trumpalaikiam darbui: nuo kelių mėnesių iki kelerių metų. Pagerėjusi ekonominė situacija migranto šalyje sąlygoja atgalinės migracijos srautus. Reemigracija gali vykti ir dėl „išstūmimo“ iš priimančiosios šalies veiksnio. Šalis gali imigrantams sudaryti įvairius teisinius barjerus, nustatyti nepalankų minimalų darbo užmokestį. Grįžimą gali skatinti ir priimančiosios šalies visuomenės neigiama reakcija. Būtent dėl reemigracijos ilgalaikėje perspektyvoje emigracijos neigiamos pasekmės nebus svarbios. „Protų nutekėjimą“ kompensuos „protų sugrįžimas“. Grįžę iš Vakarų Europos darbuotojai bus igiję naujų darbo ir vadovavimo įgūdžių, o tai skatins ekonomikos augimą.

Žemos kvalifikacijos ar nekvalifikuotų migrantų srautas gali būti nenaudingas priimančiajai šaliai dėl didėjančios konkurencijos, darbo užmokesčio pokyčių, socialinės įtampos. Dažniausiai žemos kvalifikacijos ar nekvalifikuoti migrantai migruoja nelegaliai, o tai gali prisidėti prie šešėlinės ekonomikos formavimo priimančiojoje šalyje, kelti pavojų visuomenės saugumui. Nelegali migracija gali turėti ir teigiamą reikšmę šalies ekonomikai: didelis nelegalių imigrantų srautas padidina bendrąją vartojimo paklausą, ir šie imigrantai moka netiesioginius mokesčius, pirkdami prekes ar paslaugas. Dažniausiai jie gauna žymiai mažesnę darbo užmokestį nei vietiniai darbuotojai, dirbantys tą patį darbą, tokiomis pačiomis sąlygomis. Todėl kai kuriose šalyse nelegali migracija toleruojama. Požiūris į nelegalius migrantus ir į migrantus priklauso nuo tos šalies migracijos politikos, įstatymų, taisyklių.

Trumpalaikėje perspektyvoje darbo jėgos migracija turi daugiau neigiamų pasekmių. Priimančiojoje šalyje padidėja darbininkų konkurencija, dėl to kenčia vietiniai darbininkai, bet pagerėja darbdavių situacija. Silpniau išsivysčiusios šalys patiria „protų nutekėjimą“, mažėja BVP, neigiamai veikiamas darbo našumas ir t.t. Ilgalaikėje perspektyvoje darbo jėgos judėjimas naudingas visoms

šalims. Bendrojoje rinkoje kapitalo investicijos, užimtumas ir apmokėjimo lygiai supanašėja ir kartu auga visų šalių gerovė.

5.4. Tarptautinio darbo jėgos judėjimo pasekmės Lietuvai

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę pasikeitė darbo jėgos migracijos pobūdis; tai lėmė esminiai ekonominiai, politiniai ir socialiniai pokyčiai. Darbo jėgos migracija tapo labiau priklausoma nuo rinkos dėsnių, pasikeitė jos srautų judėjimo kryptys, t.y. dėl pasikeitusios politinės padėties iškilo emigracijos problema, pakito imigracijos pobūdis ir mastai.

Emigracijos procesai ypač intensyvūs buvo per pirmuosius metus po apribojimų emigruoti iš Lietuvos panaikinimo. Didžiausia migracijos banga 1992 m. buvo sąlygota rusakalbių repatriacijos. Didelė sovietinio laikotarpio rusakalbių imigracija į Lietuvą sukūrė didžiulį migracijos potencialą, kuris po nepriklausomybės atkūrimo buvo išlaisvintas.

Politiniai pokyčiai turėjo lemiamą įtaką ir emigraciniam srautams į Vakarų šalis. Jie pakeitė sovietinio laikotarpio griežtų teisinių reikalavimų pobūdį, panaikino „sienas“ tarp Rytų ir Vakarų ir liberalizavo judėjimą į Vakarus. Politiniai ir teisiniai pokyčiai sudarė sąlygas vėliau pasireikšti ekonominių ir socialinių veiksnių motyvuotai migracijai. Ekonominė veiksmų sąlygotą šio laikotarpio darbo jėgos migraciją sukėlė dvejopo pobūdžio veiksmų grupės, veikusios kaip stūmimo iš šalies veiksniai:

1. Žemesnis Lietuvos socialinis, ekonominis išsivystymo lygis bei žmonių gyvenimo lygis nei kitose šalyse;
2. Naujų (palyginti su sovietiniu laikotarpiu) socialinių ir ekonominių problemų atsiradimas ir jų atštrėjimas (pavyzdžiui, šalies gamybos apimtys smukimas, nuolatinis nedarbo didėjimas, žemas nominalusis ir nedaug besikeičiantis realusis darbo užmokestis, vis mažėjančios užimtumo galimybės, neefektyvi socialinė garantijų sistema ir pan.).

Be politinių veiksnių, didelę ir bene svarbiausią įtaką turi ekonominiai veiksniai, sukuriantys darbo jėgos migracijos dėsningumus, sąlygojamus įvairių ekonominių rodiklių, veikiančių emigracijos intensyvumą bei pobūdį. Remiantis darbo jėgos migracijos teorija ir kai kurių Europos šalių (Italijos, Ispanijos) patirtimi, galima išsiaiškinti emigracijos srautų intensyvumo priklausomybę nuo kai kurių ekonominių rodiklių pokyčių. Italijoje ir Ispanijoje nustatyta, kad padidėja emigracija iš vietovių, kuriose tam tikru metu sumažėja BVP, tenkantis gyventojui, ar stipriai pakyla nedarbo lygis. Tačiau Lietuvoje realios šios priklausomybės aptikti praktiškai neįmanoma dėl nežinomo tikrojo emigracijos iš Lietuvos masto. Manoma, jog emigruojančiųjų iš Lietuvos yra keleriopai daugiau nei rodo oficialūs duomenys. Remiantis oficialiais duomenimis, ryšį tarp nedarbo lygio ir emigracijos srautų padidėjimų galima įžvelgti 1994–1996 m. Tačiau nuo 1997 m. ši priklausomybė tampa ne visai logiška, t.y. nedarbo lygiui didėjant, emigracija iš Lietuvos mažėja. Taip galėtų būti nebent tuo atveju, jei smarkiai pasikeistų kitos emigraciją skatinančios sąlygos.

Iš Lietuvos emigruojantys tam tikros kategorijos darbininkai sukelia skirtingas pasekmes Lietuvos makroekonomikai. Todėl darbo jėgos migracijos nauda ir kaštai labai priklauso nuo to, kokiai darbo jėgos kategorijai priklauso migruojantis asmuo. 5.2 lentelėje pateikti pagrindiniai naudos ir kaštų elementai, esant laisvam darbuotojų judėjimui.

5.2 lentelė. Laisvo darbuotojų judėjimo nauda ir kaštai Lietuvai

Išvykstančios darbo jėgos kategorijos	Nauda	Kaštai
Darbuotojas migrantas be šeimos	Didėja BVP, jei emigrantas pajamas išleidžia Lietuvoje arba jas perveda namuose likusiai šeimai; Didėja namų ūkio išlaidos	Mažėja BVP, nes emigranto pajamos didina tos šalies BVP, kurioje jis dirba
Darbuotojas migrantas su šeima	Mažėja socialinių išmokų poreikis	Kad šeima galėtų įsikurti kitoje šalyje, parduodamas turtas, išvežamos santaupos; Mažėja namų ūkio išlaidos, o kartu ir šalies BVP
Bedarbiai	Mažėja nedarbas dėl vadinamojo nedarbo eksporto; Didėja BVP vienam gyventojui	-
Kvalifikuota darbo jėga	„Protų sugrįžimas“; Sugrįžta pajamos dėl reemigracijos ir ekonomikos augimo; Parsivežama naudingos patirties; Padidėja užsienio kapitalo investicijų į darbui imlias šakas	„Protų nutekėjimas“; Sumažėja taupymas dėl santaupų eksporto; Padidėja išlaidų, skirtų papildomos kvalifikacijos darbo jėgos subsidijavimui, poreikis; Neigiamas poveikis pažangai mokslui ir technologijai
Nekvalifikuota darbo jėga	Nedarbo eksporto padidėjimas; Grįžtama, igijus naujos darbo patirties	-

Kaip matome iš 5.2 lentelės, didžiausia nauda patiriama, kai emigruoja bedarbiai ir nekvalifikuota darbo jėga. Pagrindinė šių darbininkų emigravimo

nauda – „nedarbo eksportas“. Lietuvos vyriausybė siekia šalyje kiek galima sumažinti nedarbą, o „nedarbo eksportas“ kaip tik ir sumažina nedarbą. Šių darbininkų kategorijos emigravimas praktiškai nesukelia valstybei jokių neigiamų padarinių.

Visiškai priešingai veikia kvalifikuotų darbininkų emigracija iš Lietuvos: tai sukelia daugiau neigiamų padarinių, nei naudos. Didesnė nauda iš šios emigracijos galima tik ilguoju laikotarpiu, kai, pagerėjus Lietuvos ekonominiai situacijai, kvalifikuoti darbininkai sugrįš. Valstybė patiria didesnę naudą, kai asmuo emigruoja be šeimos nei su šeima. Bet abiem atvejais šalis patiria nuostolių dėl mažėjančio BVP. Lietuvos BVP didės tik tada, jei išvykę asmenys savo pajamas išleis Lietuvoje arba rems savo šeimą, likusią gimtojoje šalyje.

Nepaisant to, kad oficiali statistika tiesiogiai neįrodo emigracijos padidėjimo, logiška manyti, kad pastarųjų metų Lietuvos gyventojų migracija (taip pat ir nelegali), susijusi iš esmės su darbo ir geresnių gyvenimo sąlygų ieškojimu Vakarų šalyse. Tai netiesiogiai galima išvelgti net ir oficialioje statistikoje, atkreipus dėmesį į emigracijos iš Lietuvos kryptį. Remiantis Statistikos departamento duomenimis, pastebima, kad į Vakarų šalis nukreipta emigracija turi didėjimo tendenciją. 1990–1994 m. emigrantai į Vakarus sudarė apie 14 proc. visų emigrantų, o 1995–1999 m. jų srautas padidėjo iki maždaug 31 proc. Daugiausia emigrantų 1993–1999 m. buvo vyresni nei 26 metų amžiaus žmonės (62 proc.), tuo tarpu jaunimas (18–25 m.) sudarė apie dešimtadalį visų išvykusiųjų (9,7 proc.), o likusi dalis teko emigrantams iki 18 metų amžiaus (28,3 proc.).

6. TARPTAUTINIS KAPITALO JUDĖJIMAS

6.1. Užsienio investicijos

Užsienio investicijos – bet kokio funkcionuojančio kapitalo perkėlimas į kitą valstybę.

Tiesioginės užsienio investicijos – tai ilgalaikiai kapitalo įdėjimai kreditų ar nuosavybės teisės forma į užsienio įmonę, kontroliuojamą investuotojo.

10 ir daugiau proc. paprastųjų akcijų arba balsavimo teisių paprastai laikoma žemesne riba, nuo kurios tiesioginis užsienio investuotojas turi galimybę dalyvauti tiesioginio investavimo įmonės valdyme. Tiesioginis investavimas apima visus investavimo būdus: tiek naujų akcijų ar nuosavybės įsigijimą, tiek paprastą kreditavimą, – svarbu, kad investuojanti firma turėtų daugiau nei 10 proc. užsienio firmos akcijų nuosavybės.

Portfelinė užsienio investicija – tai mažesnė kaip 10 proc. balsavimo teisių užsienio investicija; paprastai ji laikoma netiesiogine.

Kitomis užsienio investicijomis laikomi visi finansiniai ryšiai su užsieniu, kurie nepriskiriami nei tiesioginėms, nei portfelinėms investicijoms. Tai gali būti ilgalaikės ir trumpalaikės paskolos, taip pat paskolos, gautos valstybės vardu ir su valstybės garantija, prekybinės skolos, užsienio juridinių ir fizinių asmenų indėliai bankuose bei kiti panašūs finansiniai įsipareigojimai.

Tiesioginis užsienio investuotojas – tai fizinis asmuo, akcinė arba neakcinė valstybinė ar privati įmonė, vyriausybė, tarpusavyje susijusių akcinių ir (arba) neakcinių įmonių grupė, turinti tiesioginio investavimo įmonę užsienio šalyje.

Tiesioginio investavimo įmonė – tai akcinė arba neakcinė įmonė, kurioje tiesioginiam užsienio investuotojui priklauso 1/10 ar daugiau visų balsavimo teisių akcinėje bendrovėje arba tam ekvivalentiška dalis neakcinės įmonės kapitale. Pavyzdžiui, OECD rekomendacijose 10 proc. nuosavybės teisė laikoma žemutine riba, iki kurios tiesioginis užsienio investuotojas turi galimybę daryti įtaką tiesioginio investavimo įmonės valdymui, nereikalaudant absoliučios kontrolės.

Tiesioginio užsienio investicijas sudaro ne tik pirminis kapitalo investavimas, bet ir visos vėlesnės operacijos tarp tiesioginio užsienio investuotojo ir investavimo įmonės, t.y.:

- Tiesioginiam užsienio investuotojui tenkanti įmonės nuosavo kapitalo dalis (priklausomai nuo turimų balsavimo teisių, t.y. nuo turimos įstatinio kapitalo dalies);
- Reinvesticijos – tiesiogiai užsienio investuotojui priklausanti pelno dalis, kuri jam nepaskirstyta dividendų forma, o likusi įmonėje (taip pat procentais nuo turimų balsavimo teisių);
- Tiesioginio užsienio investuotojo ilgalaikės ir trumpalaikės paskolos, suteiktos investavimo įmonei (paskolos, gautos valstybės vardu ir painotos su Vyriausybės garantija, nėra tiesioginės užsienio investicijos);

- Kitas įmonės kapitalas – tai tiesioginio užsienio investuotojo ir investavimo įmonės prekybinės skolos, priskaičiuoti, bet neišmokėti dividendai, privilegijuotos akcijos, nesuteikiančios teisių į turtą likviduojant įmonę, palūkanos už paskolas ir t.t.

Investuotojai skirstomi į tris pagrindines grupes:

1. Fiziniai asmenys;
2. Finansiniai investuotojai;
3. Strateginiai investuotojai.

Kiekvienos grupės investavimo tikslai skirtingi. Be to, skiriasi jų finansinis pajėgumas (finansinių išteklių apimtis) ir mokesčių statusas.

Fiziniai asmenys – tai žemiausio finansinio pajėgumo grupė, kadangi ją sudaro atskiri asmenys, o ne jų grupės. Pasaulinė praktika rodo, kad labiau populiarėja investavimas į vertybinius popierius ir vis daugiau individų įsitraukia į šią veiklą.

Finansiniai (arba instituciniai) investuotojai – tai finansinės kompanijos, kurios valdo joms patikėtus finansinius išteklius. Finansinė investicija koncentruota į likvidžių akcijų ar obligacijų valdymą, t.y. tų akcijų, kuriois galima laisvai prekiauti rinkoje. Visada būtina išskirti strategines ir finansines investicijas. Finansinės investicijos yra tokios, kai firma perka akcijas, obligacijas, kitą finansinį turtą, norėdama suformuoti portfelį. Strateginė investicija koncentruota į įmonės įsigijimą ir valdymą. Pagrindinis konceptualus strateginės ir finansinės investicijos skirtumas tas, kad pirmoji reikalauja tiesioginės investavimo kontrolės, o antroji nereikalauja jokios investavimo vadybos.

Strateginiai investuotojai dėl savo korporacinių tikslų vienaip ar kitaip investuoja į kitus juridinius subjektus. Lietuvoje strateginius investuotojus galima būtų padalyti į užsienio strateginius investuotojus (dar vadinamus tiesioginiais užsienio investuotojais) ir Lietuvos strateginius investuotojus. Pastaroji grupė tik formuojasi, tačiau laikui bėgant turėtų tapti ženkliu, dėl strateginiam investuotojui atsirandančių privalumų.

6.1.1. Užsienio investicijų teorijos

Pirmosios užsienio investicijos atliktos XVIII–XIX amžiuje. Jas lėmė įmonių, unikalių ir vertingų išteklių produkcijos gamyba, paieška ir noras užsitikrinti ilgalaikį dalyvavimą išteklių gavimo centruose. Tuo tikslu vyko vario paieška Čilėje, naftos paieška Vidurio Rytuose. Išteklių poreikis gamybai dažnai siejosi su kitais investicijas priimančiais šalies privalumais: tarptautiniu konkurencingumu, produkto gyvavimo ciklu.

Tris pastaruosius dešimtmečius užsienio investicijas nusako kapitalo mobilumas ir žemų darbo kaštų pastovumo kombinacija. Įeiti į užsienio kapitalo rinkas įmonės skatina užsienio rinkos pranašumai: ekonomikos akiratis, produkcijos diferenciacija, finansiniai ištekliai ir jėga, technika ir žinios.

Dažniausiai pasitaikančios užsienio investicijų teorijos:

1. *Monopolinių privalumų teorija* teigia, jog turėjimas svarbių privalumų, sukuriančių monopolistinį pranašumą šalies viduje, suteikia galimybę per užsienio investicijas įsiskverbti į užsienio rinkas. Tokiu būdu užtikrinami konkurenciniai privalumai – tai kompanijos specifinės charakteristikos, kurios leidžia kompanijai veikti efektyviau nei konkurentai, siekiant gamybos efektyvumo, mažesnės kainos, geresnio serviso ir t.t. konkrečioje šalyje. Tokie pranašumai gali būti, pavyzdžiui, aukštesnė technologija, visuotinai žinomas firmos ženklas ar sutaupymas dėl gamybos masto.

2. *Internacionalizacijos teorija* remiasi sutarčių sudarymo kaštais, patiriamais sudarant sutartis; tai derybų, kontrolės, sutarties pasirašymo kaštai. Tiesioginės užsienio investicijos prieš kitas alternatyvas pasirenkamos todėl, jog sutarčių (licencijų, privilegijų, tiekimo ir pan.) sudarymo ir vykdymo kaštai permelyg aukšti ir egzistuoja didesnė kompanijos veiklos užsienyje rizika nei pačiai įmonei turint ir valdant savo padalinius užsienyje. Internacionalizacijos sąvoką ši teorija aiškina kaip kompanijos plėtimąsi, skverbiantis į naujas rinkas, pereinant į naujas jos prekių gyvavimo ciklo stadijas. Optimalus sprendimas dėl tiesioginių užsienio investicijų turi būti priimtas, įvertinus produkto stadiją, firmos konkurencinius privalumus bei alternatyvių projektų kaštus.

3. *Eklektinė teorija*. Nors internacionalizacijos teorija ir nurodo, kodėl firmos pasirenka užsienio investicijas kaip įėjimo į užsienio rinkas būdą, ji nenusako, kodėl produkcija turi būti gaminama (parduodama) užsienyje. Ši problema buvo įvertinta eklektinėje teorijoje, kuri sujungė monopolijos ir internacionalizacijos privalumus, kad būtų suformuota bendra užsienio investicijų teorija. Ši teorija naudinga tuo, kad įgalina priimti sprendimą ne tik atsižvelgiant į kainas ar paklausos veiksnius, bet ir įvertinti rinkos dydį, rizikingumą, vietą ir t.t. Sprendimas apie investicijas turi būti priimtas, atsižvelgiant į šias tris veiksnių grupes:

- savininko privalumus - apimančius kompanijos konkurencinius privalumus, tokius kaip turimą technologiją, valdymo struktūros lankstumą, galimybę gauti kreditavimą plėtrai ir pan.;
- vietos privalumus – apimančius tikslinės šalies rinkos kainų tendencijas, ekonominę ir politinę šalies riziką, rinkos reguliavimą;
- tarptautinius privalumus, kuriuos įgis firma, įėjimui į užsienio rinką tiesiogines investicijas naudodama vietoj kitų galimų alternatyvų.

4. *Tarptautinio produkto gyvavimo ciklo teorija* plačiai taikoma marketinge, tarptautiniuose ekonominiuose santykiuose, įgyja dar vieną aspektą, susijusį su informacija, technologijomis ir darbo jėgos kaštais kuriant produktą. Ši teorija teigia, kad naujiems produktams sukurti reikia aukštos kvalifikacijos darbuotojų ir didelių kapitalo įdėjimų, kurie koncentruojasi itin išsivysčiusiose šalyse. Čia sukurtiems produktams pasiekus brandos stadiją, kai atsiranda daug konkurencingų produktų, šių gamyba perkeliama į besivystančias šalis, ir taip įgyjama kainų pranašumo dėl pigios darbo jėgos ir masinės gamybos efekto. Produkto gyvavimo ciklo

teorija paaiškina užsienio investavimą, t.y. atsižvelgiant į produkto gyvavimo stadiją, galima nustatyti, kada naudingiau produktą gaminti pirminėje bendrovėje, o kada investuoti ir gaminti užsienyje.

5. *Sekimo teorija*. Kartais kompanija priverstinai investuoja užsienyje. Tokius atvejus aiškina sekimo paskui klientus arba sekimo paskui konkurentus teorijos. Yra daugybė kompanijų, kurios parduoda savo produkciją užsienyje netiesioginiu būdu, t.y. jų gaminiai yra kitų kompanijų gaminių komplektuojamosios dalys. Jei pastarosios kompanijos plečia savo veiklą užsienio šalyse, joms gali ekonomiškai (pavyzdžiui, dėl transportavimo kaštų) neapsimokėti pirkti šias dalis. Tuomet, nenorėdamos prarasti klientų, savo veiklą kartu plečia ir pirmosios kompanijos. Oligopolinėse šakose, t.y. šakose, kuriose yra nedaug gamintojų, dažnai susiklosto situacija, kai iš karto keletas investuotojų, kartais visai nepriklausomai vienas nuo kito, sukuria gamybinius pajėgumus konkrečioje šalyje per labai trumpą laikotarpį. Dažniausiai tai aiškinama vidiniais arba išoriniais pasikeitimais, veikiančiais oligopolininkus vienu metu.

6.1.2. Tiesioginių užsienio investicijų formos

Išskiriamos šios tiesioginių užsienio investicijų formos (6.1 lentelė):

1. *Naujų įmonių statyba*. Ši tiesioginių užsienio investicijų forma reikalauja pradėti visas operacijas nuo pačios pradžios, t.y. nuo vietos statyboms įsigijimo ir statybos vykdymo. Investuojanti įmonė gali pasirinkti vietą, geriausiai atitinkančią reikalavimus, ir sukurti modernias, šiuolaikines gamyklas. Tam dažnai pritariama, nes tokios investicijos, sukuria daug naujų darbo vietų. Vadybininkai nesusiduria su esamomis skolomis, personalas neverčiamas dirbti su senais įrenginiais, netenka kovoti keičiant senuosius darbo įpročius, kuriuos gina atkaklios profsąjungos, ir t.t. Kuriant įmones, iškyla ir šalių kultūrinių skirtumų problema. Naujausi tyrimai rodo, jog, esant dideliems kultūriniais skirtumams, įmonei verčiau sukurti naują gamyklą ar atstovybę, o ne pirkti ir pertvarkyti esamą. Tačiau sėkmingas investicijų įgyvendinimas ilgai trunka, yra brangus; žemė geriausiose vietose dažnai būna jau užstatyta, labai brangi arba neparduodama užsieniečiams; naujas statybas riboja šalies teisinės, kultūrinės ir ekonominės aplinkos aspektai.

2. *Užsienyje veikiančių įmonių pirkimas*. Šios tiesioginių užsienio investicijų formos paskatos yra akivaizdžios. Juk investuotojas greitai perima visišką įsigytos struktūros kontrolę – jis iš karto gauna pastatus, įrengimus, darbuotojus, patentus ir platinimo tinklą. Tačiau investuotojas prisiima ir pirktosios įmonės finansinius, valdymo ir kitus įsipareigojimus. Be to, pirkdamas veikiančią įmonę, jis susiduria su kapitalo poreikiu.

3. *Bendros su užsienio kapitalu ir užsienio kapitalo įmonės*. Tokio tipo įmonės sukuriamos tada, kai dvi ar daugiau įmonių sutaria vystyti bendrą veiklą. *Bendra su užsienio kapitalu įmonė* – tai tokia bendradarbiavimo su užsienio partneriais forma, kuriai būdinga bendra gamybinė ir komercinė

veikla, bendras valdymas, pelno ir rizikos pasidalijimas. *Užsienio kapitalo įmonė* - ūkio subjektas, kurio nuosavas kapitalas priklauso užsienio investuotojui. Bendros su užsienio kapitalu ar užsienio kapitalo įmonės skatinamos mokesčių ir muitų lengvatomis, joms teikiamos investuotojų pelno, pajamų dividendų bei interesų gynimo garantijos. Be to, leidžiama savo pelną, pajamas ar dividendus išvežti vidaus rinkoje nupirktų prekių bei paslaugų forma arba reinvestuoti į ūkį. Bendrų su užsienio įmonių kūrimas apsaugo nestabilios ekonomikos šalis nuo vidaus ūkio subjektų žlugimo ir užsieniečių kontrolės rizikos.

6.1 lentelė. Tiesioginių užsienio investicijų formų palyginimas

Forma	Privalumai	Trūkumai
Naujų įmonių statyba	Nereikia ieškoti partnerių; Lengvai formuojama nauja įmonės veiklos strategija ir politika; Kuriamos naujos darbo vietos	Nėra finansavimo šaltinių; Sunkumai įeinant į rinką; Informacijos apie šalies mikro- ir makroaplinką trūkumas; Didelis atotrūkis tarp investicijų pradžios ir to momento, kai objektas pradedamas eksploatuoti; Kultūriniai skirtumai
Esamų įmonių užsienyje pirkimas	Greitai perimamas įsigytos struktūros (įmonės) turtas ir kontrolė; Nereikia formuoti personalo, rūpintis patentų, licencijų ar kitų reikalingų dokumentų gavimu	Ne visada gaunama išsami informacija apie šalies makro- ir mikroaplinką; Sunku prisitaikyti prie vietinių sąlygų; Reikia didelių finansinių išteklių; Ilgas jau veikiančios įmonės paieškos laikotarpis; Galimi konfliktai su įmonės personalu
Bendros su užsienio kapitalu ir užsienio kapitalo įmonės įkūrimas	Vietinio partnerio dalis įstatiniame kapitale gali būti papildomas finansavimo šaltinis; Vietinis partneris suteikia daug informacijos apie savo šaką ar rinką, jis gerai žino šalies socialinę, politinę ir ekonominę aplinką	Sunku rasti patikimą partnerį; Gali kilti nesutarimų organizaciniais, marketingo ar finansiniais klausimais

6.1 lentelėje pateiktos tiesioginių investicijų užsienyje formos leidžia įmonėms išlaikyti savo tarptautinio verslo kontrolę ir didinti pelno procentą. Tačiau tiesioginės užsienio investicijos žymiai rizikingesnės ir sudėtingesnės įmonės internacionalizavimo būdas nei kiti. Dėl jų firmos patiria didelę politinę ir ekonominę riziką; galimi nuostoliai tuo atveju, jei nepalankiai keistųsi valiutos kursas. Svarbi ir valstybinė politika: šalys, iš kurių investuojama, gali trukdyti investicijoms tiesiogine pelno ar kapitalo kontrole; šalys, į kurias investuojama, gali skatinti investicijas apdraudimu nuo politinės rizikos.

6.1.3. Tiesioginių užsienio investicijų priežastys

Išskiriamos penkios tiesioginių užsienio investicijų priežasčių grupės:

Rinkos veiksniai. Pagrindinis veiksnys yra rinką, jos dydis, galimi augimo tempai. Papildomi rinkos segmentai padeda užtikrinti atitinkamą pelno lygį ir lyderio pozicijas. Netgi didžiulė vietinė rinką turi savo augimo limitus. Dažnai įmonės investuoja užsienyje, siekdamos išsaugoti klientus toje šalyje, kad jų nepasiglemžtų vietinės rinkos įmonės ir nesusilpnėtų įmonės autoritetas savoje šalyje. Pavyzdžiui, 40 proc. Japonijos automobilių gaminama JAV įmonėse.

Prekybos barjerai. Tiesioginės užsienio investicijos leidžia panaikinti prekybos barjerus ir suteikia teisę veikti kaip vietinei įmonei, neveikiamai muitų tarifų ir kitų prekybinių apribojimų. Pavyzdžiui, Kanada nebūtų sulaukusi tiek JAV tiesioginių užsienio investicijų, jei ne Kanados vyriausybės nustatyti prekybos apribojimai ir suteikti vartotojų prioritetą vietinės rinkos produkcijai ir paslaugoms.

Kaštų veiksniai. Dauguma tarptautinių įmonių padeda išgauti retas žaliavas ir taip užtikrina pigesnes žaliavas savai produkcijai. Dėl transportavimo išlaidų firma vengia importuoti žaliavas iš kurios nors šalies, ypač kai ji planuoja pagamintą produktą parduoti vartotojams toje šalyje, iš kurios tiekia žaliavas. Tokiomis sąlygomis, pravartu gaminti (vystyti) produktą šalyje, kurioje yra reikalingų žaliavų. Tiesioginės užsienio investicijos įmonėms padeda įgauti ne tik horizontalią, bet ir vertikalą diversifikaciją. Investuodamos užsienyje, įmonės pritraukia pigesnę darbo jėgą, žemesnius kapitalo kaštus, pasinaudoja vyriausybės taikomomis finansinio ir nefinansinio skatinimo priemonėmis, kainų lygiu.

Investicinis klimatas. Investicijas skatina teigiamas visuomenės požiūris į tiesiogines užsienio investicijas, politinis stabilumas, nuosavybės mažai apribojimai, valiutos kurso reguliavimo veiksniai, tarptautinės prekybos stabilumas, palanki mokesčių struktūra, draugiški tarpusavio šalių santykiai. Jei investuotojas jaučia, jog užsienio valiuta yra nepakankamai įvertinta, tuomet jis gali planuoti tiesiogines užsienio investicijas toje šalyje. Tokiu atveju pradinės išlaidos būtų santykinai žemesnės.

Bendri veiksniai. Tai gali būti didesnio pelno siekimas, firmos įvaizdžio kūrimas ir kt.

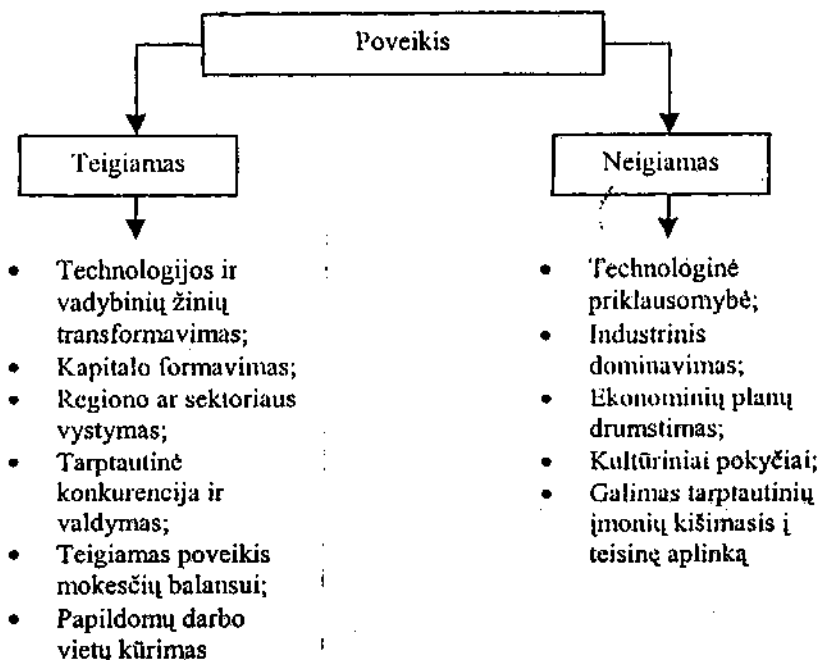
6.1.4. Tiesioginių užsienio investicijų poveikis šalies ūkiui

Nagrinęjant tiesiogines užsienio investicijas, svarbu žinoti, kokį poveikį jos gali turėti šalies ūkiui. Priimančiosios šalies vyriausybės ir investuotojo santykiai labai nevienareikšmiški. Viena vertus, šalis pripažįsta ir vertina užsienio investicijų įtaką šalies ekonomikai, kita vertus, bijo užsieniečių dominavimo. Tiesioginių užsienio investicijų poveikis šalies ūkiui pavaizduotas 6.1 paveiksle.

Teigiamas poveikis. Tiesioginės užsienio investicijos per pastaruosius 40 metų labai prisidėjo prie ekonominio pasaulio vystymo; jos traukia kapitalą į projektus, kurių vietinis kapitalas negalėtų patenkinti. Šis procesas panaudojamas technologijų pritaikymui, regionų ar šalies ekonominiam vystymui. Besivystančiose valstybėse tiesioginės užsienio investicijos yra vienintelis būdas vystyti ūkį nepatraukliuose projektuose, diversifikuojant industrinę bazę ir mažinant šalies priklausomybę nuo vieno iki kelių ūkio sektorių.

Įmonės lygyje tiesioginės užsienio investicijos suintensyvina konkurenciją ir ekonominę naudą, didina produktyvumą ir mažina kainas. Intensyvesnė konkurencija apima naujas technikas, produktus, paslaugas ir idėjas.

Patirtis rodo, kad daugiausiai užsienio investicijų sulaukia tos šalys, kuriose stabili politinė ir ekonominė padėtis, tvirta nacionalinė valiuta ir palanki investicijoms aplinka. Išsivysčiusios šalys minėtas sąlygas visiškai patenkina, todėl jų investicinis klimatas vertinamas gerai. Besivystančiose šalyse paprastai vertinamas ne tik sąlygų palankumas, bet ir jų dinamika. Aišku, sprendimą investuoti priima konkretūs asmenys; tai gali nulemti ir subjektyvūs veiksniai, pavyzdžiui, sentimentai savo protėvių žemei, simpatijos kurios nors tautos tradicijoms, reklamos galia ir pan. Tačiau investuotojai, prieš galutinai apsispręsdami, dažniausiai didžiausią dėmesį skiria potencialiam investicijų pelningumui. Pavyzdžiui, JAV investuotojai, prieš nukreipdami savo kapitalą į Kanadą, Vakarų Europos šalį ar Japoniją, kelia konkretų reikalavimą: potencialus investicijų pelningumas turi būti ne mažesnis kaip JAV, t.y. 12–15 %, besivystančiose šalyse – ne mažesnis kaip 18 %, Rusijoje – 25 %. Kitaip tariant, augant šalies investicinio klimato rizikos laipsniui, potencialaus investicijų pelningumo procentas didėja. Pateiktieji rodikliai yra vidutiniai. Tačiau, pavyzdžiui, komercinėje veikloje, kuriai būdinga sparti apyvarta, pelningumas gali būti 7–12 %, o investuotojų atsiranda. Tikėdamiesi didesnio pelno ateity, užsienio investuotojai dažnai susitaiko su didesne rizika, ypač tada, kai nereikia stambiaus pradinio kapitalo, numatoma sparti apyvarta.

6.1 pav. Užsienio investicijų poveikis šalies ūkiui

Tiesioginės užsienio investicijos teigiamai veikia ilgalaikius mokėjimo balansus. Tačiau naujos darbo vietos yra viena svarbiausių užsienio investicijų priėmimo priežasčių. Mokami atlyginimai tarptautinėse firmose yra didesni nei vidaus įmonėse; be to, tobulėja darbo jėga, gerėja jos kokybė. Tiesioginių užsienio investicijų teigiamų poveikių kombinacija leidžia pasiekti bendro gyvenimo lygio kilimą, šalies įtakos stiprėjimą pasaulinėje rinkoje ir tarptautinėje konkurencijoje.

Neigiamas poveikis. Pastebima stipri valdžios priklausomybė nuo užsienio investuotojų, ne visada dalijamasi gaunama nauda su šalimi, priėmusia investicijas. Šalies ūkis įgyja technologinę priklausomybę nuo užsienio investicijas suteikusių subjekto. Be to, tarptautinės įmonės, atlikdamos bendrus mokslinius tyrimus, panaudoja investicijas priėmusios šalies žmonių idėjas ir žinias, sukelia "proto nutekėjimą". Bendrai galima teigti, kad užsienio investicijos veikia šalies kultūrą.

Taigi šalis, priėmusi užsienio investicijas, nesulaukia teigiamo efekto, užsienio investicijos sukelia šalies ūkio ekonomikos sumaištį, nestabilumą. Kyla nesutarimų dėl darbo užmokesčio, tiekėjų sistemoje dėl žaliavų kainų, užsienio

investuotojai ima kištis į vyriausybės veiklą, nes užsienio įmonės siekia ekonominės ir politinės galios.

Tačiau investuotojų ir investicijas priimančios šalies santykiai nebūtinai turi būti konfrontuojantys. Tarptautinė firma gali tenkinti savus tikslus ir priimtinaai veikti vietos ekonomiką efektyvumo, lygiateisiškumo, bendradarbiavimo ar kūrybingumo tikslais.

6.2. Tarptautinė bankininkystė

Bankai gali internacionalizuoti savo veiklą įvairiais būdais. Paprasčiausias ir pigiausias būdas – korespondentinė bankininkystė. *Korespondentiniai santykiai tarp bankų* – tai visos galimos bendradarbiavimo tarp dviejų bankų formos, o *korespondentinis bankas* – tai bankas, teikiantis tam tikras paslaugas (operacijas) kitam bankui. Šios paslaugos susijusios su fondais (sąskaitų aptarnavimas, tiesioginės paskolos), garantijų teikimas, tarpusavio prekyba vertybiniais popieriais, valiuta, tarptautiniai atsiskaitymai ir t.t.

Paprastai bendradarbiavimas nepradedamas visų galimų sutarčių sudarymu, santykiai vystomi palaipsniui. Ilgalakis rezultatyvus dviejų bankų bendradarbiavimas įmanomas tuomet, kai jų pagrindas – abipusis pasitikėjimas. Šia prasme įvertintos trys rizikos grupės. Tai rizika:

- būdinga šaliai (šalies rizika);
- susijusi su tam tikrų bankų finansiniu patikimumu (finansinio patikimumo rizika);
- susijusi su tam tikros operacijos specifika (operacijos rizika).

Banko korespondento balanso ir bendrojo mokumo įvertinimas yra svarbus, tačiau nelabai reikšmingas dalykas, jeigu šalies, kurioje yra bankas, politinė ir ekonominė padėtis nestabili.

Finansinio patikimumo rizika ar operacijos rūšies rizika gali būti sumažintos specialiomis apsaugos ir draudimo priemonėmis. Bankams įvertinti galima naudoti reitingo sistemą. Be abejo, reikalinga nuolatinė kontrolė vykdant rizikingus įsipareigojimus ir sugebėjimas gerai analizuoti partnerio balansą.

Korespondentiniai ryšiai į kompleksinį bankų bendradarbiavimą gali peraugti tik per tam tikrą laikotarpį: pradžioje vykdomos paprastos standartinės operacijos, o vėliau gali būti sudaromos sudėtingos individualios sutartys. Įsitvirtinus šalies viduje, korespondentinė bankininkystė paplito ir tarptautiniu mastu – bankams reikėjo agentų užsienio šalyse. Tarpbankiniai korespondentiniai ryšiai leidžia bankams sumažinti išlaidas (filialo steigimas užsienyje labai daug kainuoja), operatyviau atlikti klientų aptarnavimo operacijas, įveikti sunkumus, didinti pajamas atliekant tarpbankines operacijas.

Sovietinės okupacijos metais Lietuva buvo visiškai integruota į Sovietų Sąjungos monetarinę sistemą. Visi tarptautiniai atsiskaitymai buvo vykdomi per „Vnešekonom“ banką. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, visi tarptautiniai atsiskaitymai buvo vykdomi tik per Lietuvos banką. Vėliau Lietuvos banko valdybos nutarimu licencijos tarptautinėms atsiskaitymo operacijoms per jo

Valiutinių operacijų departamente esančias korespondentines sąskaitas buvo išduotos komerciniams bankams. Taigi operacijas užsienio valiuta atlieka tik Lietuvos banke įregistruoti bankai. Tokiu būdu centrinis bankas reguliuoja tarptautinius ryšius ir su užsienio bankais leidžia bendradarbiauti tik tiems bankams, kurie atitinka tam tikrus nustatytus kriterijus. Toks reguliavimas pasaulinėje praktikoje labai svarbus, kadangi taip padidinamas bankų finansinis patikimumas – užsienio bankas žino, kad bankas, turėdamas licenciją operacijoms užsienio valiuta, jau yra įvykdęs savo šalies centrinio banko nustatytus reikalavimus.

Taigi korespondentinius ryšius tarp bankų tikslinga praktikuoti tik tada, kai jie padeda padidinti banko pajamas, t. y. į korespondentinių ryšių būtinybę reikia pažvelgti per pajamų ir išlaidų santykio prizmę. Todėl rekomenduotina kiekvienoje šalyje koncentruotis prie vieno ar kelių partnerių, galinčių garantuoti šiuolaikinį ir kokybišką paslaugų lygį, turinčių plačias galimybes šalyje ir pasiruošusių veikti partnerių interesų labui.

Į užsienio rinkas bankai gali įeiti ir per *atstovybes*. Atstovybė suteikia informaciją apie banko finansinės paslaugas, tačiau pati negali teikti šių paslaugų. Bankai gali įkurti ir *filialų* arba *antrinį banką*.

Tarptautinės bankų paskolos susideda iš dviejų rūšių finansinių kreditų: 1) vieno banko teikiama paskola; 2) keleto bankų arba bankų sindikato teikiama paskola. Paskolos laikomos tarptautinėmis, jeigu jos suteikiamos užsienio subjektui arba yra denominuotos užsienio valiuta.

Tarptautinės bankų paskolos itin suaktyvėjo nuo 1980 m., kai besivystančioms šalims būdavo teikiamos *sindikatinės paskolos*. Sindikatinės paskolos, dar vadinamos sindikatiniais kreditais, yra 20–50-ies bankų iš skirtingų šalių susitarimas dėl vienos didelės paskolos suteikimo. Nuo 1985 m. sindikatinė paskolų banga atslūgo, o tarptautinės bankų paskolos vėl įgavo įprastą formą, kai bankas suteikia paskolą juridiniam asmeniui.

Atsiradus tokiai paskolų formai, kapitalas buvo perkeliamas iš išsivysčiusių šalių finansuoti besivystančių šalių ekonomiką, tačiau ilgai kapitalas pradėjo cirkuliuoti industrinėse šalyse. Šiuo metu skolinimas silpnos ekonomikos šalims praktiškai nebevykdomas, o finansuojamos korporacijos. Be to, orientuojamasi ne tiek į ilgalaikio vystymo projektus, kiek į stambaus masto kompanijų susiliejimų ir įsigijimų finansavimą aukštų pajamų šalyse.

Ofšorinė bankininkystė yra viena perspektyviausių ofšorinio verslo sričių, dažnai laikoma net prestižiškiausia ofšorine veikla. Šiuo metu ofšoriniuose centruose gali veikti trijų tipų bankai:

- *tarptautinės klasės bankų padaliniai ar antrinės struktūros*;
- *ribotos licencijos bankai*;
- *on-line bankai*, veikiantys tik per internetą arba per kitus bankus.

Ofšorinei bankininkystei vystyti nėra būtina steigti banką. Gali būti steigiama ir banko tipo kredito įmonė. Kai kurių šalių įstatymai, pvz., JAV, leidžia kurti bankininkystės įmones, kurios nėra bankai tikrąja žodžio prasme. Tai finansinės kompanijos, turinčios teisę vykdyti tam tikras bankų funkcijas. Svarbi ta

aplinkybė, kad tokios įmonės gali naudotis lengvatomis, kurias nustato susitarimai dėl dvigubo apmokestinimo išvengimo.

Ofšoriniai bankai dažniausiai kuriami dėl trijų priežasčių: siekiant užmegzti santykius su stambiais bankais, užsiimti bankininkyste arba norint išvengti didelių sąnaudų banko operacijoms. Retkarčiais ofšoriniai bankai kuriami siekiant prisijungti prie tarptautinio korespondentinių sąskaitų tinklo. Šis tinklas naudojamas tarptautinio kapitalo perpaskirstymui, o turimos lėšos gali būti įneštos į korespondentines sąskaitas įvairiose pasaulio valstybėse. Korespondentiniai ryšiai padeda smulkiems bankams užmegzti partnerystės ryšius su stambiais bankais ir tokiu būdu prisijungti prie jų finansinės struktūros.

Kartais ofšorinė bankininkystė yra vienintelis būdas įsigyti banką. Daugelyje pasaulio šalių keliama itin aukšti reikalavimai bankų savininkų reputacijai ir kapitalo kilmėi. Užsienio investuotojai susiduria ir su protekcionistinio pobūdžio sunkumais – vietiniai bankai nenori įsileisti konkurentų ir sudaro įvairių biurokratinių kliūčių. Ofšorinio banko registravimas dažnai yra vienintelė galimybė įsteigti tokio pobūdžio įmonę.

Dažniausia ofšorinio banko kūrimo priežastis yra didelių sąnaudų reikalaujančios banko operacijos. Jeigu stambi įmonė kasdien padaro apie 50 tarptautinių pavedimų, tai per metus išlaidos tokioms operacijoms sudarys apie 1,3 mln. litų. Tada, sukūrus ofšorinį banką, galima daug sutaupyti. Tokiu tikslu įkurti bankai atlieka kapitalo valdymo centro vaidmenį ir aptarnauja ribotą klientų būrį – steigėją ir su juo susijusius ūkio subjektus.

Poreikis įsteigti tarptautinę organizaciją – Tarptautinių atsiskaitymų banką (TAB) atsirado 20 amžiaus pradžioje. 1930 m. sausio mėn. vykusioje Hagos konferencijoje nutarta imtis būtinų veiksmų tokiai organizacijai įkurti. Pagal konferencijoje priimtus banką įkurti numačiusius tarpvyriausybinius susitarimus, buvo sudaryta šešių šalių (Belgijos, Prancūzijos, Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Italijos ir JAV) centrinių bankų grupė, kuri ir įsteigė Tarptautinių atsiskaitymų banką Šveicarijoje, Bazelio mieste 1930 m. gegužės 17 d.

Formalus banko įkūrimo tikslas buvo siejamas su siekimu išspręsti susidariusius finansinius sunkumus dėl Vokietijos nepajėgumo mokėti Pirmojo pasaulinio karo reparacijas šalims sąjungininkėms, palengvinti atsiskaitymus. Naujoji tarptautinė organizacija taip pat turėjo padėti centriniams bankams užmegzti ryšius, teikti papildomas priemones ir lengvatas finansinėms operacijoms. Tačiau banko pagrindinė funkcija apmirė, prasidėjus Didžiajai depresijai, kai dauguma reparacijų mokėjimų nutrūko. Bet antroji jo funkcija – būti forumu bendradarbiaujant centriniams bankams – suklestėjo.

1946 metais, po karo, buvo atnaujinti Tarptautinių atsiskaitymų banko posėdžiai, daugiausia dėmesio skiriant Europos klausimams. Rytų Europos šalys posėdžiuose nedalyvavo. Nedalyvavo ir Japonijos bankas, kurio narystė po karo buvo atšaukta, o vėl atnaujinta tik 1970 m. TAB teko svarbus vaidmuo finansinėje veikloje, susijusioje su Maršalo planu (Europos mokėjimų sąjunga), ir vėlesniame Europos Bendrijos šalių centrinių bankų bendradarbiavime.

Nuo 1960 m. Tarptautinių atsiskaitymų bankas tapo svarbia tarptautine pinigų institucija. Išryškėjo platesnio požiūrio į centrinių bankų bendradarbiavimą tendencija – TAB ėmė organizuoti dažnus neoficialius susitikimus.

TAB – tai bankas, kurio indėlininkai yra centriniai bankai ir tarptautinės finansų institucijos. Bankas atlieka operacijas ir su komerciniais bankais, tačiau tik sutikus tos šalies centriniam bankui. 86 proc. akcinio kapitalo akcijų priklauso šalių narių centriniams bankams, likusi dalis – kitoms finansų institucijoms. Banke indėliais laikoma didelė pasaulio valiutos rezervų dalis (daugiau kaip 80 šalių centrinių bankų). Jis valdė apie 10 proc. pasaulio valiutos rezervų.

Didžiausieji TAB dalininkai yra penki Europos centriniai bankai, turintys po 47 677 akcijas. Tai Belgijos, Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos bankai, taip pat JAV Federalinė rezervų sistema, disponuojanti 39 540 akcijų.

1996–1997 metais į TAB papildomai įstojus devyniems Azijos, Lotynų Amerikos, Vidurio ir Rytų Europos centriniams bankams, sumažėjo pradžioje buvusi didelė TAB akcininkų – centrinių bankų iš išsivysčiusių pasaulio šalių bei Vakarų Europos – koncentracija.

TAB atlieka dvi pagrindines finansines operacijas: saugo ir investuoja aukso bei užsienio valiutos atsargas; užtikrina likvidumą finansinių neramumų metu.

Bankas gali atlikti šias operacijas:

1. Skolintis iš centrinių bankų už auksą, įsąkytinius vekselius (tratas) ir kitas trumpalaikes pirmojo likvidumo obligacijas arba kitus patvirtintus vertybinius popierius.
2. Diskontuoti, rediskontuoti, pirkti ar parduoti įsąkytinius vekselius, čekius ir kitas trumpalaikes visiško likvidumo jų patvirtintas ar nepatvirtintas, įskaitant išdo vekselius ir kitus tuo metu rinkoje esančius vyriausybės trumpalaikius vertybinius popierius.
3. Pirkti ir parduoti vekselius savo arba centrinių bankų sąskaita.
4. Pirkti ir parduoti kitus apyvartinius vertybinius popierius (išskyrus akcijas) savo arba centrinių bankų sąskaita.
5. Diskontuoti centriniams bankams vekselius, paimtus iš jų vertybinių popierių portfelio, ir rediskontuoti centrinių bankų vekselius, paimtus iš savo vertybinių popierių portfelio.
6. Atidaryti ir tvarkyti depozitines sąskaitas centriniams bankams.
7. Priimti depozitus iš centrinių bankų į depozitinę sąskaitą; depozitus, susijusius su patikėtinio sutartimis, kurios gali būti sudarytos tarp banko ir vyriausybių dėl tarptautinių atsiskaitymų; kitus depozitus, kurie priklauso TAB funkcijų sferai.

Tačiau bankas negali atlikti kai kurių įprastiems bankams būdingų funkcijų, pavyzdžiui, išleisti vekselių, kurie apmokami pateikus pareiškėjui; priimti įsąkytinius vekselius (tratas); atidaryti einamąsias sąskaitas vyriausybių vardu.

Centrinio banko funkcija priimti ir investuoti rinkoje indėlius kokybiškai nesiskiria nuo tų pačių komercinių ar investicijų bankų funkcijų. Tačiau centriniai

bankai gana teigiamai vertina tam tikrus specifinius TAB tarpbankinių santykių bruožus, tokius kaip:

Saugumas. Dėl „Keturių A“ kapitalo stiprumo reitingo ir dėl pagrindinių pasaulio centrinių bankų paramos TAB įsipareigojimas yra tokios kokybės kaip ir aukščiausiąjį reitingą turinčių išsivysčiusių šalių vyriausybės įsipareigojimai.

Likvidumas. TAB apskaita tvarkoma taip, kad prireikus centrinių bankų indėlininkai galėtų atsiliinti visas savo lėšas. Ekstremaliais atvejais tai reikėtų, kad būtų įmanoma surinkti keletą milijardų dolerių per valandą.

Konfidencialumas. Centrinis bankas, veikiantis per TAB, tarp savęs ir rinkos turi „skydą“, kuris gali turėti lemiamą reikšmę, kai iškyla bankų „apgulties“ pavojus, kada rinka gauna signalą, kad koks nors centrinis bankas susidūrė su dideliais sunkumais.

Be to, TAB turi *suvereno imunitetą*, todėl gali apginti savo klientus nuo nepagrįsto jų turto arešto ar blokavimo. Čia indėliai yra visiškai apsaugoti nuo nesąžiningų kreditorių veiksmų nacionaliniuose teismuose ar kitais atvejais.

TAB banko nariu Lietuvos bankas tapo 1931 m. kovo 31 d. ir buvo vienas iš pirmųjų aštuonių centrinių bankų TAB narių. Tada Lietuvos bankas įsigijo 500 pirmosios emisijos akcijų. Lietuvos banko narystė TAB nenutrūko ir Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą. Šią narystę patvirtina faktas, kad 1969 metais TAB akcinio kapitalo antrosios emisijos metu Direktorių valdyba Lietuvos vardu pasirašė dar 500 akcijų. Penkiasdešimt metų Baltijos valstybių centrinių bankų vadovų vietos per kasmetinius susirinkimus buvo tuščios, tačiau vyriausieji pasaulio bankininkai sakė: „Mūsų kolegos negalėjo atvykti, atvyks kitamet.“

1992 m. birželio 30 d. 62-ajame TAB susirinkime buvo atkurta Lietuvos banko narystė ir akcininko teisės. Lietuva atgavo ten prieš karą laikytą Lietuvos banko auksą (0,6 t), senovinius baldus ir akcijas (1000 vnt.). 1992 m. liepos 15 d. kompensacija už akcijas bei palūkanos ir dividendai atskaityti į Lietuvos bankui atidarytą sąskaitą. Tai sudarė apie 7,5 mln. Šveicarijos frankų.

6.3. Tarptautinės kapitalo rinkos

Tarptautinės vertybinių popierių rinkos. Jeigu firmai neužtenka vidinių finansavimo išteklių, ji kreipiasi arba į banką, arba į tarptautines vertybinių popierių rinkas, kurias sudaro euroaktyvų rinka ir tarptautinių obligacijų rinka.

Euroaktyvų rinka yra bendrinis terminas, taikomas daugybei trumpalaikio ir ilgalaikio finansavimo formų. Iki euroaktyvų rinkos susiformavimo originali finansavimo forma buvo vadinama *aktyvų išleidimo galimybe*. Tai buvo susitarimas, kuriuo remdamasi kompanija, jai prireikus, galėjo pasiskolinti iš banko lėšų pagal iš anksto nustatytą palūkanų normą aktyvų, kuriuos nupirkti įsipareigojo finansinių institucijų grupė, forma.

Tikrasis nepertraukiamo finansavimo šaltinis euroaktyvų rinkoje kilo iš JAV finansinio eksporto – komercinių popierių. Komercinis popierius yra trumpalaikis, paprastai 30, 60, 90 arba 180 dienų trukmės įsipareigojimas, parduodamas didelių korporacijų tiesiai į finansų rinkas. Euroaktyvų rinka JAV

susiformavo 1970-aisiais, kai stambios firmos suvokė esančios didesnės ir vertingesnės nei bankai, iš kurios jos skolinasi. Todėl buvo nutarta parduoti savo pačių skolinius įsipareigojimus tiesiai rinkoje, apeinant bankus ir jų kaštus.

Tarptautinė komercinių popierių forma, eurokomerciniai popieriai, Europos rinkose pasirodė 1980-aisiais. Viena iš pagrindinių šios rinkos staiga augimo priežasčių ta, kad iki tol nacionalinėse finansinėse rinkose tokios finansavimo formos nebuvo.

Dar viena euroaktyvų rinkos finansavimo priemonė – vidutinės trukmės euroaktyvas. Tai yra eurorinkos trumpalaikių ir vidutinės trukmės obligacijų versija – atitinkamos trukmės euroaktyvas, išleidžiamas, kai firmai prireikia papildomo kapitalo. Kuo gi skiriasi vidutinės trukmės euroaktyvas nuo euroobligacijų? Euroobligacijų emisija parduodama vienu metu ir yra didelė; paprastai tai yra ilgalaikis verslo finansavimas. Tuo tarpu vidutinės trukmės euroaktyvų emisija parduodama laipsniškai, kai firmai prireikia papildomo tarpinio finansavimo.

Tarptautinė obligacijų rinka vis dar sudaro pagrindinę tarptautinių vertybinių popierių rinkos dalį. Tarptautinėje obligacijų rinkoje gali būti prekiaujama užsieninėmis obligacijomis, euroobligacijomis ir pasaulinėmis obligacijomis.

Užsienio kompanijos jau daug metų naudoja didelėmis išvystytomis kapitalo rinkomis tokiose šalyse kaip JAV, Didžioji Britanija ir kt. Užsienio kompanijų išleistos obligacijos kitose šalyse ir denominuotos tos šalies valiuta vadinamos *užsieninėmis obligacijomis*. Tokios obligacijos netgi turi specifinius pavadinimus: pvz., išleistos Jungtinėse Amerikos Valstijose, vadinamos Jankių obligacijomis, Jungtinėje Karalystėje – Buldogų, Nyderlanduose – Rembranto, Japonijoje – Samurajų obligacijomis. Obligacijos, išleistos užsieniečių kitose rinkose, yra visiškai pavaldžios tos šalies įstatymams ir reikalavimams, kaip ir vietinės obligacijos. Užsieninės obligacijos sudaro apie 18 proc. tarptautinės obligacijų rinkos.

Euroobligacijų pagrindinis požymis – jos yra denominuotos kita valiuta negu šalies, kurioje jos parduodamos. Euroobligacijų emitentai yra stambios korporacijos, visuomeninės institucijos, tarptautinės organizacijos, vyriausybės, tuo rodydamos savo kapitalo paklausą. Pajamos, gautos iš euroobligacijų, dažniausiai neapmokestinamos. Euroobligacijų trukmė paprastai yra 10–15 metų. Investuotojas, nusipirkęs euroobligacijas, visada jas gali parduoti euroobligacijų rinkoje. Euroobligacijos yra pateikėjo obligacijų rūšies. Tai reiškia, kad obligacijos savininkas yra tas, kuris ją turi, jos nereikia registruoti vertybinių popierių biržoje ar kitoje kokioje nors nacionalinėje institucijoje. Pačią obligaciją juosia daug mažų kuponų; metams baigiantis, atplėšjamas vienas kuponas ir pateikiamas bankui, kuris nurodytas obligacijoje kaip palūkanų mokėtojas. Bankas kasmet sumoka obligacijos kupono pateikėjui palūkanas. Oficialių įrašų apie mokėjimą nėra daroma. Euroobligacijos sudaro apie 75 proc. tarptautinės obligacijų rinkos. Euroobligacijos paprastai įtraukiamos į sąrašą Londono arba Liuksemburgo biržose. Euroobligacijos kildinamos iš emisijų JAV doleriais, kurias organizavo JAV bankų padaliniai Londone. Londonas iki šiol yra

didžiausia euroobligacijų rinka, ir doleris išlieka viena svarbiausių euroobligacijų valiutų, tačiau įvedus eurą, jis turi stiprų konkurentą.

Skiriamasis euroobligacijų emisijos bruožas tas, kad jų išleidimą valdo tarptautinis sindikatas. Jis ieško bankų ir kitų finansinių institucijų, kurios pasirašytų būsimai emisijai. Taip pat šis sindikatas suranda grupę bankų, užsiimančių pardavimu; jie nuperka pasiūlytų euroobligacijų emisiją. Kad kompanija galėtų organizuoti euroobligacijų emisiją, t.y. rasti banką, kuris sutiktų šią emisiją valdyti, kompanija turi turėti reitingą. O tai reiškia, kad ją turi patikrinti tam įgaliota tarptautinė agentūra, kuri ir suteikia tai kompanijai reitingą, t.y. įvertina jos galimybes tinkamai panaudoti ir grąžinti paskolą. Pastaraisiais metais dažnai vienas bankas siūlo nupirkti visą obligacijų emisiją, t.y. nebeorganizuojama valdymo grupė ir išankstinis euroobligacijų pasirašymas. Emisijos bankas vėliau parduoda šią emisiją savo nuožiūra kuo pelningiau.

Euroobligacijų palūkanų norma gali būti fiksuota arba kintama. Kai palūkanų norma kintama, ji bus perskaičiuojama, tarkime, kas 6 mėnesius ir nustatoma aukštesnė nei LIBOR (pvz., LIBOR plius 0,25 proc.). Euroobligacijų laikytojai bus informuojami apie naujas palūkanų normas. Dauguma euroobligacijų su kintamomis palūkanų normomis garantuoja minimalų palūkanų lygį, kuris bus išlaikytas, jei palūkanos eurorinkoje nukristų net žemiau už tą lygį.

Pasaulinės obligacijos – tai nacionalinių ir euroobligacijų mišinys; jos registruojamos kiekvienoje nacionalinėje vertybinių popierių biržoje pagal tos šalies reikalavimus. Pasaulinės obligacijos paprastai išleidžiamos keliuose rinkose vienu metu, pvz., Azijoje, Europoje ir Šiaurės Amerikoje. Iki šiol pasaulinės obligacijos sudaro nedidelę tarptautinės obligacijų rinkos dalį.

Tarptautinės obligacijų rinkos yra patraukli skolinimosi vieta. Viena vertus, kompanija taip gali diversifikuoti finansavimo šaltinius nuo vietinių bankų ir obligacijų rinkų, be to, galimi įvairios trukmės finansavimo būdai, kokių vietinėje rinkoje gali ir nebūti. Ir dar – dalyvavimas tarptautinėse obligacijų rinkose gali būti pigesnis negu nacionalinėje rinkoje. Tačiau ne visos įmonės domisi pasaulinėmis obligacijomis arba euroobligacijomis. Visų pirma, kompanija turi būti pakankamai didelė ir žinoma, paprastai pateikiamas ir reitingų agentūrų suteiktas kompanijos reitingas. Antra, tarptautinėse rinkose skolinamos didelės sumos. Trečia, kai kuriose šalyse vietinis kapitalas pigesnis už tarptautinį. Pvz., Azijos šalių kompanijos paprastai bendrauja su vietiniais bankais, kadangi ten skolos kaštai nedideli. Be to, palaikomi draugiški bankų ir jų klientų santykiai, ko trūksta vakarietiškiems bankams ir įmonėms.

Tarptautinės akcijų rinkos. Užsienio firmos dažnai išleidžia akcijas kitų šalių rinkose ir įtraukia akcijas į pagrindinių pasaulio biržų sąrašus (Londone, Niujorke ar Tokijuje). Užsieninių akcijų emisijomis siekiama praplėsti investuotojų bazę ir prieiti prie kapitalo rinkų, kuriose akcijų paklausa didelė.

Nuo 1990-ųjų smarkiai išaugo euroakcijų rinka. *Euroakcijų emisija* yra firmos akcijų pardavimas vienu metu keliuose šalyse per investicinius bankus. Išleistos euroakcijos įtraukiamos į Tarptautinės vertybinių popierių biržos, esančios Londone, sąrašus.

Privataus investavimo rinka irgi plačiai paplitusi ir nevieša kapitalo rinka. Privataus investavimo atveju firma skolinasi arba parduoda akcijas vienam stambiam investuotojui. Toks investuotojas sutinka neparduoti skolinių įsipareigojimų, t.y. laukia, kol firma atiduos skolą arba išpirks savo akcijas. Tokie vertybiniai popieriai nėra parduodami antrinėje rinkoje. Šitaip firma sutaupo laiko ir lėšų, kadangi norinti prekiauti vertybiniais popieriais viešai firma turi registruotis nacionalinėje vertybinių popierių biržoje, mokėti jai mokesčius, sutvarkyti reikalingus dokumentus ir kt.

7. TARPTAUTINĖ EKONOMINĖ POLITIKA

7.1. Tarptautiniai ekonominiai susitarimai ir organizacijos

Tarptautinės ekonominės politikos reguliavimui ypač svarbūs tarptautiniai ekonominiai susitarimai ir organizacijos, siekiančios liberalizuoti tarptautinę prekybą, panaikinti prekybinius apribojimus, kurie trukdo tarptautinio darbo pasidalijimo gilėjimo, gamybinių jėgų internacionalizacijos procesui.

Viena svarbiausių tarptautinių ekonominių susitarimų, turėjusių įtaką pasaulinės prekybos liberalizavimui – bendrasis susitarimas dėl muitų ir prekybos (angl. – *General Agreement on Trade and Tariffs, GATT*), veikęs nuo 1947 metų.

Bendrojo susitarimo dėl muitų ir prekybos tikslas – laisvesnės ir teisingesnės prekybos propagavimas, mažinant muitus ir šalinant kitas kliūtis tarptautinei prekybai.

Šio susitarimo pagrindu buvo apibrėžtos tarptautinės prekybos elgesio taisyklės šalims narėms. Keletas svarbiausių taisyklių yra šios:

1. Didžiausio palankumo nacionalinio principas, kuriuo remiantis bet kokios maito nuolaidos ar kiti prekybos taisyklių pakitimai, dėl kurių susitarė dvi ar daugiau šalių, turi įsigaliooti visoms nacionalinėms nariams, t.y. siekiama, kad tarptautinėje prekyboje nebūtų diskriminacijos;
2. Muitų sąjungos ir laisvosios prekybos regionai yra leistini, t.y. gali egzistuoti tokie susitarimai kaip Šiaurės Amerikos laisvos prekybos sutartis (NAFTA), nors tai ir pažeidžia pirmąją taisyklę;
3. Importo kvotos neleistinos;
4. Eksporto subsidijos neleistinos;
5. Dėmpingas neleistinas. Jeigu nukentėjusios šalys sėkmingai įrodo, kad buvo griebtasi dėmpingo ir padaryta žala, taisyklės leidžia įvesti kompensacinių muitų;
6. Savanoriški eksporto suvaržymai leistini.

Bendrasis susitarimas dėl muitų ir prekybos padėjo vidutiniškai 33 proc. sumažinti muitų tarifus prekyboje tarp išsivysčiusių šalių, panaikinti daug netarifinių apribojimų. Supaprastinus netarifinius apribojimus, pasiektas:

- susitarimas dėl valstybinio supirkimo, atvėręs amerikiečių eksportuotojams papildomas užsienio rinkas;
- susitarimas dėl techninių barjerų, padidinęs importą;
- susitarimas dėl subsidijų ir kompensacinių muitų padėjo partneriams priimti apsaugos priemones tuo atveju, jei materialiniai nuostoliai atsiranda šalies importuotojos šakose, importuojant produkciją dirbtinai sumažintomis kainomis;
- JAV tekstilės pramonei buvo suteiktos papildomos galimybės eksportuoti savo gaminius į Vakarų Europą.

Tyrimai rodo, kad muitų sumažinimas padarė įtaką 10 proc. pasaulinės prekybos ir didžiausios reikšmės turėjo miško apdirbimo, mašinų gamybos, chemijos pramonei.

Nuo pat įsigaliojimo neapsieita be svarbių išimčių, pavyzdžiui, taikytų Britų tautų sandraugai, leidimo tartis dėl bendrų rinkų ir laisvosios prekybos zonų kūrimo galimybes, ir Bendrojo susitarimo dėl muitų ir prekybos XIX straipsnio (apsaugos taikymas). Šiomis išimtimis buvo atsižvelgta į ypatingus ekonominius tarpusavio santykius, šalys skatinamos nevengti ryžtingesnių veiksmų, įgyvendinant visiškai laisvą prekybą. Nors Rytų bloko ir kai kurios mažiau išsivysčiusios šalys šio susitarimo nepasirašė ir jo principams nepritarė, o daugelis Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai priklausančių šalių duotų įsipareigojimų nesilaikė, pagrindiniai jo principai buvo pokario metais vykusio pasaulinės prekybos liberalizavimo pagrindas.

Praktiškai taikydamos formuluotę, vadinamą „įtvirtinto liberalizmo kompromisu“, šalys galėjo vykdyti įsipareigojimus ir dalyvauti derybose dėl tarifų mažinimo, nekeldamos pavojaus vidaus ekonominiams tikslams. Tikslas, kurio buvo siekiama – išvengti diskriminacijos, vadovautis daugiašaliais interesais, kartu neatsisakant nacionalinės prekybos apsaugos kontrolės. Be to, numatyta daug išimčių ir priemonių, padedančių apsisaugoti nuo žalos vidaus pramonei. Didesnio stabilumo garantija valstybės skatino laikytis prekybos liberalizavimo.

Bendrojo susitarimo dėl muitų ir prekybos struktūra buvo tobulinama, organizuojant tarptautines derybas, arba vadinamuosius „raundus“ (7.1 lentelė)

7.1 lentelė. Bendrojo susitarimo dėl muitų ir prekybos derybiniai raundai

Metai	Raundo pavadinimas ir/arba vieta	Derybinis objektas	Šalių skaičius
1947	Ženeva	Muitai	23
1949	Anesi	Muitai	13
1951	Torquay	Muitai	38
1956	Ženeva	Muitai	26
1960–1961	Dilono raundas, Ženeva	Muitai	26
1964–1967	Kenedžio raundas, Ženeva	Muitai ir antidėmpinginiai apribojimai	62
1973–1979	Tokijo raundas, Ženeva	Muitai, netarifiniai apribojimai	102
1986–1994	Urugvajaus raundas, Ženeva	Muitai, netarifiniai apribojimai, taisyklės, paslaugos, intelektualios nuosavybės, ginčų sprendimas, PPO kūrimas ir kt.	123

Derybinių raundų tikslas – aptarti svarbiausias tarptautinės prekybos problemas pasaulyje, numatyti jų sprendimų būdus bei įvesti atitinkamus nutarimus. Dažniausiai raundai tęsdavosi ilgai: vienas ilgiausių – Urugvajaus – raundas truko 7,5 metų. Derybinių raundų privalumas buvo tas, kad jie nagrinėjo susistemintus tarptautinės prekybos nutarimus ir tai sąlygojo didesnę efektyvumą nei analizuojant atskiras temas.

Bendrasis susitarimas dėl muitų ir prekybos sukūrė nemažai sunkumų – išaugo nemuitiniai barjerai (kai kurios šalys panaikino tarpusavio muitus, tačiau atsivėrė dar didesniais barjerais nuo likusio pasaulio, pavyzdžiui, ES šalys), atsirado “valdoma” prekyba prekiaujant automobiliais, plieno gaminiiais, vaizdo aparatais, puslaidininkiais, tekstile, žemės ūkio produktais ir kt.

1995 m. įkurta Pasaulio prekybos organizacija (angl. – *World Trade Organization, WTO*), perėmusi iki tol veikusio Bendrojo susitarimo dėl muitų ir prekybos funkcijas ir patirtį bei šiuo metu vienijanti daugiau nei 140 pasaulio valstybių. Pagrindiniai Pasaulio prekybos organizacijos (toliau PPO) įkūrimo motyvai buvo įtvirtinti ir suvienodinti valstybių narių įsipareigojimus dėl priimamų sprendimų, sustiprinti administracinius institucijos gebėjimus, ypač sprendžiant ginčus tarp jos narių, pakelti derybų dėl tarptautinės prekybos klausimus į aukštesnį tarptautinių derybų ekonominiais klausimais lygį.

PPO veikla apima:

- daugiašalių nuostatų, reglamentuojančių prekybinius valstybių santykius, įgyvendinimą bei tarptautinės prekybos vykdymo pagal šiuos nuostatus kontrolę;
- daugiašalių derybų tarptautiniais prekybos klausimais rengimą;
- tarptautinio arbitražo veiklą;
- bendradarbiavimą su kitomis tarptautinėmis organizacijomis.

PPO organizacinė struktūra yra tokia:

- aukščiausias organas – *ministrų konferencija*, kuri renkasi kas 2 metai, priima bendrus sprendimus;
- *PPO sekretoriatas*, įsikūręs Ženevoje, jame dirba apie 500 darbuotojų.
- *generalinė Taryba*, kurią sudaro: prekybos prekėmis taryba, savo ruožtu susidedanti iš 12 komitetų; prekybos paslaugomis taryba, kurios sudėtyje yra 5 komitetai; intelektualaus turto nuosavybių teisių taryba ir 8 įvairūs komitetai.
- *prekybos politikos priežiūros organas*;
- *nesutarimų sprendimo organas*. Jo sudėtyje yra ginčų sprendimo grupės, teismai (sudaromi iš 3–5 ekspertų, kuriuos iš bendro sąrašo parenka PPO sekretoriatas), apeliacinis teismas – jame yra 7 teisėjai ir vienam atvejui nagrinėti paskiriami trys žmonės.

PPO sprendimų mechanizmas. Priimant sprendimus PPO, stengiamasi pasiekti konsensuso, arba bent 2/3 ar 3/4 balsų daugumos, priklausomai nuo svarstomo klausimo. Kiekviena šalis turi po 1 balsą, bet kai kurių balsai svaresni.

Ginčai tarp šalių sprendžiami šiais etapais (PPO nenagrinėja atskirų kompanijų pareiktų pretenzijų, o tik vyriausybės pareiktas pretenzijas):

1 etapas. Vykdomos tarpusavio derybos, kurioms skiriama iki 60 dienų. Jeigu abi pusės per 60 dienų nepriima abipusiai priimtino sprendimo, pereinama į 2 etapą;

2 etapas. Ginčų sprendimo organo sudėtyje sudaroma ekspertų grupė, kuri per 9 mėn. priima sprendimą. Jeigu paduodama apeliacija dėl sprendimo, terminas pratęsiamas iki 12 mėn., ir pereinama į 3 etapą;

3 etapas. Ginčo svarstymas apeliaciniame komitete;

4 etapas. Sprendimo įgyvendinimas.

Siekdama išvengti arba apriboti įvairius prekybinius ginčus tarp valstybių, PPO reguliariai tiria, kaip atskiros šalys laikosi pasirašytų sutarčių; reikalauja, kad šalys atliktų savianalizę ir pateiktų ją PPO; organizuoja informacijos apie šalis rinkimą ir įvertinimą.

Pasaulio bankas (angl. – *World Bank, WB*), įkurtas 1944 m., susideda iš penkių artimai susijusių institucijų: Tarptautinio rekonstrukcijos ir plėtros banko (angl. – *International Bank for Reconstruction and Development, IBRD*), Tarptautinės plėtros asociacijos (angl. – *International Development Association, IDA*), Tarptautinės finansų korporacijos (angl. – *International Finance Corporation, IFC*), Tarptautinės daugiašalės investicijų garantijų agentūros (angl. – *Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA*) ir Tarptautinio investicinių ginčų sprendimo centro (angl. – *International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID*). Pasaulio banko šalių narių interesams atstovauja Valdytojų taryba ir Vašingtone esanti Direktorių taryba. Kiekviena iš šių šalių turi balsavimo teisę. Šalių balsavimo teisė pagrįsta akcijų nuosavybe, kuri tiesiogiai susijusi su valstybės ekonominiu pajėgumu pasaulio ekonomikoje. Turtingiausių pasaulio šalių dvidešimtukas turi lemiamą įtaką Pasaulio banko sprendimams. Palyginkime, Lietuva turi tik 0,11 proc. balsų, JAV – 16,52 proc., Japonija – 7,93 proc., Didžioji Britanija – 4,34 proc. balsų.

Pasaulio banko funkcijos:

- paskolų teikimas;
- investicijų šaltinių paieška;
- tarptautinis arbitražas;
- informacijos teikimas apie rinkos konjunktūrą ir investicijų galimybes įvairiose šalyse.

Pasaulio bankas ryšius palaiko tik su vyriausybėmis arba per jų įsteigtas ekonominio vystymo agentūras, tačiau tiesiogiai su verslininkais nebendradarbiauja.

Pasaulio bankas suteikia dviejų tipų paskolas:

- investavimo paskolas;
- sureguliuavimo paskolas.

Investavimo paskolos suteikia finansavimą įvairiai veiklai, kuria siekiama kurti būtinas fizines ir socialines infrastruktūras, reikalingas skurdui sumažinti ir stabiliai plėtrai. Pastaruosius du dešimtmečius investicinis skolinimas vidutiniškai sudarė 75–80 procentų viso Pasaulio banko skolinimo. Investavimo paskolos suteikiamos besiskolinantiems iš Tarptautinio rekonstrukcijos ir plėtros banko bei

Tarptautinės plėtros asociacijos, neįsiskolinusiems Pasaulio banko grupei. Didžioji investavimo paskolų dauguma yra ir specifinės investavimo paskolos ar sektorinis investavimas, ir paramos paskolos.

Sureguliuojamo paskolomis suteikiama greita pagalba šalims, kurioms būtinas išorinis finansavimas vykdyti struktūriniams reformoms konkrečiame sektoriuje ar visoje ekonomikoje. Paskolos remia politinius ir institucinius pokyčius, reikalingus stabiliai ir tinkamai plėtrai vystyti. Paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais sureguliuojamo paskolos sudarė 20–25 procentus bendro Pasaulio banko skolinimo. Sureguliuojamo paskolos gali būti suteikiamos besiskolinantiems iš Tarptautinio rekonstrukcijos ir plėtros banko ir Tarptautinės plėtros asociacijos, su sąlyga, kad jie nėra įsiskolinę Pasaulio banko grupei. Norint gauti sureguliuojamo paskolą, būtinas susitarimas dėl stebėjimo politikos ir institucinės reformos veiksmais bei tinkamu makroekonomikos valdymu. Bendradarbiavimas su Tarptautiniu valiutos fondu yra esminė pasiruošimo gauti sureguliuojamo paskolą dalis. Dažniausi sureguliuojamo paskolų instrumentai – struktūrinės ir sektorinės paskolos. Kiti sureguliuojamo paskolų tipai parenkami pagal specifinius besiskolinančiojo poreikius; tai programinės ir specialios struktūrinio sureguliuojamo paskolos bei atstatymo paskolos.

Naftą eksportuojančių šalių organizacija (angl. – *The Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC*) sieja vienuolika besivystančių šalių, glaudžiai susijusių su nafta ir naftos produktų prekyba. Narystė yra atvira kiekvienai šaliai, kuri turi pakankamai naftos išteklių, kad ją galėtų eksportuoti, ir kuri visiškai pritaria organizacijos nuostatomis.

Naftą eksportuojančių šalių organizacija yra nuolatinė tarpvyriausybė organizacija, įkurta Bagdado konferencijos metu 1960 m. rugsėjo 10–14 d. Irano, Irako, Kuveito, Saudo Arabijos ir Venesuelos vyriausybės iniciatyva. Prie šių penkių valstybių vėliau prisijungė dar aštuonios: Kataras (1961 m.), Indonezija (1962 m.), Libija (1962 m.), Jungtiniai Arabų Emyratai (1967 m.), Alžyras (1969 m.), Nigerija (1971 m.), Ekvadoras (1973–1992 m.) ir Gabonas (1975–1994 m.). Kadangi organizacijos narėms nafta labai svarbi ekonomikos vystymuisi, šių šalių tikslas yra užtikrinti pastovumą ir harmoniją naftos rinkoje, reguliuojant naftos tiekimą taip, kad pasiūla atitiktų paklausą. Taigi OPEC tikslas yra koordinuoti, suvienodinti naftos eksportavimo politiką tarp organizacijos narių, norint užtikrinti teisingas, stabilias ir nešališkas kainas naftos tiekėjams; pastovų, efektyvų ir ekonomišką naftos tiekimą vartotojams; teisingą pelno paskirstymą tarp investavusių šalių.

OPEC ministrų konferencija paprastai posėdžiauja dukart per metus, jeigu reikia, – ir dažniau, ir formuluoja bendrą organizacijos politiką. Bendrai visos vienuolika OPEC narių tiekia 40 proc. visos pasaulio naftos, ir joms atitenka daugiau negu trys ketvirtadaliai visų pasaulyje esančių žaliavinės naftos atsargų.

Ekonominio vystymosi ir bendradarbiavimo organizacija (angl. – *Organization for Economic Cooperation and Development, OECD*) įsteigta 1961 metais ekonominei pažangai ir pasaulinei prekybai skatinti. Ekonominio vystymosi ir bendradarbiavimo organizacijai priklauso 30 labiausiai pasaulyje

išsivysčiusių valstybių. OECD palaiko glaudžius ryšius su kitomis 70 pasaulio šalių ir to dėka siekia pasaulinių tikslų. OECD darbas apima ekonominius ir socialinius aspektus, taip pat makroekonomiką, prekybą, švietimą, išsivystymą ir plėtrą, mokslo ir naujovių diegimą.

Svarbiausi OECD tikslai:

- užtikrinti šalių narių ekonominį augimą ir užimtumą, finansinį stabilumą, gyvenimo lygio kėlimą;
- suteikti pagalbą trečiojo pasaulio šalių ekonominiam vystymuisi;
- skatinti pasaulinės prekybos vystymąsi.

Organizacijos būstinė įkurta Paryžiuje, jai atstovauja 1000 asmenų. OECD šalių narių atstovai yra sukūrę valdžios tarybą, kuri rengia ataskaitas, teikia patarimus bei konsultacijas komitetams ir paskirsto kasmetinį biudžetą. OECD turi šiuos komitetus: apskaitos, neprekybinių operacijų, pagalbos vystymuisi, ekonominės padėties ir vystymosi problemų tyrimų, techninės pagalbos, turizmo, darbo jėgos, mokslinių tyrimų, kadrių rengimo, energetikos ir pramonės.

Vienas svarbiausių OECD komitetų – Prekybos Komisija – nagrinėja tarptautinės prekybos aspektus, skatina prekybinę paramą ir siekia stiprios, laisvos ir normomis paremtos prekybos sistemos. Svarstant gamybinių veiklų globalizavimą ir prekybos susipynimą su kitomis veiklos sritimis, Prekybos Komisijos centre atsiduria ne tik tarptautinė prekyba prekėmis, bet ir įvairios prekybos problemos. Ši komisija nustato prekybos mastą ir pateikia tai specialiuose OECD projektuose. Skatindama geresnę prekybos liberalizavimo naudos supratimą, Prekybos Komisija organizuoja privačias ir viešas konsultacijas su įvairiomis pilietinėmis organizacijomis ir sąjungomis, taip pat palaiko glaudžius ryšius su šalimis nepriklausančioms šiai organizacijai, ir kviečia jas dalyvauti kuriant bendrus planus. OECD patirtis leidžia išspręsti daugelį prekybos konfliktų, kylančių dėl stiprėjančios konkurencijos.

OECD veikla neapsiriboja tik ekonomika. Ši organizacija renka duomenis, juos analizuoja ir kaupia įvairių sričių patirtį, nes visiškai išspręsti problemas galima tik įvertinus sąsajas su kitomis veiklos sritimis. OECD yra ir informacijos bazė, nes turi sukaupusi daug statistinių duomenų, kurie leidžia palyginti šalių vystymosi etapus ir išvelgti veiklos tendencijas. Be to, OECD garsėja savo publikacijomis, kurios yra naujų tyrimų ir informacijos šaltinis.

Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas (angl. – *The European Bank for Reconstruction and Development, EBRD*) – tarptautinis bankas, įsteigtas remiantis 1990 m. gegužės 29 d. Paryžiuje pasirašytu susitarimu tarp OECD šalių, Maltos, Kipro, aštuonių Vidurio ir Rytų Europos šalių, Europos Bendrijos ir Europos investicijų banko.

Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko tikslai – remti rinkos ekonomikos kūrimą ir skatinti privatų verslą VRE ir NVS šalyse, remti projektus, kurie prisideda prie buvusios centralizuotos ekonomikos struktūrinio pertvarkymo, demopolizavimo, privatizavimo. 2002 m. EBRD turėjo 62 narius, tarp kurių buvo 60 valstybių bei dvi institucijos – Europos Bendrija ir Europos investicijų bankas.

2001 m. banko kapitalą sudarė 20 mlrd. eurų akcinio ir dar 19,7 mlrd. eurų antraeilio kapitalo; didžiausia jo dalis (57,8 proc.) teko Europos Sąjungai. Iki 2000 m. pradžios EBRD buvo patvirtinęs 624 projektus (suteikė 5,3 mlrd. eurų paskolų, investavo 1,6 mlrd. eurų, kitų finansinių institucijų ir investuotojų lėšų mobilizavo apie 34 mlrd. eurų). EBRD vadovauja valdytojų taryba, kurią sudaro visų banko šalių narių atstovai ir jų pakaitiniai (paprastai tai būna šalies finansų ministras, o pakaitinis – centrinio banko valdytojas). Kartą per metus šaukiami valdytojų tarybos susirinkimai. Valdytojų tarybą trejiems metams renka 23 narių direktorių taryba, kuri tiesiogiai vadovauja banko veiklai. Banko pirmininką ketveriems metams skiria valdytojų taryba, o pirmininko pavaduotojus – direktorių taryba.

EBRD skatina privataus sektoriaus plėtrą investicijomis, panaudodamas tam užsienio ir nacionalinį kapitalą. Bendradarbiaudamas su privačių verslininkų struktūromis, komerciniais bankais, investiciniais fondais, kredito įstaigomis ir valstybinėmis eksporto bei kredito agentūromis, bankas su jomis dalijasi ir rizika. EBRD priima tik turinčius aiškų ekonominį pagrindimą komercinius projektus, neduoda garantijų eksporto kreditams, neteikia prekybos paslaugų. EBRD tiesiogiai finansuoja ne daugiau kaip 35 procentus projekto kaštų. Likusią kredito dalį turi duoti investuotojai (komerciniai bankai, kitos finansinės organizacijos). Privataus sektoriaus projektui skiriamas kreditas paprastai neviršija dviejų trečdalių visų investicijų, likusį trečdalį turi padengti pačių akcininkų kapitalas. Kreditai, priklausomai nuo konkretaus projekto reikalavimų, paprastai išduodami nuo 5 iki 10 metų laikotarpiui. Didžioji dauguma jų turi būti grąžinama lygiomis dalimis kas pusmetį. Kadangi Vidurio ir Rytų Europos kapitalo rinka dar tik formuojama, kreditai turi būti grąžinami gautąja valiuta. EBRD jau svarsto galimybę kreditus atsiimti ir nacionaline kaim kurių šalių valiuta.

Šiuo metu EBRD Lietuvoje finansuoja 34 investicinius projektus, jų bendra vertė – 1,478 mlrd. Lt. Tarp banko finansuojamų projektų 5 – valstybinio sektoriaus projektai, bendra šiam sektoriui suteiktų paskolų suma siekia 692,7 mln. Lt. EBRD investicijos į 29 privataus sektoriaus projektus siekia 785,3 mln. Lt. Vienas svarbiausių EBRD finansuojamų projektų Lietuvoje yra Ignalinos AE pirmojo bloko uždarymas.

Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartis (angl. – *North American Free Trade Agreement, NAFTA*) pasirašyta 1994 m. sausio 1 d. tarp JAV, Kanados ir Meksikos.

Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartimi siekiama paskatinti prekybos ir investicijų padidėjimą, pašalinus muitus ir sumažinus netarifinius apribojimus tarp šalių narių, garantuoti efektyvią intelektualinės nuosavybės teisių apsaugą ir jų įgyvendinimą kiekvienoje šalyje. NAFTA grindžiama lygiateisiškumo ir tarpusavio sąveikos principais, ji apima ne tik tradicinę prekybą, bet ir paslaugų, investicijų liberalizavimą, laisvą verslininkų judėjimą regione. Tačiau NAFTA negali būti traktuojama kaip muitų sąjunga – ji nesuvienodina muitų importuojamai produkcijai iš trečiųjų šalių. Vadinasi, ekonominiu požiūriu – tai žemiausia ekonominės integracijos pakopa.

Svarbiausia Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutarties institucija – Laisvosios prekybos komisija, susidedanti iš trijų šalių atstovų. Laisvosios prekybos komisija prižiūri sutarties įgyvendinimą ir tolesnį detalizavimą, padeda spręsti ginčus dėl skirtingo sutarties punktų interpretavimo bei prižiūri komitetų, darbo grupių ir kitų pagalbinių organų veiklą.

NAFTA Sekretoriatas, susidedantis iš JAV, Kanados ir Meksikos skyrių, atsakingas už sutarties nuostatų dėl ginčų sureguliuavimo tvarkymą, teikia pagalbą Laisvosios prekybos komisijai ir įvairiems neginčo pagrindu sudarytiems komitetams ir darbo grupėms.

NAFTA poveikis šalių narių ekonomikai didelis. Nuo 1994 m. JAV, Kanados ir Meksikos prekyba padvigubėjo ir sudaro 622 mlrd. JAV dolerių kasmet. Investavimas šalyse narėse taip pat žymiai išaugo – Šiaurės Amerika tapo viena konkurencingiausių ir klestinčių regionų pasaulyje. Pagerėjęs įėjimas į šalių narių rinkas, aiškesnė prekybos ir investicijų taisyklės padidino jų patrauklumą užsienio ir vietiniams investuotojams. Bendros tiesioginės vidaus investicijos NAFTA šalyse narėse 1994–1999 m. pasiekė 1,22 trilijonų dolerių. Didžiausią naudą dėl NAFTA egzistavimo patyrė Meksika. Jos eksportas į JAV ir Kanadą per septynerius metus išaugo daugiau nei tris kartus: nuo 43 mlrd. dolerių (1993 m.) iki 144 mlrd. dolerių (2000 m.).

Europos laisvosios prekybos asociacija (angl. – *European Free Trade Association, EFTA*) – tai laisvos prekybos zona, įkurta 1960 m. sausio 4 d., septynioms valstybėms (Austrijai, Danijai, Didžiajai Britanijai, Norvegijai, Portugalijai, Švedijai ir Šveicarijai) pasirašius vadinamąją Stokholmo konvenciją.

Pagrindinis EFTA tikslas – liberalizuoti tarpusavio prekybą, prisidėti prie visos Europos rinkos kūrimo ir skatinti prekybą pasaulyje. Šalys susitarė panaikinti importo muitus ir kiekybinius apribojimus, numatė svarbias apsaugos ir antidempingo priemones.

1970 m. EFTA susijungė su Europos Ekonominė Bendrija (angl. – *European Economic Community, EEC*) dvišalio laisvosios prekybos susitarimo būdu. 1970 m. prie EFTA prisijungė Islandija, 1985 m. – Suomija, 1991 m. – Lichtenšteinas, kuris buvo priimtas, pasirašius specialų papildomą protokolą su Šveicarija. Daugumai EFTA valstybių įstojus į Europos Ekonominę Bendriją (toliau EEB) (1973 m. – Danija, Didžioji Britanija, 1986 m. – Portugalija, 1995 m. – Austrija, Švedija, Suomija), EFTA neteko 57 proc. ekonominio potencialo, 65 proc. gyventojų ir beveik 75 proc. teritorijos. Šiuo metu EFTA priklauso keturios šalys – Islandija, Lichtenšteinas, Norvegija ir Šveicarija.

EFTA valdymo organas yra Taryba, kurią sudaro šalių narių ministrai. Ypač svarbiems klausimams spręsti gali rinktis ir vyriausybės vadovai. Kiekvienas Tarybos narys turi vieną balsą, tačiau paprastai sprendimai priimami bendru sutarimu. Taryba valdo santykius tarp EFTA šalių, remiantis Stokholmo konvencija. Ji diskutuoja ir priima sprendimus, susijusius su EFTA santykiais su trečiosiomis šalimis, laisvosios prekybos sutartimis bei bendrai apžvelgia santykius su Europos Sąjunga. Taryba priima svarbiausius sprendimus dėl EFTA veiklos, taip pat svarsto administracinius ir biudžetinius klausimus.

Tarybai padeda jai pavaldūs nuolatiniai komitetai – jie sprendžia specifinius klausimus. Ekonomikos komitetas keičiasi žiniomis apie ekonominę politiką šalyse narėse ir atsižvelgia į Europos Sąjungą. Prekių kilmės ir muitų komitetas prižiūri kooperaciją šioje srityje, remiasi laisvosios prekybos sutarčių reikalavimais. Techninių prekybos barjerų komitetas prižiūri techninio reguliavimo šioje srityje perspektyvas. Prekybos ekspertų komitetas dirba politikos srityje, kad palengvintų prekybos procesą techninėmis bei teisinėmis priemonėmis. Dėl reikalų, susijusių su EFTA biudžetu, Tarybai padeda Biudžeto komitetas. EFTA sąskaitų auditą prižiūri Auditorių valdyba. Valdomas Portugalijos fondo komitetas rūpinasi EFTA industrinio vystymo fondo Portugalijoje reikalais. Konsultacinis komitetas rengia viešas paskaitas (forumus) pramonės ir darbo atstovams EFTA šalyse, siekiant pasikeisti požiūriais su Taryba; kai tuo tarpu Parlamento narių komitetas rengia forumą, kuriame EFTA šalių Parlamentų nariai gali aptarti įvairias problemas. O laisvosios prekybos su trečiosiomis šalimis sutarčių klausimus nagrinėja Santykių su trečiosiomis šalimis komitetas.

EFTA darbą organizuoja ir koordinuoja Sekretoriatas. EFTA sekretoriatai yra Ženevoje (organizacijos vidaus reikalams ir ryšiams su trečiosiomis šalimis), Briuselyje ir Liuksemburge.

EFTA dažnai yra tramplinas aukštesnio lygio integracijai, t.y. narystei Europos Sąjungoje. Net šešios iš dabartinių penkiolikos Europos Sąjungos narių anksčiau priklausė Europos laisvosios prekybos asociacijai.

Pietryčių Azijos tautų asociacija (angl. – *The Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) įkurta 1967 m. Bankoke Indonezijos, Malaizijos, Filipinų, Singapūro ir Tailando susitarimu. Vėliau prie ASEAN prisijungė Brunėjus (1984 m.), Vietnamas (1995 m.), Laosas ir Mianmaras (1997 m.) ir Kambodža (1999 m.). ASEAN BVP sudaro 737 mlrd. JAV dol., bendra prekybos apimtis – 720 mlrd. JAV dol.

ASEAN siekia ekonominio augimo, socialinės pažangos ir kultūrinio vystymosi regione, akcentuojant lygybę, partnerystę, taikios visuomenės principus Pietryčių Azijos šalyse. 1977 m. priimtas preferencinis prekybinis susitarimas, kuris suderino muitus prekyboje tarp asociacijos narių. Vėliau, 1992 m. Singapūre buvo pasirašytas susitarimas dėl ekonominės kooperacijos sustiprinimo, į kurį buvo įtrauktas Azijos laisvosios prekybos zonos kūrimo projektas. Pagrindinis Azijos laisvos prekybos zonos tikslas – padidinti ASEAN regiono konkurencinius pranašumus. Penktajame ASEAN aukščiausio lygio susitikime 1995 m. Bankoke buvo priimtas Aukščiausiosios ekonominės integracijos dokumentas, kuriame nustatytos Azijos laisvosios prekybos zonos realizavimo programos.

Ekonominė integracija pradėta nuo Trans-ASEAN sukūrimo, t.y. transporto tinklo, apimančio tiek greitkelius, geležinkelius, pagrindinius uostus ir jūrų linijas, tiek vidinius vandens kelius ir pagrindines civilinės aviacijos linijas. ASEAN skatina kooperaciją ir vietinėje telekomunikacijoje. Trans-ASEAN energijos tinklai jungia ir energetinės sistemos bei dujotiekių vystymo tarp

regiono šalių projektus. Sukūrus Azijos laisvosios prekybos zoną, per trejus metus eksportas tarp šalių narių padidėjo nuo 43,26 mlrd. dol. USD (1993 m.) iki 80 mlrd. dol. (1996 m.), vidutinis metinis augimas pasiekė 28,3 proc., prekyba ASEAN viduje išaugo nuo 20 iki 25 proc.

Azijos plėtros bankas (angl. – *Asian Development Bank, ADB*) yra daugiašalė finansinė nepelno siekianti vystymo institucija, įkurta 1966 m. mažinti skurdui Azijos ir Ramiojo vandenyno pakrančių šalyse. Azijos plėtros bankas turi 61 šalis nares. Valdytojų Taryba, kurią sudaro vienas atstovas iš kiekvienos šalies narės, susitinka kasmet. Jie renka dvylikos narių Direktorių tarybą, ADB prezidentą ir pirmininką. Išskiriamos šios ADB funkcijos:

- teikti paskolas ir investicijas besivystančių šalių ekonominiams ir socialiniams plėtojimui;
- teikti techninę pagalbą planuojantiems ir vykdančioms vystymo projektus ir programas;
- remti investicijas į viešąjį ir privatųjį kapitalą;
- teikti pagalbą koordinuojant ekonominio vystymosi politiką šalims narėms.

ADB veikla susijusi ir su žmoniškųjų išteklių stiprinimu, moterų statuso visuomenėje įtvirtinimu, aplinkos apsauga, teisinėmis ir politinėmis reformomis, privataus sektoriaus vystymu.

Azijos–Okeanijos ekonominė kooperacija (angl. *Asian–Oceanian economical cooperation, APEC*) sukurta 1989 m., siekiant ekonominės integracijos ir augimo skatinimo visame Ramiojo vandenyno regione. Azijos–Okeanijos ekonominei kooperacijai priklauso 21 šalis.

APEC, sudaranti beveik pusę viso pasaulio eksporto ir importo, yra galingiausia prekybinė grupė. Be to, ši organizacija kartu su Tarptautiniu valiutos fondu suvaidino svarbų vaidmenį po Azijos ekonominės krizės, supirkdama prekių ir paslaugų už 700 mlrd. JAV dolerių.

APEC tikslas – skatinti prekybos ir investavimo liberalizavimą regione. Šių pastangų dėka dabartinės šalių narių rinkos yra žymiai atviresnės nei prieš dešimt metų. Daug dėmesio skiriama vietiniam verslui plėtoti ir nedarbui šalyse mažinti. APEC skatina savo nares taikyti tinkamą makroekonominę politiką, kuri stimuliuotų vidaus paklausą, pritrauktų daugiau investicijų. Be to, APEC yra nustačiusi aplinkosaugos ir darbo standartus savo narėms, rūpinasi tokiomis sritimis kaip mokymasis, sveikatos apsauga, smulkaus verslo kūrimas ir moterų integracija į verslą.

7.2. Tarptautinė ekonominė politika išsivysčiusiose šalyse

7.2.1. Europos Sąjunga

Vienas svarbiausių Europos Sąjungos tarptautinės ekonominės politikos bruožų – Europos pinigų sistemos kūrimas ir funkcionavimas. Poreikis integruoti pinigų sistemas buvo užfiksuotas dar Romos sutartyje (1958 m.),

kurios pagrindu įsteigta Europos Bendrija. Joje pažymėta, kad „valiutų kursai yra bendrų interesų reikalas“. Rimtesnių žingsnių Europos integracijos link nebuvo žengta iki aukščiausiojo lygio susitikimo, įvykusio 1969 m. Hagoje. 1970 m. Vernerio ataskaita ir 1972 m. aukščiausiojo lygio susitikimas Paryžiuje paskatino stiprinti Europos Ekonominę Bendriją. Žymiausias konkretus to meto laimėjimas buvo 1972 m. kovo mėnesį EEB valiutų kursų bendrų svyravimų siaurų ribų nustatymas „gyvatės“ principu, atsižvelgiant į JAV dolerį. EEB valiutos turėjo būti susietos taip, kad svyruotų „koridorias“, nustatyto pagal svarbiausių pasaulio valiutų vertes, rėmuose. Tačiau kintant pasaulinei ekonomikai šią idėją išlaikyti buvo sunku. Naftos kainų krizė, dolerio silpnumas, koordinavimo tarp šalių stoka išstūmė Britanijos sterlingą ir Airijos svarą už „gyvatės“ ribų. Taip atsitiko ir Italijos lirai 1973 m. Prancūzijai irgi teko du kartus laikinai palikti „gyvatę“, o 20 a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje ši valiutų sistema visiškai sugriuvo.

1979 m. sukūrus Europos pinigų sistemą, buvo siekiama sukurti EEB valiutinio stabilizavimo zoną. Tačiau jau nuo pat Europos pinigų sistemos funkcionavimo pradžios Didžioji Britanija nutarė neprišijungti prie šios sistemos, o Italijos lirai iki 1990 m. teko palikti platesnes svyravimo ribas – (+/- 6 proc.). Vėliau Ispanijai ir Didžiajai Britanijai, įsiliejusioms į šią sistemą 1989 m., irgi paliktos plačios valiutų kursų svyravimo ribos.

Remiantis Europos pinigų sistemos tikslais, įvestas Europos valiutinis vienetas – ekiu – Europos pinigų sistemos valiutų krepšelis, sudarytas iš fiksuotų kiekvienos šalies valiutų svorių, kurie nesikeitė iki 1984 m. rugsėjo 17 d., laikinai į šią sistemą įtraukus Graikijos drachmą, o 1989 m. rugsėjo mėn. – Ispanijos bei Portugalijos valiutas. Ekiu krepšelis paprastai buvo peržiūrimas kas penkeri metai. Valiutų svoriai galėjo būti keičiami nesulaukus termino tik tuo atveju, jeigu kurios nors valiutų svoris pakistų daugiau negu 25 proc.

Šią valiutą galėjo laikyti EEB šalių narių centriniai bankai ir kiti bankai, gavę tokį leidimą. Dauguma komercinių bankų kotiruo davė ekiu valiutą. Šis Europos valiutos vienetas turėjo tapti svarbia valiuta Europos pinigų sistemoje, tačiau didesnę įtaką jis darė tarptautinei finansų rinkai, o ne Europos pinigų sistemai. Mokėjimams atlikti ekiu plačiai naudojo nacionalinės vyriausybės, Europos Bendrijos institucijos ir kliringo sistema.

20 a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje Europos pinigų sistema tapo aiškiai fiksuotų valiutų kursų sistema, kurioje buvo liberalizuotas kapitalo judėjimas. Šiuo laikotarpiu ir iškilo sistemą destabilizuojančių problemų.

Jau 10-ojo dešimtmečio pradžioje valiutų kursų mechanizmas žymiai susilpnėjo. Struktūrinis ekonomikų silpnumas kartu su Vokietijos siekiu išsaugoti nekintančias palūkanų normas bei spekuliacinių operacijų žala, daroma individualioms valiutomis, pastebimai silpnino valiutų kursų mechanizmą. Be to, atsakyta vienos iš Europos pinigų sistemos priemonių – kapitalo kontrolės. Pagrindinė tokio pokyčio priežastis – sprendimas kurti visiškai integruotą EEB vidaus rinką. Dėl kapitalo kontrolės panaikinimo iškilo keletas problemų. Pirmą, buvo prarastos spekuliacijų prevencijos priemonės. Antra, iškilo politinė

problema, susijusi su Vokietijos dominavimu monetariniuose reikaluose. Vis dėlto Europos pinigų sistemos sukūrimas padėjo koordinuoti pinigų politiką, sumažino infliacijos tempus ir valiutų kursų svyravimus, padidino valiutų stabilumą, palyginti su kitų šalių valiutomis.

Skirtingų valiutų egzistavimas ir dėl to kylanti valiutinė rizika bei didelės pinigų pervedimo sąnaudos trukdė kapitalui laisvai judėti. Iškilo būtinybė įvesti bendrą valiutą ir sukurti efektyvią atsiskaitymų sistemą, kuri leistų ne tik pašalinti minėtus sunkumus, bet ir sustiprinti EEB poziciją pasaulyje. Nutarta įkurti Ekonominę ir pinigų sąjungą (angl. – *Economic and Monetary Union, EMU*) ir įvesti bendrą valiutą – eurą. EMU įkūrimą ir euro įvedimą galima suskirstyti į tris etapus.

I etapas (1990 m. liepa – 1993 m. spalį). Europos viršūnių tarybos susitikime, vykusiam 1989 m. Madride, nutarta, kad pirmasis etapas turi prasidėti 1990 m. liepos mėn., panaikinus visus barjerus laisvam kapitalo judėjimui. Pirmame etape pasiektas didesnis EEB šalių ekonomikų suartėjimas, pagal konsultaciją koordinuojant ekonominę ir pinigų politiką, priimta nuostata, draudžianti privilegijuotą skolinimąsi iš finansų institucijų. Svarbus argumentas, paskatinęs ekonominės ir pinigų sąjungos įkūrimą, buvo sėkmingas Europos pinigų sistemos funkcionavimas, dėl ko sumažėjo valiutų kurso svyravimai, infliacijos lygis ir ilgalaikių palūkanų normos. Pirmajame etape pasiekti tokie rezultatai:

1. baigtas bendrosios rinkos kūrimo procesas – panaikinti visi buvę laisvojo kapitalo judėjimo barjerai;
2. sukurti ekonominės politikos konvergencijos ir koordinavimo rėmai, kurių pagrindą sudarė konvergencijos programos, kurios buvo rengiamos atskirai kiekvienai valstybei; jų tikslas – paskatinti EEB valstybes kurti panašią ekonominę aplinką visoje EMU, daugiausia dėmesio skiriant infliacijos ir biudžeto deficito mažinimui bei nacionalinių valiutų stabilumui. Šių programų vykdymą Europos Taryba įvertina pagal kiekvieną valstybės konvergencijos kriterijų;
3. įgyvendinta nuostata, draudžianti privilegijuotą skolinimąsi iš finansinių institucijų.

Įgyvendinant tolesnius etapus, buvo būtina sukurti tam tikrą institucinę struktūrą ir apibrėžti visų institucijų uždavinius bei veiklos principus. Todėl atsirado poreikis persvarstyti Romos sutartį. 1991 m. sušaukta Tarpvyriausybė konferencija, kurioje aptarti EMU ir politinės sąjungos reikalai. Šios konferencijos rezultatas – 1992 m. vasario 7 d. pasirašyta Maastrichto sutartis (dar vadinama Europos Sąjungos sutartimi). Pagal šią sutartį nuo 1993 m. sausio 1 d. įkurama nauja politinė sąjunga, pavadinta Europos Sąjunga (ES), pakeitusi EEB. ES narėmis tapo visos 12 EEB valstybių, o vėliau prisijungė Austrija, Suomija ir Švedija.

Maastrichto sutartyje buvo numatyti tam tikri *konvergencijos kriterijai*, kuriuos turi atitikti valstybės, siekiančios įstoti į EMU:

1. Infliacija negali būti didesnė už trijų ES valstybių narių, kuriose žemiausiais infliacijos lygis, infliacijos vidurkį daugiau kaip 1,5 procentinio punkto. Toks kainų stabilumas turi būti ilgalaikis;
2. Bendrojo šalies biudžeto deficitas negali sudaryti daugiau kaip 3 procentus BVP arba jis turi sparčiai ir nuosekliai artėti prie šio lygio;
3. Valstybės skola turi būti ne didesnė kaip 60 procentų BVP arba ji turi sparčiai ir nuosekliai mažėti;
4. Ilgalaikių vertybinių popierių palūkanų normos negali būti didesnės už trijų ES valstybių narių, kuriose žemiausias infliacijos lygis, ilgalaikių vertybinių popierių palūkanų normų vidurkį daugiau kaip 2 procentiniais punktais;
5. Šalies nacionalinė valiuta turi būti stabili ir mažiausiai dvejus metus neperžengti nustatytų svyravimo ribų euro atžvilgiu, dalyvaujant valiutos kurso mechanizme (pagrindinis sunkumas taikant šį kriterijų susietas su 1993 m. priimtu sprendimu išplėsti valiutos kurso ribas iki 15 proc. valiutos kursų mechanizmo, nors remiantis EB sutarties nuostatomis, normaliomis laikomos 2,25 proc. svyravimo ribos).

Šie kriterijai yra svarbiausi sprendžiant apie šalies galimybes tapti EMU nare. Kartu atsižvelgiama į rinkos integracijos laipsnį, mokėjimų balansą ir plėtros tendencijas, darbo jėgos kainų plėtojimąsi bei kitus ekonominius rodiklius ir pagal tai daroma išvada apie šalies gebėjimą ateityje atitikti konvergencijos kriterijus.

2 etapas (1993 m. lapkritis – 1998 m. gruodis) – tai pasirengimas EMU. Jo uždaviniai: įkurti instituciją, kurios pagrindu vėliau būtų formuojamas Europos centrinis bankas; pasiekti, kad nacionaliniai centriniai bankai būtų nepriklausomi; suderinti ir kontroliuoti konvergencijos rodiklius.

Svarbiausias šio etapo institucinis įvykis buvo 1994 m. Europos pinigų instituto (EPI) įsteigimas. EPI pakeitė Europos valiutinio bendradarbiavimo fondą, – perėmė ir išplėtė jo funkcijas. EPI tapo Europos centrinio banko (ECB) pirmtaku, ir svarbiausia jo užduotis buvo pasirengti ECB veiklai trečiajame etape. EPI taip pat buvo atsakingas už ES šalių monetarinės politikos koordinavimą ir nacionalinių centrinių bankų konsultavimą monetarinio reguliavimo klausimais.

Siekiant garantuoti centrinių bankų nepriklausomybę šiame etape priimti teisiniai aktai, draudžiantys monetarinį valstybinio sektoriaus finansavimą centrinių bankų sąskaita ES šalyse. Be to, uždrausta priimti kitų ES narių valstybinio sektoriaus įsipareigojimus.

1995 m. gruodžio 15–16 d. Madride vykusiam susitikime nutarta naująją Europos valiutą pavadinti euru ir nustatytas euro įvedimo tvarkaraštis. Numatytos trys laipsniško perėjimo prie euro fazės bei šių fazių žingsniai:

A fazė (nuo 1998 m. sausio mėn. 1 d. iki 1998 m. gruodžio 31 d.): 1) ES valstybių, tapsiančių EMU narėmis, paskelbimas; 2) ECB įkūrimas; 3) euro monetų ir banknotų pristatymas.

B fazė (nuo 1999 m. sausio 1 d. iki 2001 m. gruodžio 31 d.): 1) Bendrosios valiutos – euro – įvedimas. Nacionalinės valiutos nenaikinamos, tačiau praranda

savarankiškumą ir tampa paprasčiausia euro išraiška; 2) euro ir nacionalinių valiutų tarpusavio keitimo kursai fiksuojami negrįžtamai; 3) pinigų, kapitalo, valiutų ir tarpbankinės rinkos pereina prie euro; 4) naujos valstybių skolos išreiškiamos eurai.

C fazė (nuo 2002 m. sausio 1 d. iki 2002 m. birželio 30 d.): 1) euro monetų ir banknotų išleidimas į apyvartą; 2) nacionalinių valiutų monetų ir banknotų išėmimas iš apyvartos; 3) visų finansinių operacijų atlikimas eurai, nacionalinių valiutų egzistavimo pabaiga.

Antrajame etape, 1997 m. liepos mėn. pasirašytoje Amsterdamo sutartyje apibrėžtas *kontraktų testinumo principas*, kuriuo užtikrinama, kad euro įvedimas nelaikomas *force majeure* sąlyga, ir tai nepaveiks egzistuojančių kontraktų sąlygų. Taip garantuotas finansų rinkų stabilumas ir užkirtas kelias galimoms spekuliacijoms.

3 etapas (1999 m. sausio 1 d. – 2002 m. liepa) – EMU veiklos pradžia, apėmusi bendrosios valiutos įvedimą ir nacionalinių valiutų panaikinimą; Europos centrinio banko ir Europos centrinių bankų sistemos veiklos pradžia.

1999 m. sausio 1 d. negrįžtamai užfiksuoti euro ir EMU narių nacionalinių valiutų tarpusavio keitimo kursai. Šiais kursais buvo vadovaujamasi pereinamuoju laikotarpiu, kol nacionalinės valiutų išraiškos nustojo egzistuoti. Nuo trečiojo etapo pradžios euras tapo vienintele visaverte, savarankiška EMU valiuta. Nacionalinės euro zonos valstybių valiutos kurį laiką dar cirkuliavo apyvartoje, tačiau jos jau nuo to momento prarado savarankiškumą ir tapo paprasta euro išraiška. Eurus pakeitė iki tol ES valiutas siejusį eku. Pradinis naujosios valiutos kursas nustatytas remiantis 1999 m. sausio 1 d. eku kursu, imant lygiavertį euro ir eku santykį – 1:1.

Nuo 1999 m. sausio 1 d. iki 2001 m. gruodžio 31 d. euras cirkuliavo tik negrynuoju pavidalu. Šiuo laikotarpiu kaip euro išraiška vis dar cirkuliavo ir nacionaliniai euro zonos valstybių pinigai. Euro zonos valstybių ūkio subjektai galėjo pasirinkti, kokią išraišką naudoti atsiskaitymams negrynaisiais pinigais – eurus ar nacionalines valiutas.

Mokėjimai grynaisiais šiuo laikotarpiu buvo vykdomi tik nacionalinių valiutų banknotais ir monetomis. Euro banknotai ir monetos išleisti į apyvartą 2002 01 01. Nacionaliniai gryniesi pinigai, vis dar cirkuliavę kartu su grynaisiais eurai, palaipsniui buvo išimti iš apyvartos. Atsižvelgiant į pereinamojo laikotarpio rizikas ir nepatogumus, su kuriais susiduria piliečiai ir verslininkai, nustatytas trumpas, vos 2-jų mėnesių laikotarpis (iki 2002 m. vasario 28 d., tačiau palikus galimybę šalies bankuose iškeisti nacionalinę valiutą į eurus). Nuo tada nacionalinės valiutos galutinai panaikintos, ir atsiskaitymai tiek grynuoju, tiek negrynuoju pavidalu ES viduje vykdomi tik eurai.

Euras tarptautinėje valiutų sistemoje. Euro įvedimas skatina monetarinės sistemos pokyčius, kurie turės vykti pereinant prie dviasės sistemos. Eurus tampa antra pasaulio valiuta pagal tokius kriterijus kaip ekonomikos dydis, stiprumas, stabilumas bei nepriklausomybė nuo išorinių trukdžių, pasaulinė prekyba, valiutų kursų kontrolės vengimas, kapitalo rinkų platumas ir likvidumas.

Skirtingi verslo ciklai JAV, Europoje ir Japonijoje nulemia tai, kad kartais siūlomi koordinuoti palūkanų normų pokyčiai neduoda pageidaujamo efekto. Valiutų kursų svyravimai gali būti pripažįstami leistini dėl skirtingų verslo ciklų fazių. Visiškas valiutų kursų stabilumas pasauliniu lygiu yra nepasiekiamas ir net nepageidautinas.

ECB yra neutralus euro tarptautinio vaidmens atžvilgiu. Sėkminga pinigų politika euro pripažinimui laikoma būtina sąlyga, bet ne prielaida. ECB nesiekia nustatyti valiutos kurso, o remiasi tokia monetarinės politikos strategija, kad euro kursas būtų ekonominės ir pinigų politikos bei ciklinių svyravimų euro zonoje ir užsienyje rezultatas.

Beveik visą pastarąjį šimtmetį tarptautinėje pinigų sistemoje kaip apskaitos, mainų ir taupymo priemonė dominavo JAV doleris, todėl ir pinigų sistema vadinama *vienuaše*. Euro atsiradimas sudaro tam tikras prielaidas, kad tarptautinė pinigų sistema taptų *dviaše*, o gal net ir *triaše*. Euro zonos BVP yra mažesnis, palyginti su JAV, tačiau jos eksportas sudaro didesnę pasaulio eksporto dalį. Euro zonos bankininkystės sektorius labiau išplėtotas negu JAV, nors kapitalo rinkos kur kas mažesnės.

Vienas svarbesnių aspektų, susijusių su vertės mato funkcijų atlikimu tarptautinėje pinigų sistemoje, yra kokios nors šalies piniginio vieneto kaip bazinės valiutos naudojimas. Valiutos kursas fiksuojamas bazinės valiutos kurso atžvilgiu siekiant minimizuoti kursų riziką ir stabilizuoti infliaciją. Bazinės valiutos pasirinkimas priklauso nuo *prekybinių ir finansinių ryšių su bazinės valiutos šalimi svarbos; bazinės valiutos stabilumo*.

Naudojant eurą kaip bazinę valiutą, galima didelę režimų įvairovę: nuo euro naudojimo kaip vietinės valiutos iki įvairių susiejimo su euru lygiu. Kadangi vidinė euro zonos prekyba traktuojama kaip vietinė, tai sumažina euro paplitimą iki 22 proc. tarptautinės prekybos (iki euro įvedimo Europos Sąjungos valiutomis buvo atliekama apie 34 proc. pasaulio eksporto sandorių), o dolerio dalį padidina iki 59 proc., tačiau prognozuojama, kad ateityje 30 proc. pasaulio eksporto bus reiškiami eurai.

Euro poveikis finansų rinkoms. Pastarųjų dviejų dešimtmečių laikotarpiu tarptautinėse finansų rinkose išryškėjo integracijos ir konkurencijos stiprėjimo tendencijos, nes pasauliniai finansų centrai rungėsi dėl įtakos tarptautinių kapitalo srautų koncentracijai.

Momentinis euro įvedimo poveikis buvo ypač juntamas valiutų rinkose: įvedus bendrąją valiutą, išnyko EMU dalyvaujančių šalių valiutų tarpusavio sandoriai, atitinkamai sumažėjo ir valiutos apsidraudimo sandorių poreikis. Euras sustiprino ir konkurenciją visuose finansų rinkos segmentuose, skatindamas tolesnę jų integraciją ir konsolidaciją, valstybinio reguliavimo siautėjimą ir internacionalizaciją, vertybinių popierių vaidmens augimą ir tolesnę technologinę pažangą.

Prognozuojama, kad bendrosios valiutos įvedimas euro zonos obligacijų rinkoms darys trejopą įtaką: 1) padidins šių rinkų dydį ir likvidumą; 2) sukels struktūrinius pokyčius ilgalaikio kredito rinkoje; 3) prisidės prie transformacijos

vyriausybinių paskolų rinkoje. Bendrosios valiutinės erdvės sukūrimas Europos Sąjungos verslo įmonėms suteikia naujas verslo plėtimo galimybes, tačiau kartu padidina tarptautinę konkurenciją. Tai turi tiesioginį poveikį euro zonos šalių akcijų rinkoms, nes įmonės siekia pasinaudoti viena iš dviejų galimybių: 1) jungtis su kitomis euro zonos ir kitų šalių įmonėmis; 2) pritraukti papildomą kapitalą išleidžiant naujas akcijų emisijas. Tačiau kotiravimo rinkos pasirinkimą daugiausia lemia geografinis emitento pagrindinės veiklos rūšių paplitimas, akcijų rinkos organizavimo būdas, priimtini kursų skelbimo reikalavimai. Valiutinės rizikos panaikinimas euro zonoje bent jau artimiausiu laikotarpiu nepakeis susiklosčiusių santykių tarp emitentų ir jų nacionalinių rinkų.

Reguliavimo nuostatų skirtumai stabdo ir spartesnę euro zonos šalių akcijų rinkų integraciją. Nors Europos Komisija ėmėsi veiklos, siekdama paspartinti bendros homogeniškos Europos kapitalo rinkos kūrimą, tačiau derinimas mokesčių, rinkos reguliavimo, priežiūros ir kursų skelbimo reikalavimų apskaitos ir prekybos taisyklių srityse vis dar nepakankamai spartus. Euro įvedimas dar labiau išryškins šiuos skirtumus ypač šiose srityse: nacionalinės mokesčių sistemos; investuotojų apsaugos lygiai; nacionaliniai prekybos ir investicijų apribojimai.

7.2.2. Japonija

Japonijos geografinė padėtis, politinė situacija, prekių paskirstymo sistemos uždavimas, nusistovėję ilgalaikiai partnerystės ryšiai, prekybos kompanijų *sogoshosha* ir *keiretsu*, kontroliuojančių didžiąją dalį šalies importo ir eksporto, veikla sąlygojo jos rinkos uždaramą. Šalies išteklių skurdumas nulėmė Japonijos importo struktūrą, kurios pagrindą sudarė medžiagos, žaliavos, kuras, o ne gatavi produktai. Japonijos vidinę paklausą buvo stengiamasi patenkinti šalyje pagaminta produkcija. Po Antrojo pasaulinio karo Japonijos vyriausybės tikslas buvo skatinti eksportą ir sukurti pramonę, gaminančią substitutus importuojamiems produktams. 1955 m. Japonija prisijungė prie Bendrojo susitarimo dėl muitų ir prekybos bei, vykdydama jo reikalavimus, turėjo panaikinti nemažą dalį importo barjerų. Iki 1965 m. Japonijos užsienio prekybos balansas buvo neigiamas, o nuo 1968 m. jis pradėjo sparčiai didėti.

Išskiriamos dvi pagrindinės Japonijos makroekonominės politikos stadijos: 1) 1950–1970 m., kai Japonijos vyriausybė turėjo tiesioginę išteklių paskirstymo kontrolę; 2) nuo 1970 m., kai vyriausybės vaidmuo tapo liberalus. Pirmojoje stadijoje Japonija buvo valdoma kaip „nepritekliaus“ ūkis. Ir užsienio valiutos kaina, ir palūkanų norma laikyta žemiau tų lygių, kuriuose pasiūla būtų lygi paklausai; užsienio valiuta ir kreditai buvo apriboti. Šių nepakankamų išteklių paskirstymas iš esmės kontroliuotas vyriausybės organų, ypač finansų ministerijos bei tarptautinės prekybos ir pramonės ministerijos. Svarbiausių išteklių kontrolė suteikė šioms ministerijoms didelę galią nustatant ekonomikos augimo kryptį. Ši galia vėliau sustiprinta naudojant muitus ir importo suvaržymus, kad būtų apsaugotos pasirinktos pramonės šakos. Be to, Japonijos

vyriausybė nukreipė finansinius išteklius į sunkiosios pramonės šakas ir atitraukė nuo tradicinių darbui imlių pramonės šakų, tokių kaip tekstilė. Japonijos politika po 20 a. 7-ojo dešimtmečio siekė skatinti naujas pramonės šakas, "žinioms imlias", arba aukštų technologijų pramonės šakas. Strateginės politikos įrankiai buvo subsidijų tyrimams ir vystymuisi kombinacija ir skatinimas jungtinių vyriausybės bei pramonės tyrimų projektų, skirtų vystymuisi, žadančiam naujas technologijas.

Vyriausybinių ir pramoninio sektoriaus kooperacija, aukštų technologijų įvaldymas, palyginti nedidelės lėšos gynybai (1 proc. BNP) padėjo Japonijai nepaprastai greitai tapti antra technologiškai stipriausia valstybe po JAV ir trečia didžiausia šalimi pagal ekonomiką po JAV ir Kinijos. Viena iš išidėmėtinų jos ekonomikos ypatybių yra labai stiprūs gamintojų, tiekėjų ir pardavėjų ryšiai. Antras bruožas – darbo garantijos iki gyvenimo pabaigos. Deja, abu bruožai pamažu nyksta. Pramonė, vienas svarbiausių Japonijos ekonomikos sektorių, yra labai priklausoma nuo importuojamų medžiagų ir kuro. Mažiausias sektorius – žemės ūkis – subsidijuojamas ir labai saugomas, čia pasiekiamas beveik didžiausias pasaulyje derlingumas. Japonija eksploatuoja didžiausią pasaulyje žvejybinį laivyną ir sugauna beveik 15 proc. pasaulio žuvis.

Kita vertus, Japonijos rinka išlieka kur kas uždaresnė nei daugumos kitų išsivysčiusių valstybių. Tokį jos uždarumą rodo keli požymiai. Pirmia, Japonija linkusi neimportuoti tų pramonės šakų prekių, kuriuos pati eksportuoja. Antra, Japonijos rinkoje prekių kainos aukštesnės nei atitinkamų prekių kainos pasaulinėje rinkoje. Trečia, nepaisant importo padidėjimo, Japonijos importo santykis su BNP išlieka sąlygiškai žemas (apie 3,7 proc.), palyginti su kitomis išsivysčiusiomis šalimis.

7.3. Tarptautinė ekonominė politika besivystančiose šalyse

Priklausomai nuo ekonominės padėties, besivystančios šalys skirstomos į tris grupes:

1. *Žemo pajamų lygio šalys* (Indija, Pakistanas, dauguma Afrikos šalių);
2. *Žemesnio nei vidutinio pajamų lygio šalys* (Kinija, mažosios Lotynų Amerikos šalys, kai kurios buvusios sovietinio bloko šalys, dalis Afrikos šalių);
3. *Aukštesnio nei vidutinio pajamų lygio šalys* (didžiosios Lotynų Amerikos šalys, dalis Pietų Azijos šalių, Pietų Afrika, dauguma Rytų ir Centrinės Europos šalių). Šioje grupėje išskiriamos vadinamosios naujosios industrinės šalys – Brazilija, Argentina, Meksika, Malaizija, Honkongas, Izraelis, Singapūras, Pietų Korėja, Taivanas.

Pagal Jungtinių Tautų klasifikaciją prie naujų industrinių šalių priskiriamos tos valstybės, kurios pagal daugelį ekonominių rodiklių gerokai pralenkia kitas trečiojo pasaulio šalis ir artėja prie JAV bei Europos Sąjungos šalių. Pagrindiniai ekonominiai rodikliai, kuriais remiantis įvertinamas šalių ekonominis pajėgumas, yra šie: BVP apimtis vienam žmogui, vidutiniai BVP didėjimo tempai,

apdirbamosios pramonės lyginamasis svoris BVP, pramonės gaminių eksportas ir jų dalis visame eksporte, pramonės produkcijos konkurencingumas pasaulinėje rinkoje, tiesioginių užsienio investicijų apimtis ir kt.

Išskiriami šie pagrindiniai besivystančių šalių bruožai, sąlygoję skirtingus ekonominius rezultatus:

1. Gamtinių išteklių stoka. Gamtinių išteklių trūkumas arba jų priklausymas išsivysčiusių šalių korporacijoms; dideli jų eksportuojamų žaliavų ir žemės ūkio produkcijos kainų svyravimai turi įtakos besivystančių šalių ekonominei pusiausvyrai ir stabilumui.

2. Darbo ištekliai. Daugeliui besivystančių šalių būdingas gyventojų perteklius, aukštas nedarbo lygis, neefektyvus ir žemas darbo našumas. Dėl spartaus gyventojų skaičiaus augimo, didėjant bendrai apimčiai, BVP vienam gyventojui gali nepasikeisti ar net imti mažėti. Ekonomiškai atsilikusiose šalyse nelengva realizuoti idėjų į materialųjį kapitalą. Tokių šalių darbuotojai nepakankamai aprūpinti įrenginiais ir įrankiais, o jų darbas nelabai našus. Be to, šios šalys neturi pakankamai lėšų intelektualiajam kapitalui ugdyti. Nors gyventojų migracija ir sušvelnina natūralaus prieaugio pasekmes, bet sumažina bendrą kvalifikuotos darbo jėgos ir darbo našumo lygį. Be to, talentingiausi besivystančių šalių gyventojai, baigę universitetus išsivysčiusiose šalyse, ten ir lieka.

3. Kapitalas. Dėl nestabilios politinės padėties, didėjančios infliacijos, mokesčių sistemos kitimo, vengimo mokėti mokesčius, didesnių palūkanų, didesnio investavimo objektų pasirinkimo besivystančių šalių gyventojai perveda savo indėlius ir investuoja santaupas į pramoninių išsivysčiusių šalių ekonomiką – taip išvežama žymi kapitalo dalis. Pagrindinė besivystančioms šalims suteiktų paskolų dalis patenka į rankas tų, kurie galiausiai tas lėšas investuoja irgi išsivysčiusiose šalyse. Dėl to atsilikusių šalių kapitalo importas nepanaudojamas kapitalo kūrimo procesui spartinti ir darbo našumui kelti. Ne mažesnę įtaką kapitalo kūrimui turi daugybė veiksnių, stabdančių kapitalo kaupimą, net jei ir turima pakankamai lėšų kuriam nors projektui finansuoti. Ypač neigiamai veikia investuotojų investavimo stimulų trūkumas, nestabili politinė padėtis, mažos gyventojų pajamos, žemas profesinis valdymo personalo pasirėngimas, neišvystyta infrastruktūra.

4. Technologiniai pasiekimai. Išsivysčiusiose šalyse naujos technologijos paprastai diegiamos, esant santykinai ribotam labai kvalifikuotos darbo jėgos trūkumui ir santykiniam pagrindinio kapitalo pertekliui. Besivystančioms šalims reikia tokių technologijų, kurios atitiktų jų išteklių situaciją – nekvalifikuotos darbo jėgos perteklių ir ribotas investicinių prekių atsargas. Darbui imlios ir kapitalą taupančios technologijos priimtinausios. Tuo tarpu pažangios technologijos besivystančioms šalims ne visada tinka. Todėl šios šalys turi sukurti savas technologijas.

5. Socialiniai ir kultūriniai apribojimai. Savitos kultūrinės vertybės ir papročiai, tradiciniai socialinės aplinkos ypatumai ir religiniai aspektai

mažina galimybes plėtoti efektyvią gamybos specializaciją ir prekybą, investicijas.

6. Institucinės kliūtys. Besivystančiose šalyse plačiai paplitusi korupcija ir kyšininkavimas, neefektyvi mokesčių sistema, tendencingi politiniai riboja šalių ekonominę vystymąsi.

Ekonominis dualizmas. Dažnai toje pačioje šalyje egzistuoja santykinai kapitalui imlus, aukštų atlyginimų pramonės sektorius ir labai neturtingas tradicinis žemės ūkio sektorius. Vieno ūkio dalijimas į du sektorius, kurie pasirodo esantys skirtingo išsivystymo lygių, vadinamas *ekonominiu dualizmu*, o ūkis – vadinamas *dvilypiu ūkiu*.

Nėra tikslaus dvilypio ūkio apibrėžimo, bet bendrai dvilypis ūkis yra toks, kuriame yra „modernus“ sektorius (dažniausiai gaminantis gamybines prekes, apsaugomas nuo importo konkurencijos), labai skirtingas nuo likusios ūkio dalies keliais požūriais:

1. Produkcijos vertė, tenkanti vienam darbuotojui, daug didesnė moderniam sektoriuje nei likusiame ūkyje. Daugelyje besivystančių šalių pagamintas produktas, tenkantis vienam darbuotojui gamybos sektoriuje, kelis kartus viršija kainą prekių, pagamintų žemės ūkio darbuotojo. Kartais šis skirtumas būna toks didelis kaip santykis 15:1.

2. Santykinai didelę produkcijos vertę, tenkančią vienam darbuotojui, atitinka ir didesnis atlyginimų tarifas. Pramonės sektoriaus darbuotojai gali uždirbti 10 kartų daugiau nei žemės ūkio darbuotojai (nors jų atlyginimai vis dar atrodo žemi, palyginti su Šiaurės Amerika, Vakarų Europos šalimis ar Japonija).

3. Nors atlyginimai gamybiniame sektoriuje aukšti, tačiau pajamos iš kapitalo nėra būtinai didesnės.

4. Didelę produkcijos vertę, tenkanti vienam darbuotojui moderniam sektoriuje, tik iš dalies priklauso nuo didesnio produkcijos kapitalo imlumo. Besivystančių šalių gamybos kapitalo imlumas dažnai daug didesnis negu žemės ūkio (tai netinka išsivysčiusioms šalims, kur žemės ūkis yra visiškai kapitalui imlus).

5. Daugeliui besivystančių šalių būdinga nuolatinio nedarbo problema. Ypač miesto teritorijose daug žmonių arba negauna darbo, arba tenkinasi atsitiktiniu mažai apmokamu darbu. Šie miesto bedarbiai egzistuoja greta santykinai gerai apmokamų miesto pramonės darbuotojų.

Ekonominio dualizmo požymių pastebima daugelyje besivystančių šalių, ir tai rodo, kad darbo rinkos veikia neefektyviai. Žemės ūkio ir pramonės atlyginimų didelių skirtumų priežastys galutinai išaiškintos. Manoma, kad šie skirtumai yra natūrali rinkos reakcija, kai siūlomi aukšti atlyginimai, norint užtikrinti žemą darbo jėgos kainą. Kita vertus, atlyginimų skirtumai atspindi monopolinę galią sąjungų, kurių pramonės šakos apsaugotos importo kvotomis nuo užsienio konkurencijos. Esant laisvesnei prekybai, atlyginimai pramonės sektoriuje būtų mažesni, žemės ūkyje – didesni.

Rytų Azijos šalių ekonominiai ypatumai. Daugelio Rytų Azijos šalių spartaus ekonominio augimo priežastis – apdirbamosios pramonės vystymas ir gamybos apimčių didinimas, arba *industrializacija*.

20 a. 6-ajame dešimtmetyje spartus ekonominis augimas prasidėjo keturiuose Rytų Azijos šalyse, vadinamose „keturiais tigras“, t.y. Honkonge, Taivane, Pietų Korėjoje ir Singapūre, o vėliau – Malaizijoje, Tailande, Indonezijoje ir Kinijoje. Šios Rytų Azijos šalys labai atviros tarptautinei prekybai ir labiau orientuotos į eksportą nei kitos besivystančios šalys Lotynų Amerikoje ir Pietų Azijoje.

Pirmasis industrializacijos etapas Rytų Azijos šalyse buvo susijęs su lengvosios pramonės (tekstilės, perdirbimo pramonės) plėtra; tai aprūpintų vidaus rinką reikalingiausiomis prekėmis, kitaip tariant, buvo vykdoma importo pakeitimo vietine produkcija politika, importui taikant didelius muitus ir kvotas. Rytų Azijoje (Taivane, Pietų Korėjoje) panaikinta stambi žemėvalda, o žemė perduota į valstybinį žemės fondą, iš kurio vėliau buvo parduodama visiems norintiems ją dirbti. Tokia reforma sulaukė visų valstiečių galimybes dirbti žemę – vyriausybė užsitikrino stiprią paramą iš valstiečių, taigi lengviau galėjo įgyvendinti industrializaciją. Rytų Azijos šalys, vykdydamos industrializaciją, greta užsienio kreditų galėjo panaudoti ir pelną, gautą tarptautinėje rinkoje už realizuotą žemės ūkio produkciją.

Antrajame industrializacijos etape Rytų Azija pradėjo vykdyti į eksportą orientuotą industrializaciją, nes jos vidaus rinkos buvo perpildytos. Importo pakeitimo politika buvo tik parengtinis etapas, kai gamyba pereina į naują augimo stadiją, pagaminta pramonės produkcija imama eksportuoti. Tada jau eksporto rėmimas arba didinimas, o ne importo mažinimas, didina produkcijos gamybos apimtį ir pajamas.

Rytų Azijos šalys, pasirinkusios išorinę, arba eksporto, orientaciją, pasiekė žymiai spartesnių augimo tempų. Empiriniai tyrimai rodo bendrojo vidaus produkto augimo ir pajamų iš eksporto augimo koreliaciją. Pajamų iš eksporto augimo tempų padidėjimas 1 procentu padidina bendrojo vidaus produkto augimo tempus 0,11 procentu.

Per keliasdešimt metų Rytų Azijos šalys prasiveržė iš pasaulinės rinkos periferijos į aukštos technologijos pramonės produkcijos gamybą ir eksportą, tapo bankų ir prekybos centrais. Jų aktyvumas sukėlė didelių sunkumų svarbiausioms pramonės valstybėms: JAV prekybos deficitas su šiomis šalimis pastoviai didėja. Šios šalys nekartojo daugelio išsivysčiusių šalių klaidų – neteikė pirmenybės industrializavimui, darančiam žalą žemės ūkiui, o industrializacijos procese neteikė pirmenybės sunkiajai pramonei.

Palyginus Rytų Azijos šalis su Lotynų Amerikos šalimis, matome, kad sėkmingą Rytų Azijos šalių vystymąsi lėmė minimalus ekonomikos reguliavimas. Nors valstybės išlaidos Rytų Azijoje buvo didesnės, tačiau vyriausybės stengėsi įtraukti į savo projektus privačias firmas ir derinti valstybinius bei privačius interesus. Be to, užsienio kapitalo kontrolė buvo griežtesnė Rytų Azijoje, kur vyriausybės vykdė griežtesnę politiką užsienio investuotojų atžvilgiu. Rytų Azijos šalys stengėsi atsikvoti užsienio kapitalo, išskyrus kai kurias specifines

pramonės šakas. Pačias svarbiausias šakas kontroliavo valstybė, o ne kapitalo firmos. Valstybė net mažino užsienio investuotojų galimybes, įvesdama įvairių sąlygų ir apribojimų. Taigi Rytų Azijoje gerai suderinti ekonominio liberalizmo ir valstybinio reguliavimo principai ne tik stimuliuojo ekonomikos augimą, bet ir padėjo Taivanui ir Pietų Korėjai išvengti kolonizacijos.

Ekonominė Azijos krizė (1997–1998 m.). Azijos krizė prasidėjo po nepaprasto kelis dešimtmečius trukusio ekonominio augimo. Paskutinį dešimtmetį iki ekonominės krizės pradžios metinis Pietryčių Azijos šalių BNP augimas siekė 8 proc., bendrosios pajamos vienam gyventojui Pietų Korėjoje padidėjo dešimt kartų, Tailandas – penkis kartus, Malaizijoje – keturis kartus, be to, bendrosios pajamos vienam gyventojui Honkonge ir Singapūre viršijo išsivysčiusių šalių vidurkius. Iki krizės (1996 m.) Azija pritraukė beveik pusę kapitalo įplaukų į besivystančias šalis – 100 mlrd. dol., o Azijos eksportas padvigubėjo iki 1/5 viso pasaulio eksporto.

Regiono šalių ekonominę griūtį sąlygojo vidinių (silpnos institucinės struktūros, atskaitomybės stoka) ir išorinių veiksnių (nekontroliuojami kapitalo srautai, valstybių jautrumas svyravimams išorinėse rinkose, vėliau nesėkminga Tarptautinio valiutos fondo politika) sąveika. Pagrindiniai veiksniai, sukėlę Azijos krizę, buvo šie:

- Nepasisekęs per didelis spaudimo sumažinimas Tailandas ir kitose regiono šalyse, pasireiškęs užsienio deficitu ir akcijų kritimu;
- Per ilgai išlaikytas dirbtinis valiutos kursų palaikymas, paskatinęs užsienio skolinimąsi;
- Aplaidus požiūris į taisykles ir finansinį vadovavimą, sukėlęs stiprų bankų paskolų portfelio kokybės pablogėjimą;
- Prasidėjus krizei, padėti pablogino ir politinės abejonės reformomis, o tai vėliau turėjo įtakos valiutų ir akcijų rinkai. Nenoras imtis griežtų monetarinių priemonių ir likviduoti nemokias finansines institucijas prisidėjo prie neramumų finansų rinkoje.

Pagrindinė problema, sąlygojusi ekonominės krizės prielaidas, buvo silpnos finansinės sistemos, valiutos nuvertėjimas, per gausus skolinimasis iš užsienio, skaidrios politikos stoka tarp vyriausybės, verslo ir bankų sektoriaus. Be to, taip apibūdinamas ne tik Tailandas, bet ir Indonezija bei Pietų Korėja, kur buvo juntamos tos pačios problemos. Kadangi 1987–1995 m. šalyse vyko stiprus ekonominis augimas, kuris siekė vidutiniškai 10 procentų kasmet, buvo pritraukta daug kapitalo, o tai leido bankams išplėsti skolinimąsi, investicijas ir labai pakelti aktyvų kainas. Dėl tokio pasisekimo vyriausybės, net ir Tarptautinio valiutos fondo skatinamos, neskubėjo imtis įgyvendinti stiprios ir stabilios monetarinės politikos. Po nesėkmingos centrinio banko valiutos apsaugos Tailandas prasidėjusi krizė sąlygojo valiutos kurso kritimą. Tailandas kreipėsi pagalbos į TVF tik tada, kai šalies centrinis bankas jau buvo išsekvojęs visus savo išteklius, o biudžeto deficitas siekė 8 proc. BNP.

7.4. Lietuvos makroekonominė politika

7.4.1. Pinigų politika ir kapitalo judėjimas

Strateginis Lietuvos pinigų politikos tikslas – pinigų stabilumas palaipsniui pereinant prie kainų stabilumo, ir integracijos bei konvergencijos su ES skatinimas. Tai pasiekama įgyvendinus tarpinį tikslą – išlaikius stabilų valiutos kursą. Numatomi šie pagrindiniai uždaviniai:

- lito susiejimo su doleriu orientaciją pakeisti euro orientacija;
- skatinti finansų rinkos plėtrą, švelninant per didelius pinigų rinkos palūkanų svyravimus, kylančius dėl nefundamentalių trumpalaikių ar sezoninių veiksnių, taip pat skatinant palūkanų suartėjimą su tarptautinėmis;
- priartinti pinigų politikos taikomas priemones prie Europos centrinio banko praktikos. Pinigų politikos tikslus ir uždavinius numatoma pasiekti nuosekliai įgyvendinant šias priemones: toliau taikant valiutų valdybos modelį, tiesiogiai susiejant litą su euru, plėtojant atviros rinkos operacijas ir ribojant rezidentų skolinimąsi užsienyje.

Vienas didžiausių ekonominės politikos laimėjimų nuo pereinamojo laikotarpio pradžios – esminis infliacijos sumažėjimas. Infliacija tapo kontroliuojama vykdant griežtą pinigų politiką (griežtai kontroliuojant pinigų emisiją) ir išlaikant fiksuotą lito kursą. Tokia pinigų politika sudaro palankias prielaidas makroekonominiam stabilumui ir finansų sistemos raidai. Potencialus pavojus, kad infliacija gali padidėti, kyla dėl darbo užmokesčio pokyčių – darbo užmokestis iki 1999 m. didėjo sparčiau negu kilo darbo našumas. Šių padidėjusių gamybos sąnaudų nerodė gamintojų kainos, nes didėjanti užsienio konkurencija vertė jas mažinti. Dabartiniu metu fiksuotas kursas palaikomas taikant šimtaprocentinį litų padengimo užsienio atsargomis principą. Lito susiejimo su užsienio valiuta procedūra ir padengimo užsienio atsargomis reikalavimai nustatyti Lito patikimumo įstatyme.

Lietuvos bankas fiksuoto lito kurso sąlygomis negali kontroliuoti pinigų pasiūlos, savarankiškai nustatyti vidaus palūkanų normos. Lietuvos vidaus palūkanų norma priklauso nuo fundamentalių verčių (palūkanų normų kitose šalyse ir šalies – įskaitant valiutos – rizikos premijos) ir nuo specifinių vidaus veiksnių, įskaitant sezoninio pobūdžio priežastis. Palūkanų pokyčiai labai priklauso nuo pokyčių tarptautinėje rinkoje ir šalies rizikos. Pastaroji yra viena iš pagrindinių problemų, lemiančių didesnes palūkanų normas tarpbankinėje rinkoje. Nuo 1997 m. aktyviai kuriamos priemonės, kurių reikia pinigų politikai vykdyti atsižvelgiant į ES principus. Pagrindinės priemonės – tai atpirkimo sandorių operacijos, indėlių aukcionai ir vienos nakties paskolos. Šios priemonės jau sėkmingai taikomos pinigų rinkos cikliniams svyravimams išlyginti. Be to, pasirenkama ir tiesioginė priemonė – privalomųjų atsargų reikalavimai, kurie neseniai pradėti taikyti ne tik rezidentų, bet ir nerezidentų indėliams.

Atviros rinkos operacijos nėra tiesiogiai naudojamos makroekonominiams tikslams, t. y. reguliuoti vidaus palūkanų normą ar pinigų bazę. Švelninant per

didelius pinigų rinkos palūkanų svyravimus, atsirandančius dėl trumpalaikių ar sezoninių veiksnių, taip pat skatinant palūkanų suartėjimą su tarptautinėmis, esant netobulum kapitalo judėjimui, atviros rinkos operacijos skirtos reguliuoti bankų sistemos perteklinių atsargų lygiui ir skatinti finansų rinkos plėtrai, o kartu ir bankų tarpusavio skolinimuisi. Taigi jos gali daryti netiesioginę įtaką makroekonominiam stabilumui.

Lietuvai, kaip nedidelei valstybei, turinčiai labai atvirą ekonomiką, išorinis lito stabilumas labai svarbus makroekonominiai plėtrai. Lietuvos banko pagrindinis tikslas – siekti kainų stabilumo – įgyvendinamas naudojant fiksuotojo valiutos kurso strategiją ir taikant valiutų valdybos principus. Lito patikimumo įstatymas numato, kad Lietuvos banko įsipareigojimai litais turi būti visiškai padengti užsienio atsargomis (2001 m. liepos 2 d. buvo padengta daugiau kaip 160 proc.). Lito kursas nuo 1994 m. balandžio 1 dienos buvo fiksuotas JAV dolerio atžvilgiu. Fiksuotojo kurso sistema pagal valiutų valdybą yra priimtina Lietuvai integruojantis į ES. 1999 m. sausio 1 d. Europos Sąjungos šalyse įvestas euras iš principo yra fiksuotojo valiutos kurso sistema. Atsižvelgiant į Lietuvos prekybos su ES valstybėmis augimą bei siekimą paskatinti tolesnę integraciją į ES rinką, 2002 m. vasario 2 d. lito bazinė valiuta JAV doleris pakeista euru. Lito kursas yra fiksuotas euro atžvilgiu.

Po to, kai Lietuvos bankas litą susiejo su euru, lito kursas nebuvo nei devaluojamas, nei revaluojamas. Lito keitimo kurso politika orientuota taip, kad leistų vykdyti reikalavimus, numatytus ES sutarties VII skyriuje dėl bendros užsienio valiutos kurso politikos, ir sudarytų sąlygas ateityje, įstojus į Europos Sąjungą, dalyvauti Valiutų kurso mechanizme. Makroekonominį stabilumą numatoma palaikyti vykdant griežtą pinigų politiką ir stabilaus nacionalinės valiutos keitimo kurso politiką.

Strateginė problemos perspektyva – ilgalaikis pinigų politikos poveikis (aukštos palūkanų normos) ir mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas. Aukštos palūkanų normos, išliekančios ilgą laiką, neigiamai veikia verslą ir investicijas, o tai gali pakirsti ekonominio augimo perspektyvas. Infliacijos kontrolė vien tik pinigų politikos priemonėmis gali reikšti, kad didės ekonominės ir socialinės išlaidos. Infliacijos kilmės analizė rodo, kad potencialų pavojų kelia didėjantis darbo užmokestis ir valstybės remiamų sektorių (energetikos sektoriaus, komunalinio ir šilumos ūkio) kainos. Būtina koordinuoti pinigų ir pajamų politiką užkertant kelią infliacijai didėti ir kartu neperkeliant antiinfliacinės politikos krūvio ekonominiui augimui. Dėl šių priežasčių įmonių ir bankų sektoriuose turi būti skatinama laisva konkurencija. Be to, finansų sektoriaus reformomis turi būti siekiama padidinti bankų sektoriaus veiklos efektyvumą mažinant bankų maržą.

Lietuvos būklė panaši kaip ir daugelio kitų pereinamojo laikotarpio ekonomikos valstybių: vykdoma fiksuoto valiutos kurso politika ir palaipsniui liberalizuojama kapitalo sąskaita. Šiuo metu vidaus palūkanų normos gerokai didesnės už tarptautines palūkanų normas, todėl Lietuva susiduria su didelėmis kapitalo iš užsienio įplaukomis. Vietos bankai skolinasi užsienyje santykinai

mažesnėmis palūkanomis, investuoja į Vyriausybės vertybinius popierius ir perskolina vietos subjektams gana aukštomis palūkanomis. Taigi fiksuotas valiutos kursas ir laisvas kapitalo judėjimas pradeda prieštarauti vienas kitam. Norint išvengti mokėjimų balanso deficito staigaus didėjimo, yra ribojamas šalies bankų ir įmonių skolinimasis užsienyje. Priemonės šiam tikslui pasiekti galutinai dar nėra įgyvendintos. Tačiau svarbu, kad šios priemonės būtų laikinos, kol vyksta ekonominės reformos, įgalinančios palūkanų normas sumažinti iki tarptautinio lygio. Sprendžiant šį prieštaravimą, pagrindinis vaidmuo tenka fiskalinei politikai ir subalansuotam fiskaliniam biudžetui.

7.4.2. Pajamų politika, ūkio konkurencingumo didinimas ir užimtumo politika

Pajamų politika yra labai svarbus Lietuvos makroekonominio stabilizavimo, užimtumo ir ūkio konkurencingumo didinimo veiksnys. Ūkio konkurencingumo didinimas apima didelę šalies ekonominės veiklos įvairovę – bendrą ekonominę būklę, privatizacijos masą, infliacijos kontrolę, valstybės skolos lygį, pinigų ir fiskalinę politiką, kapitalo judėjimo liberalizavimą, ūkio atvirumo laipsnį ir t. t. Tačiau vienas svarbiausių šalies konkurencingumo rodiklių yra darbo našumo didėjimas. 1993–1998 m. Lietuvoje darbo našumas kilo lėčiau už darbo užmokestį. Sparčiau už darbo našumą didėjantis darbo užmokestis gali kelti grėsmę šalies konkurencingumui.

Pirmaisiais pereinamojo laikotarpio į rinkos ekonomiką metais staigus pajamų sumažėjimas ir šantaupų praradimas labai skaudžiai paveikė Lietuvos gyventojus. Didžiausias realaus darbo užmokesčio nuosmukis buvo 1993 m. (26,8% buvusio 1990 m. darbo užmokesčio lygio). Vėlesniais metais realus darbo užmokestis šiek tiek padidėjo ir 1997 m. sudarė 37,0 procento 1990 m. darbo užmokesčio lygio. Todėl buvo vykdoma į darbo užmokesčio funkciją orientuota valstybinė darbo užmokesčio politika. Tačiau pastaraisiais metais, siekiant didinti Lietuvos ūkio konkurencingumą tarptautinėje rinkoje, planuojamas darbo užmokesčio didinimo tempo mažėjimas iki susilyginimo su darbo našumo tempu, o vėliau darbo našumas kils sparčiau negu darbo užmokestis.

Taigi pajamų politikos priemonės, derinant darbo užmokesčio kilimą su darbo našumo didėjimu, Lietuvos ūkio vidutinės trukmės strategijoje traktuojamos ne tik kaip Lietuvos ūkio konkurencingumo didinimo, bet ir kaip svarbi šalies gyventojų pajamų didėjimo priemonė.

Svarbi priemonių kryptis tobulinant darbo apmokėjimo formavimo procesą, modernizuojant pramonę ir plečiant darbdavių ir samdomųjų dialogą, yra teisinio reglamentavimo pagrindo sukūrimas. Artimiausiu metu numatoma patobulinti darbo santykių reguliavimą, padidinti kolektyvinių susitarimų galimybę dėl darbo apmokėjimo ir jo tvarkos, taip pat parengti minimalaus darbo užmokesčio principus. Šios priemonės bus derinamos su ES *acquis* reikalavimais socialinių santykių reglamentavimo srityje.

Vidutinės trukmės laikotarpiu planuojamos įgyvendinti perkvalifikavimo programos bei skurdo mažinimo priemonės padės kelti darbo našumą. Bus siekiama, kad valstybės atskirų sričių (fiskalinės, užimtumo, sveikatos apsaugos, švietimo, smulkaus ir vidutinio verslo rėmimo, regioninės plėtros) politika turėtų ir skurdo mažinimo komponentų. Sprendžiant šį uždavinį, rengiama kompleksinė skurdo mažinimo programa, apimanti ne tik pajamų perskirstymą, bet ir nepinigines socialinės integracijos priemones.

Kadangi privataus sektoriaus darbo užmokestis nustatomas laisvų sutarčių tarp darbdavių ir samdomųjų pagrindu, tai pagrindinis pinigų politikos uždavinys, siekiant ūkio konkurencingumo ir darbo našumo didinimo, – išvengti darbo vienetų sąnaudų didėjimo. Santykinai mažas vidutinis atlyginimas valstybiniame sektoriuje turi įtakos darbo užmokesčio pokyčiams privačiame sektoriuje. Privataus sektoriaus darbuotojų darbo apmokėjimą Vyriausybė reguliuoja nustatydamas minimalią mėnesinę algą, o darbo apmokėjimo konkretūs dydžiai ir sąlygos nustatomos kolektyvinėse arba individualiose darbo sutartyse. Valstybinio sektoriaus darbuotojų darbo apmokėjimą reguliuoja įstatymai ir Vyriausybės nutarimai, nustatomos konkrečių pareigų apmokėjimo dydžių ribos atsižvelgiant į darbo sudėtingumą, atsakomybę, darbo sąlygas, darbuotojų kvalifikaciją ir darbo rezultatus. Darbo užmokesčio politikos priemonės valstybiniame sektoriuje apima minimalaus darbo užmokesčio nustatymo principų parengimą, biudžetinių įstaigų ir organizacijų darbuotojų darbo apmokėjimo tobulinimą, įgyvendinant vienodo apmokėjimo už lygiavertį darbą principus, valstybės tarnautojų ir politikų darbo apmokėjimo įstatymų priėmimą.

Gyventojų pajamų didėjimas ir darbo našumo kilimas – pagrindiniai darbo ir užimtumo politikos tikslai. Atsižvelgiant į tai, turi būti didinamas darbo rinkos lankstumas ir išteklių mobilumas, darbo vietų skaičius, investicijos į žmogaus kapitalą (į švietimo sistemą), mažinamas nedarbas. Situaciją darbo rinkoje labiausiai lemia bendra šalies ūkio plėtra ir ekonominė būklė. Naujos technikos taikymas, įmonių bankrotai, žemės ūkio restruktūrizavimas skatina darbuotojų persiskirstymą tarp veiklų, reikalauja didesnio jų profesinio mobilumo, didina besikreipiančių į darbo biržas asmenų skaičių.

Skatinant užimtumą Lietuvoje, numatoma parengti Nacionalinį užimtumo veiksmų planą. Šiuo planu, kuris rengiamas atsižvelgiant į ES užimtumo politikos kryptis, siekiama ir kito tikslo – pasirengti ES užimtumo politikos koordinavimui. Bus sudarytos palankesnės sąlygos smulkiam ir vidutiniam verslui plėtoti, naujoms darbo vietoms kurti. Tai didins dirbančiųjų ir mažins bedarbių skaičių. Užimtumo politikos priemonėmis numatoma sudaryti sąlygas subalansuotam užimtumui ir nedarbo lygio teritorinių skirtumų mažėjimui. Siekiant šio tikslo, bus rengiamos ir vidutinės trukmės laikotarpiu įgyvendinamos užimtumo, profesinio mokymo ir perkvalifikavimo bei teritorinio mobilumo programos.

Tarptautinės darbo jėgos migracijos srityje vidutinės trukmės laikotarpiu numatoma inicijuoti ir sudaryti dvišales socialinės apsaugos bei abipusio piliečių įdarbinimo sutartis su valstybėmis, tarp kurių ir Lietuvos vyksta didžiausia gyventojų migracija. Numatoma, kad dirbančiųjų skaičius 1999–2010 m. padidės

apie 122 tūkst. (1999–2005 m. – apie 76 tūkst. žm., 2005–2010 m. – apie 46 tūkst. žm.). Ekonomikos augimas ir aktyvi darbo rinkos politika stabilizuos nedarbo didėjimą ir sudarys sąlygas jam mažėti. 2000–2005 m. vidutinis metinis nedarbo lygis sumažės nuo 8,1 iki 6,5 procento, o 2005–2010 m. – nuo 6,5 iki 5,0 procento.

Darbo santykių politika bus įgyvendinama, sudarius galimybę plačiau aptarti darbo santykius reglamentuojančių teisės aktų projektus, pagal trišalį principą ir per porą metų priėmus bendrą darbo įstatymą – Darbo kodeksą. Taip pat planuojama baigti derinti darbo sąlygas ir saugą reglamentuojančias normas su atitinkamomis ES *acquis* nuostatomis.

7.4.3. Tarptautinių ekonominių santykių politika

Dėl Lietuvos ūkio specifikos, t.y. jos dydžio ir atvirumo, užsienio prekyba ir finansiniai ryšiai daro didelę įtaką šalies ekonominės aplinkos stabilumui, ūkio restruktūrizavimui ir ekonominiam augimui. Lietuvos užsienio prekybos rodikliai liudija didelį Lietuvos ūkio atvirumo ir integravimosi į pasaulio ekonomiką laipsnį. Lietuvos užsienio prekybos apyvarta lygi šalies BVP. Lietuvos prekybos režimas yra vienas liberaliausių, o importo muitai – vieni iš mažiausių Rytų ir Centrinės Europos šalyse. Lietuvos konvencinių muitų tarifų pramoninėms prekėms aritmetinis vidurkis – tik 2,5 procento (1998 m. gruodžio 1 d.), o žemės ūkio produktams ir maisto prekėms – 14,2 procento.

Lietuva, siekianti narystės ES, įgyvendina užsienio prekybos politiką, kuriai būdingas prekybos liberalizavimas, konkurencingumo garantijos laisvosios rinkos ekonomikos sąlygomis ir dvišalių bei daugiašalių santykių su kitomis valstybėmis plėtojimas.

Užsienio prekybos politikoje Lietuva stengiasi vadovautis ES ekonominiais ir politiniais orientyrais, sudarydama laisvosios prekybos sutartis tik su tomis trečiosiomis šalimis, kurios turi tokias sutartis su ES; sudarant naujas laisvosios prekybos sutartis, atsižvelgiama į nuostatą dėl kompensacijos nereikalavimo, Lietuvai tapus ES nare.

Laisvosios prekybos sutartys pasirašytos su ES, EFTA, Estija, Latvija, Lenkija, Čekija, Slovakija, Slovėnija, Turkija ir Vengrija. Vyksta derybos su Rumunija ir Bulgarija. Pradėta tikslinti naują, suderintą su ES reikalavimais, Laisvosios prekybos sutartį su Ukraina.

2001 m. gegužės 31 d. Lietuva tapo 141-ąja Pasaulio prekybos organizacijos nare. Saugumo aspektu labai naudinga PPO narystė – skatina ne tik investicijų pritraukimą, bet ir sudaro labai palankias sąlygas skatinti eksportą, bei pagal PPO taisykles suteikia apsaugą Lietuvos prekėms ir paslaugoms PPO šalių rinkose. Stojant į šią organizaciją, išsiderėta pakankamai paramos žemės ūkiui bei iš dalies liberalizuota prekyba žemės ūkio produktais.

PPO šalims narėms, taip pat ir Lietuvai, pilnai įgyvendinant PPO reikalavimus, tarpusavio prekyba tampa liberalesnė, skaidresnė ir prognozuojama. Lietuva tampa patrauklesnė užsienio kapitalo investicijoms.

Narystė PPO turi didžiulę reikšmę tiek eksporto plėtojimo skatinimui, tiek PPO siūlomų prekybos priemonių taikymo, tiek verslo aplinkos gerinimo srityse – narystė šalies gamintojams suteikia naujų galimybių ir prekybos santykius su 144-iomis (po Lietuvos į PPO įstojo Moldova, Kinija ir Taivanas) pasaulio valstybėmis, konkurencijos sąlygoms, įstojus į PPO, tampa vienodoms, daro lygiaverčiais.

Lietuva, tapusi PPO nare, įgijo daugiau teisių ginti savo prekybinius interesus – tiek dalyvaudama tolesniame pasaulio liberalizavimo procese, tiek derėdamasi dėl palankesnių prekybos sąlygų su stojančiomis šalimis (pirmiausia su Rusija, Ukraina ir Baltarusija), tiek turėdama teisę kreiptis į PPO dėl padėties šalyse, nesilaikančiose nediskriminavimo principų, pakeitimo.

LITERATŪRA

1. Clark, J.R. *Macroeconomics for Managers* /J.R.Clark, C.F.Thies, J.H.Wilson. Boston: Allyn and Bacon, Inc., 1990.
2. Daniels, J.D. *International business. Environments and Operations* /J.D.Daniels, L.H.Radenbaugh. New York: Addison Wesley Longman, Inc., 1998.
3. Isachsen, A. J. *Ekonomikos pagrindai. Perėjimas nuo plano prie rinkos*/A.J.Isachsen, C.Hamilton. Vilnius: Alma littera, 1992.
4. Jakutis A. *Ekonomikos teorijos pagrindai* /A.Jakutis, V.Petraškevičius, A.Steponavičius ir kiti. Kaunas: Smaltija, 1999.
5. Junevičius, A. *Europos Sąjunga*. Kaunas: Technologija, 1999.
6. Junevičius, A. Laisvas darbo jėgos judėjimas: pasekmės ir poveikis Europos Sąjungai bei Lietuvai. *Socialiniai mokslai*, 2002, Nr.1 (33), p. 85 – 89.
7. Gibson, H.D. *International Finance. Exchange Rates and Financial Flows in the International System*. New York: Longman Publishing, 1996.
8. Gilpin, R. *Tarptautinių santykių politinė ekonomija*. Vilnius: Algarvė, 1998.
9. Grižas, R.A. *Tarptautiniai valiutiniai ir finansiniai santykiai*. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1997.
10. Krugman, P.R. *International economics. Theory and policy*. (5th ed.)/P.R.Krugman, M.Obstfeld. New York: Addison Wesley, 2000.
11. Lipsey, R. G. *Macroeconomics*. (7th ed.)/R.G.Lipsey, D.D.Purvis, P.O.Steines. New York: Harper Collins Publishers Inc., 1991.
12. Mayer, T. *Pinigai, bankai ir ekonomika* /T.Mayer, J.S.Duesenberry, R.Z.Aliber. Vilnius: Alma littera, 1995.
13. Martinkus B. *Ekonomikos pagrindai*/B.Martinkus, V.Žilinskas. Kaunas: Technologija, 2001.
14. McConnell, C.R. *Macroeconomics* /C.R. McConnell, S.L.Brue, T.P.Barbiero /New York: McGraw Hill, 1996.
15. Mrazauskienė B. Darbo jėgos problemos globalizacijos sąlygomis. *Ekonomika ir vadyba – 2002: tarptautinės konferencijos medžiaga*, 2002.
16. Pukelienė, V. Darbo rinkos pokyčiai ir migracijos tendencijos Europoje bei Lietuvoje/ V.Pukelienė, A.Kazlauskienė. *Ekonomika ir vadyba-2000: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*, 2000.
17. Rutkauskas, A.V. *Finansų rinkos ir institucijos*. Vilnius: Technika, 1998.
18. Snieška, V. *Mikroekonomika* /V.Snieška, I.Ambrašienė, D.Bernatonytė ir kiti. Kaunas: Technologija, 1997.
19. Snieška, V. *Makroekonomika*/V.Snieška, V.Baumilienė, D.Bernatonytė ir kiti. Kaunas: Technologija, 2001.
20. Snieška, V. *Tarptautinių ekonominių santykių ir globalinių problemų ekonomikos pagrindai* /V.Snieška, D.Bernatonytė, V.Kavaliauskienė. Kaunas: Technologija, 1992.

21. Snieška, V. Darbo jėgos migracijos priežastys ir migracijos pobūdis Lietuvoje/ V.Snieška, V.Daugėla, A.Kazlauskienė. *Inžinerinė ekonomika*, 2000, Nr.5, p.17-22.
22. Startienė, G. *Tarptautinės prekybos finansavimas. Rizika, mokėjimai, kreditavimas*. Kaunas: Technologija, 2002.
23. Vitkus, G. *Europos Sąjunga/Enciklopedinis žinynas*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
24. Williams, A. *Europos bendrija/integracijos prieštaravimai*. Vilnius: Alma littera, 1996.
25. Wonnacott, P. *Mikroekonomika*/P.Wonnacott, R.Wonnacott. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1993.
26. Wonnacott, P. *Makroekonomika* /P.Wonnacott, R.Wonnacott. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1993.
27. Киреев, А. *Международная экономика: движение товаров и факторов производства*. Москва: Международные отношения, 1997.

*Leidyklos „Technologija“ knygas galima įsigyti
internetu www.knyginiukas.lt*

SL 344. 2003-09-16. 6,75 leidyb. apsk. I. Užsakymas 246. Kaina sutartinė.
Išleido leidykla „Technologija“, K. Donelaičio g. 73, LT-3006 Kaunas
Spausdino KTU spaustuvė, Studentų g. 54, LT-3031 Kaunas